

Stylistika

Distanční studijní text

Eva Höflerová

Opava 2018

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

Obor: Literatura a lingvistika

Klíčová slova:

Komunikát, text, vývoj zkoumání jazyka a řeči: období popisné, období funkčně stratifikační, období procesuálně funkční;

objektivní a subjektivní slohotvorné činitele, faktory konstituující text.

pomezí lingvistické disciplíny: pragmalingvistika, psycholingvistika, sociolingvistika;

text, komunikát, text lineární, nelineární, hypertext; stylém; příznakovost a neutrálnost (nepříznakovost) stylému, aktualizace a automatizace, příznakovost, nepříznakovost; intext, intextová reklama;

intencionalita textu, koherence, koheze, akceptabilnost, informativnost, intertextualita, horizontální a vertikální členění textu.

jazykové plány (roviny) textu, prostředky roviny zvukové (fonologické a suprasegmentální), prostředky roviny lexikální, morfologické, syntaktické.

funkce jazyka, funkční styly, stylová smíšenost textů;

slohové postupy, slohové útvary.

Anotace: Studijní opora provádí **studenty filologického bakalářského oboru** završující lingvistickou disciplínou – stylistikou.

Protože se v současné době objevují různé teorie a myšlenkové proudy, jež se textem (stejně jako Stylistika) zabývají, klade si text za úkol seznámit studující nejen s obsahem Stylistiky, ale orientovat je v pohledu na tyto „alternativní přístupy k textu. Zdůrazňuje, že v pohledu na text je nutno upřednostňovat fakt, že **text je výsledek činnosti, fenomén vytvářející aktuální prostředí, ale i předpoklad budoucí činnosti lidí žijících v jistém společenském kontextu.**

Druhým zásadním aspektem pohledu na text, který však opět vychází z chápání typu činnosti jako zásadního textotvorného aspekt, je to, že je třeba rozlišovat dvě hlavní skupiny textů – **texty pro reálnou činnost** (odborné, administrativní, publicistické, učební...) a **texty s prvotní funkcí estetickou** (texty umělecké).

Třetím aspektem, jenž musí být brán vždy v potaz při práci s texty, je dichotomie **psanost/mluvenost**. Fakt, že texty všech typů mohou být mluvené (tedy i nepřipravené, spontánní), mění jejich charakteristiku – vypracovávanou v minulosti pro texty psané – zásadním způsobem.

Autor:

Doc. PhDr. Eva Höflerová, Ph.D.

Obsah

ÚVODEM.....	6
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	7
1 VÝVOJ ZKOUMÁNÍ JAZYKA A ŘEČI V ČESKÉ LINGVISTICE.....	8
1.1 Komunikace a text.....	8
1.2 Období tradičně popisné.....	10
1.3 Období funkčně stratifikační.....	10
1.4 Období procesuálně funkční.....	13
2 STYLISTIKA – JEJÍ POSTAVENÍ V LINGVISTICE.....	16
2.1 Definování stylistiky.....	16
2.2 Pomeznost stylistiky.....	17
3 VLASTNOSTI TEXTU.....	21
3.1 Fáze vzniku textu.....	22
3.1.1 Fáze vzniku slohového útvaru.....	22
3.2 Faktory konstituující text.....	23
3.3 Stylém jako modifikátor textu.....	24
3.4 Vlastnosti textu.....	25
4 HYPERTEXT, ELEKTRONICKÝ HYPERTEXT.....	30
4.1 Elektronický text.....	31
4.1.1 Koherence elektronického hypertextu.....	32
4.1.2 Výrazová koheze – její (nejistá) budoucnost.....	33
4.1.3 Kompozice hypertextu v ohrožení.....	33
5 STYLISTICKÁ PLATNOST VÝRAZOVÝCH PROSTŘEDKŮ.....	36
5.1 Stylistická platnost výrazových prostředků zvukových a grafických.....	37
5.2 Stylistická platnost prostředků lexikálních a slovtvorných.....	38
5.3 Stylistická platnost prostředků morfologických.....	43
5.4 Stylistická platnost prostředků syntaktických.....	46
6 TEXTY PODLE DOMINANTNÍ FUNKCE.....	51
6.1 Teorie funkčních stylů.....	52
6.2 Mluvenost jako významný stylový modifikátor.....	53
6.3 Texty stylu hovorového.....	56
6.4 Texty stylu odborného.....	59

6.5	Texty stylu administrativního.....	62
6.6	Texty populárně naučné a učební.....	63
6.7	Texty esejistické.....	66
6.8	Texty stylu publicistického	66
6.9	Styl umělecké literatury	70
6.10	Texty stylu rétorického	73
7	SLOHOVÉ POSTUPY A ÚTVARY.....	77
7.1	Charakteristika slohových postupů	78
7.1.1	Slohový postup informační	79
7.1.2	Slohový postup vyprávěcí.....	79
7.1.3	Slohový postup popisný.....	79
7.1.4	Slohový postup výkladový.....	80
7.1.5	Slohový postup úvahový.....	80
7.2	Vztah slohových postupů a útvarů k funkčním stylům.....	80
8	MOŽNOSTI ANALÝZY TEXTU	84
8.1	Analýza mluveného textu.....	84
8.2	Analýza psaného textu	91
	SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	95
9	ODPOVĚDI NA ŘEŠENÉ ÚLOHY (1–6) V TEXTU.....	96
10	POJMY	99
11	LITERATURA	103

ÚVODEM

Studijní opora je určena studentům bakalářského stupně filologických oborů (Česká literatura, Český jazyk a literatura v kombinaci). Její obsah a forma však poskytne základní vhled do problematiky textu i studentům těch oborů, kde je orientace v mluveném i psaném text (a jeho elektronické podobě) součástí profilu absolventa – studentům oboru Audiovizuální tvorba, kulturní dramaturgie, popř. Knihovnictví.

Úroveň předchozích lingvistických znalostí je limitující. Ve řadě témat (Slohové postupy a útvary, Vlastnosti textu, Fáze vzniku textu) postačí dobré znalosti středoškolské, u ostatních se předpokládá průprava v nižších lingvistických disciplínách.

Pro filology je text celkem, z něhož nelze žádnou část pominout, má-li být student připraven na zkoušku z předmětu Stylistika. Pro pochopení funkce textů v životě (soukromém i profesním) je nutno nejen zvládnout předloženou teorii, ale i všechny úkoly (K zamyšlení, Kontrolní úkoly...) a hlavně – o poznacích či cestě k nim hovořit. JEN KOMUNIKOVANÝ POZNATEK JE POZNATKEM.

Pro nefilology by se – zejména v částech o procesu vzniku textu – mohla příručka stát vodítkem a korektorem při tvorbě jakéhokoliv textu.

Všem uživatelům příručky by měla přinést novou dovednost:

- všimnout si stylové smíšenosti textů, vyhodnotit účelnost takového míšení
- proniknout do problematiky mluvených textů – jejich kompozice, zvláštností, podmínek účinnosti.

Výše zmíněné dovednosti pak přispějí k tvorbě efektivních projevů vlastních.

Použité distanční prvky:

Každá kapitola na začátku má základní údaje sdělené třemi distančními prvky: Náhled kapitoly (stručné oznámení obsahu), Cíle kapitoly (předpokládané cíle, jež dosáhne student), Klíčová slova (osnova komplexního poznatku).

Podle typu výukové látky jsou pak uvnitř kapitol zařazeny Kontrolní úkoly, Úkoly k zamyšlení, rozšiřující texty (Pro zájemce) a zejména Korespondenční úkoly.

V závěru kapitoly se nachází Řešená úloha. V systému Moodle se pak nacházejí testové otázky.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Studijní opora poskytuje základní informace o stylistice současné češtiny.

Stylistika je chápána jako lingvistická disciplína, která svým obsahem reflektuje současnou úroveň lingvistického popisu textů mluvených a psaných (včetně textů v elektronickém prostředí).

Důležitý vstup do stylistické problematiky tedy tvoří 1. kapitola (Vývoj zkoumání jazyka a řeči v české lingvistice).

Následuje charakteristika stylistiky jako disciplíny završující a pomezí.

3. až 5. kapitola je popisem prostředků, kterými se jednotlivé texty mohou lišit, navazuje pak přehled teorie o „lišících se texech, tedy texech s různou funkcí. Abstrahováním poznatků o různých typech textů vyvinula česká stylistika teorii funkčních stylů. Ta ovládla školskou výuku – včetně vysokoškolské celou druhou polovinu minulého století. Teorie funkčních stylů je obsahem 6. kapitoly.

Jednotlivé texty vak mají vlivem proměnlivé činnosti často více funkcí než jen ty, které jsou v charakteristice jednotlivých funkčních stylů. Jsou to texty smíšené.

Míšení „stylů“ je realizováno nejen růzností výrazových prostředků, ale i růzností slohových postupů. O nich podrobně pojednává 7. kapitola (Slohové postupy a útvary)

Na závěr mají studenti možnost seznámit se s analýzou mluveného a psaného textu.

Ku prospěchu studujících bude jistě i tabulka s vysvětlením základních stylistických pojmů (část 9).

Soupis literatury obsahuje především tištěné, tedy autorizované, recenzované vědecké publikace. Z elektronických zdrojů doporučujeme pouze stránky ÚJČ (Ústavu pro jazyk český). Ostatní elektronické zdroje jsou pro studium vhodné jen tehdy, jsou-li autorizovány a recenzovány.

1 VÝVOJ ZKOUMÁNÍ JAZYKA A ŘEČI V ČESKÉ LINGVISTICE

CÍLE KAPITOLY

Kapitola o vývoji zkoumání jazyka a řeči tvoří úvod k vlastní stylistice.

Cílem výkladu je přinést informaci o tom, že stylistika není jen naukou o správné stylizaci, že je lingvistickou disciplínou, která sleduje, popisuje a teoreticky zpracovává všechny aspekty tvorby textu mluveného i psaného. Výklad popisuje fáze vývoje posuzování textu (tedy vlastně stylistiky).

V textu je podrobněji popsán vývoj od konce 19. století po současnost. Pro úspěšné zvládnutí testu (modle) je třeba **prostudovat i kapitulu o Slovesnosti J. Jungmanna**, klíčové dílo počátků novověké české stylistiky (Současná stylistika, 2008).

Student bude schopen posuzování textu lépe posoudit – odlišit hodnocení jednotlivin (např. výběr slov) od hodnocení textu ze všech rovin

Student dokáže posoudit každé aktuální hodnocení textu – odlišit dílčí (často povrchní) hodnocení od posouzení komplexního – na základě vědomosti, že text jako řečový projev (mluvený i psaný) je projevem sociálního statutu jedince.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Komunikát, text, období popisné, období funkčně stratifikační, období procesuálně funkční.

1.1 Komunikace a text

Žádný komunikát (o pojmech komunikát/text podrobněji v kap. 3), nemůžeme pojímat jen jako svědectví o komunikační kompetenci autora. Každý text je třeba posuzovat

jako odraz prostředí (sociálního klimatu), v němž se odehrává nějaká činnost,

jako prostor vymezený jinými texty, tedy prostor, jemuž jsou situačně i kontextuálně dány možnosti na straně jedné, ale i limity na straně druhé,

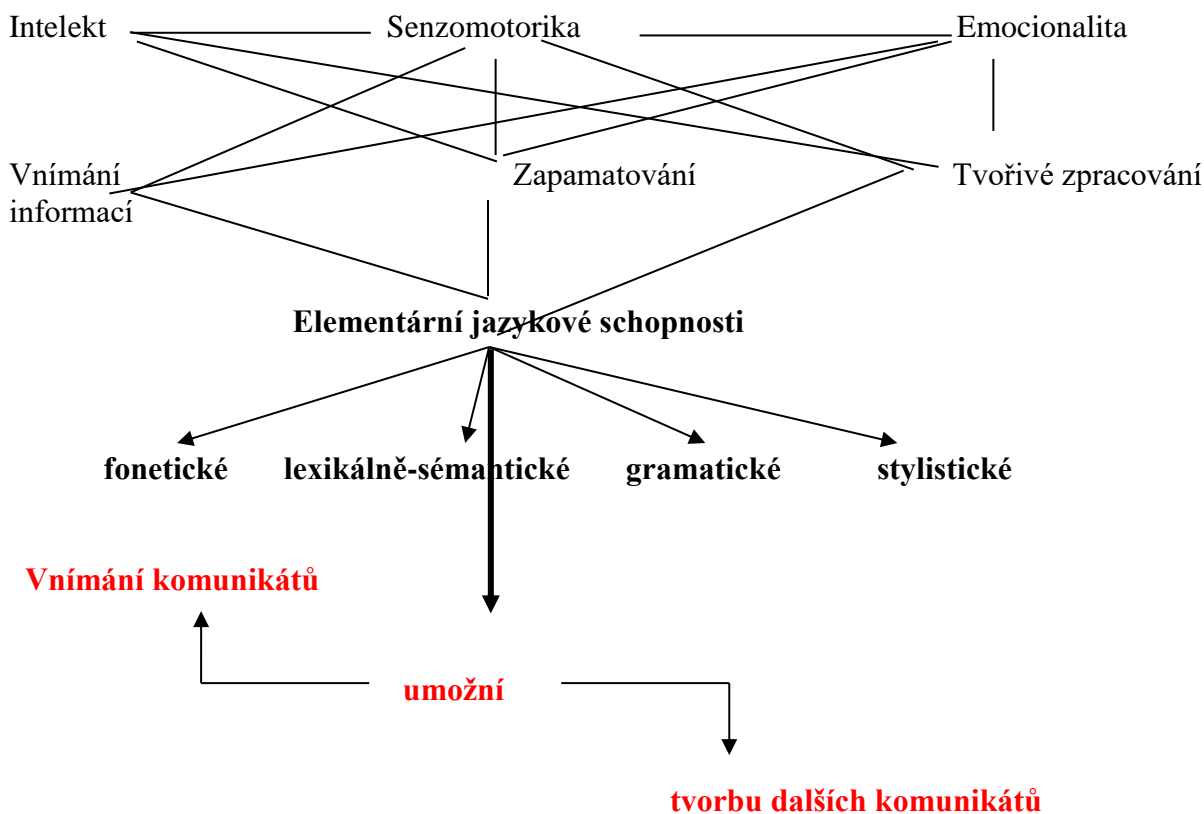
jako situaci, v níž se ukazuje, jak se lidé, které společná činnost svedla dohromady, projevují.

Proces získávání (kultivace) komunikačních dovedností lze chápat jako posloupnost:

1. Schopnost vnímat a rozumět.
(*vnímání zrakově a sluchově, registrace neverbální komunikace*)
2. Schopnost zapamatovat si a zpracovat (začlenit do už existujících vědomostních struktur).
(*uplatnění procesů myšlení*)
3. Schopnost uplatnit elementární (jazykové) systémové schopnosti.
(*výslovnost, členění řeči, význam slov a jejich vazby, skladba výpovědi, smysl pro výběr prostředků v různých funkčních stylech, pro různé situace*)
4. Schopnost použít integrační (jazykové) schopnosti.

(*schopnost orientace v textu, pochopení komunikační funkce výpovědi, schopnost tvorby vlastních komunikátů při dodržení časových a příčinných vazeb, schopnost být partnerem v dialogu*)

Strukturu jazykových schopností a dovedností si lze představit také jako soustavu faktorů, mezi nimiž existuje řada vertikálních, horizontálních a diagonálních vazeb (Podle Holasová, 1992):

Pro pochopení úrovně pohledu na proces řečové komunikace a jeho výsledky je dobré uvědomit si, jak se myšlení o textu vyvíjelo (srov. KAKPT, 199, s. 6nn):

Lze rozlišit tři kvalitativně rozdílné etapy.

Jak už to u jevu, jehož vývojové etapy jsou v (časovém) průniku, bývá, jedna fáze vyrůstá z druhé. Stává se však, že některá bývá akcentována více – většinou ta rozšířenější, užívanější, ověřená, přístupnější – jiná se ztrácí, slábne její význam. V tomto případě je však vývoj nutno chápat tak, že fáze třetí (období procesuálně funkční) je nadřazená, integrační, završující, a to nejen metodologicky. Přináší nejvíc poznání o vlastnostech zkoumaného textu, zahrnuje v sobě celý předchozí vývoj v úsilí o charakteristiku textu.

1.2 Období tradičně popisné

V tomto období (zhruba poslední pětina 19. století až první čtvrtina 20. století) je v centru zájmu především „slovo“ označující jevy světa. Tedy slovo samostatné, které může za pomoci předložek a spojek tvořit vyšší celky.

Je to období zájmu o tvarosloví, ale i o slovtvorbu. Při změně tvarů slov a slovtvorném procesu se mění hlásková stavba slov. Nemění se však náhodně, nýbrž podle zákonitostí zkoumaného jazyka, či spíše jazykové rodiny (indoevropské) nebo skupiny (baltoslovanské).

Soudobá badatelská atmosféra v rozvíjejících se přírodních vědách, potřeba empirického poznání jednotlivých částí zkoumaného jevu měly jistě vliv i na vývoj v lingvistice. Rozvíjejí se „*nauky o...*“ (KAKPT s. 7), základ budoucích samostatných disciplín lingvistiky: hláskosloví, tvarosloví, skladby, lexikologie.

Bádání o jazyce akcentují historické pojetí, sleduje se, jak se slova ze starých slovanských základů v jednotlivých slovanských jazycích vyvíjela, co mají slovanské jazyky (formálně) společného. Slibně tedy probíhají slavistická bádání (souvislost s vývojem novodobých národů v 19. století není náhodná), jsou položeny základy srovnávací jazykovědy. Koncem 19. století se rozvíjí spolu s ostatními humanitními vědami i psychologie. O slovní zásobě (centru a cíli tehdejšího lingvistického bádání) se začíná uvažovat i ve vztahu k myšlení, k člověku a jeho činnosti.

1.3 Období funkčně stratifikační

Zájem o proměnlivost jazykových forem v souvislosti s jejich aktuální funkcí lze sledovat od počátku 20. století.

V roce 1911 vystoupil v České učené společnosti Vilém Mathesius s přednáškou „O potenciálnosti jevů jazykových“. Vnesl do odborného světa úvahy dosud nevyřčené.

Když vysvětluje pojem *potenciálnost* (v jazyce), uvažuje o dvou případech, v nichž lze sledovat proměnlivost (obměňování) jazykových forem:

„Předně je možno mluvit o statickém kolísání řeči mezi jednotlivci uvnitř jazykových společenstev. Úkaz ten netýká se snad jen nesnadného problému nářečí, nýbrž i jazyka jako vlastní látky jazykozpytného zkoumání.

[...]

Důležitějším – alespoň v nynějším stadiu lingvistického zkoumání – zdá se mi poukaz na vlastní statické kolísání řeči jednotlivcovy.”¹

V přednášce pak dokazuje, že „statická kolísavost je po mnoha stránkách důležitou vlastností jevů jazykových a že uznání této pravdy pomáhá řešiti několik zajímavých otázek lingvistických.”²

Vystoupení V. Mathesia se nesetkalo v prostředí předválečné historizující lingvistiky s tak velkým ohlasem, jak by si zasloužilo. (O významu jeho přednášky viz stat’ Miloše Zelenky.) Nastavilo však myšlení moderní – nové – české lingvistiky. Ta se v atmosféře evropského strukturalismu konstituovala samostatně v Pražském lingvistickém kroužku (1926) a svými pracemi zejména z oblasti fonologie se výrazně zapsala do dějin evropské lingvistiky. Byla dokázána přínosnost úvah o proměnlivosti a nestálosti (tedy „kolísání“) v jazyce a řeči. Fonetika a fonologie PLK pracuje s myšlenkou, že v řeči – tedy v řeči jednotlivcově – lze pozorovat jevy, jež se nejlépe charakterizují porovnáním s jevem jiným – nejlépe s jevem s diametrálně odlišnými vlastnostmi. Oba jevy však mají – přes svou rozdílnost – v aktuálním textu svou funkci. Teorie fonémů, teorie distinktivních protikladů – to vše podáno jako dílčí struktura jazyka (jako přesný popis jedné z jazykových rovin) inspirovala lingvisty pro podobná bádání v rovině „slova“, tedy lexikologii, i v morfologii.

Méně rozpracovaná byla v té době syntax.

Teorie „struktury“ textů, tedy teorie funkčních stylů se vyvíjela rovněž z úvahy o pozorování zásadního protikladu jevů.

Bohuslav Havránek v úvahách o užívání spisovného jazyka³ stanovil tzv. **funkce jazyka**:

¹ MATHESIUS, V. O potenciálnosti jevů jazykových. In *U základů pražské jazykovědné školy*. (Usp. Josef Vachek) Praha: Academia, 1970, s. 5–6.

² Tamtéž, s. 7.

³ HAVRÁNEK, B. Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich 1932, s. 41–42.

komunikativní (obcovací),
odbornou (praktickou a vědeckou),
estetickou.

V rámci tohoto vymezení (pojem „*funkce*“ byl chápán jako „záměr“, „účel“ – neměl tak úzce vyhraněnou terminologickou platnost jako má dnes v sousloví *funkční styl*) se pak uvažovalo o vlastnostech textů s funkcí komunikativní, odbornou praktickou, odbornou vědeckou a s funkcí estetickou.

Poznání vlastností takto zřetelně diferencovaných textů přineslo podrobnou charakteristiku čtyř základních „funkčních jazyků“ (jazykem je míněn soubor výrazových prostředků zejména lexikálních a syntaktických⁴). Pojem „jazyk“ byl posléze nahrazen pojmem „styl“.

Složitost terminologického vývoje popisuje M. Čechová (2011):

„Čtyři funkční jazyky, resp. funkční styly, jak je vyčlenil B. Havránek, přeměňovaly postupně své názvy: styl hovorový (o stylu konverzačním se dlouhá desetiletí neuvažovalo, protože čeština neměla a nemá vypracovaný systém spisovné konverzace) – prostě dorozumívací / prostě sdělovací. Styl pracovní a vědecký se změnil na styl odborný s postupným rozčleňováním na styl odborný praktický, populárně naučný a vědecký, název styl básnický chápáný širě, zahrnující i prózu a drama, se označoval jako umělecký, v posledních letech výstižněji jako styl umělecké literatury, pokud se vůbec o tomto stylu jako o jednotném stylu uvažuje, a to se zřetelem k tomu, že umělecké tvoření není ničím omezeno, nejen spisovným jazykem, ale ani jinak.“

Později (se zdokonalenou diferenciací typů činnosti) přibýly charakteristiky dalších typů textů a pokusy o stanovení dalších „stylů“.

Současnou situaci pohledu na typy textů z pozic stylistiky charakterizuje M. Čechová (2011):

V posledním desetiletí se ustálila v české stylistice klasifikace na 5–7 funkčních stylů: prostěsdělovací, odborný – někdy s vyčleněním učebního, administrativní, publicistický, někdy se osamostatňuje i rétorický, styl umělecké literatury, nově někteří osamostatňují styl esejistický.

⁴ Tamtéž, s. 43.

1.4 Období procesuálně funkční

Z charakteristiky jednotlivých fází vývoje v posuzování textu je zřejmé, jak byly postupně k popisu založenému na slovech, jejich vlastnostech a významech zařazovány jednotlivé kontextové faktory – nejdříve (pro potřeby vědeckého poznání) abstrahováním „potenciálnosti jevů jazykových“, tedy definováním funkčních jazyků (funkčních stylů), později – jako odpověď na požadavek porozumět vlastnostem zejména dialogového projevu, vlastnostem procesu „výměny replik“ zařazením faktorů sociologického, psychologického a pragmatického charakteru, tedy faktorů mimojazykových.

Teorie v období, jež akcentuje vedle funkce textu i vlastnosti **procesu, v němž text vzniká**, je výrazně interdisciplinární. Popisuje text jako doklad aktivního⁵ přístupu mluvčího k souboru jazykových a nejazykových prostředků v aktuální činnosti. Mluvčí stanovuje cíl komunikace a v souhlase se svými komunikačními možnostmi ho realizuje.

Analýza textů předpokládá

- a) spolupráci dalších vědních oborů, jež sociální chování studují
- b) schopnost najít vztahy mezi jazykovým materiálem, vlastnostmi komunikační situace a vlastnostmi výsledného textu.

Přínosem analýzy z hlediska procedurálně funkčního by teoreticky mohlo být poznání o chování uživatelů jazyka v základních typech komunikačních situací, o preferovaných komunikačních strategiích, o progresivních jevech v jednotlivých jazykových rovinách). V případě, že by byl výzkum tohoto typu proveden koordinovaně na reprezentativním počtu vzorků (za použití počítačové techniky), přispěly by výsledky k poznání zákonitostí v obou klíčových (vstupních) oblastech

- a) v jazyce jako systému,
- b) v poznání chování člověka, tedy ve faktorech, jež studují psychologie, sociologie, pedagogika.

Takový rozsah bádání o jazyce a řeči však dosud nebyl započat.

Princip komplexní analýzy textu (jemuž je věnována tato příručka) však není založen jen na rozšíření hledisek, na mechanickém přiřazení dalších možných úhlů pohledu, ale především na vědomí souvislostí, na vědomí obousměrného nepřetržitého vztahu mezi činnostmi člověka a textem. Existence souvislostí je studována na vztahu formálních i funkčních vlastností výrazových prostředků

- a) s typem činnosti,

⁵ Aktivitu (stejně jako pojmy *kreativita*, *úsilí*, *snaha*) je nutno chápat jako veličiny vyjádřitelné nikoli jen v hodnotách „plusových“, mohou být uskutečněny minimálními, či dokonce „nulovými“ prostředky.

- b) s cíli, jaké komunikanti ve svých rolích v činnosti mají,
- c) s funkcí textu, který komunikanti v zájmu činnosti tvoří.

PRO ZÁJEMCE

S metodou pro přístup procesuálně funkční přišli její autoři konce 80. let. Představili ji mj. v časopise Naše řeč:

KOŘENSKÝ, J., HOFFMANNOVÁ, J., MÜLLEROVÁ, O. Metoda analýzy komunikačního procesu a textu. *NŘ*, 70, 1987, č. 2, s. 57–68.

Recenzi na skripta, která učí studenty aplikovat analytický aparát, napsala S. Čmejrková: *Lingvistika mezi situací a textem NŘ*, 73, 1990, č. 3, s. 145–149.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola seznamuje s vývojem bádání o řeči a jazyku. Klade důraz na fakt, že pohled na produkty mluvené a psané komunikace nesmějí ustrnout na popisu jednotlivých, byť výrazných aspektů textů.

Charakterizuje období

- a) tradičně popisné
- b) funkčně stratifikační
- c) procesuálně funkční

Dává důraz na to, že text (mluvený i psaný) je výsledkem činnosti, prostředím pro činnost a předpokladem činnosti další.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (1)

Prostudujte v publikaci *Současná stylistiky* (2008) kapitolu *Počátky novočeské stylistiky*. Zjistěte,

- a) co rozuměl J. Jungmann termínem „výmluvnost“;
- b) co je myšleno „jakostí“ textu?

OTÁZKY

1. Ve kterém roce vyšla Slovesnost aneb Sbíрка příkladů s krátkým pojednáním o slohu?
2. Kdo je autorem Slovesnosti?
3. Jaké „jakosti“ (tedy kvality textu) se v 19. století rozlišovaly?
4. Kdo z českých lingvistů začal vypracovávat teorii funkčních stylů?
5. Co je předmětem zájmu lingvistů v období nazývaném „procesuálně funkční“?

2 STYLISTIKA – JEJÍ POSTAVENÍ V LINGVISTICE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Text informuje o dvou podstatných vlastnostech stylistiky:

Stylistika je završující lingvistická disciplína. (Vysvětlení prohlubuje vědomí jazykového systému.)

Stylistika je pomezí lingvistická disciplína. (Pomezí je chápána jako součinnost stylistiky s jinými humanitními vědními obory.)

CÍLE KAPITOLY

Cílem výkladů a připojených úkolů je zvýšit pozornost a vnímavost k jednotlivým rovinám textu (stylistika je završující lingvistická disciplína) a k faktorům text (spolu)vytvářejícím.

Student bude schopen identifikovat jednotlivé roviny v textu.

Student získá dovednost usouvztažňovat vlastnosti textu a faktory text konstituující, tedy i faktory netextové, situační.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Jazykové plány (roviny) textu, prostředky roviny zvukové (fonologické a suprasegmentální), prostředky roviny lexikální, morfologické, syntaktické.

Objektivní a subjektivní slohotvorné činitele, faktory konstituující text.

Pomezí lingvistické disciplíny: pragmalingvistika, psycholingvistika, sociolingvistika.

2.1 Definování stylistiky

Jazykověda (lingvistika) je vědní obor, který je tvořen několika disciplínami. Každá z nich studuje příslušnou realizační rovinu jazykového projevu, používá odpovídající terminologii.

Následující přehled přináší příklady, jak mohou být jednotlivé jazykové roviny realizovány v textu. Z přehledu je zřejmé, že při stylistickém popisu nelze jevy žádného jazykového plánu (jazykové roviny) pominout:

Tab. 1: Roviny jazykového projevu

Rovina projevu	Lingv. disciplína	Příklady termínů k popisu jazykového projevu
zvuková	fonetika fonologie	samohláska, souhláska, sykavky, ráz... intonace, členění řeči, slovní a větný důraz..., kolón
<i>grafická</i>	<i>grafémika</i>	<i>písmeno, členicí (interpunkční) znaménko, diakritické znaménko, spojovník; kurzíva, ikony, symboly...</i>
lexikální	lexikologie	slova knižní, neutrální, hovorová, nářeční; synonyma, homonyma, antonyma, augmentativa..., profesionalismy, slang...
morfologická	morfologie (tvarosloví)	tvar slova, tvarové varianty, dublety, slovesný způsob, pasivum, slovnědruhová transpozice...
syntaktická	syntax (skladba)	věta, výpověď, souvětí, větné členy, elipsa větného členu, východisko a jádro výpovědi...
stylistická	stylistika	text, tematická stavba textu, koheze, koherence, horizontální a vertikální členění textu, příznakovost, nepříznakovost...

K ZAPAMATOVÁNÍ

Stylistika je jazykovědná disciplína, která se zabývá užíváním jazykových prostředků v různých komunikačních situacích a funkcích, tedy vlastnostmi mluveného a psaného textu. Studuje také vlivy, které způsob užívání jazykových prostředků určují.

2.2 Pomeznost stylistiky

Tím, že se stylistika zabývá i jevy, které nejsou textové, avšak na vzniku mluveného i psaného textu se podílejí, stává se **pomezní jazykovědnou disciplínou**.

Jaké jsou jevy, které činí ze stylistiky vědu pomezí? Hodnocení vlastností textu se neobejde bez zvážení okolností, které jeho vznik ovlivňují. Výklady pak musejí zahrnovat zasvěcené komentáře z mimojazykových oblastí.

a) V tradičních popisech se tyto okolnosti třídí na soubor tzv. **subjektivních slohotvorných činitelů**:

Věk a vzdělání autora textu, jeho psychický a fyzický stav, někteří autoři považují za subjektivní slohotvorné činitele i ty vlastnosti projevu, které vyplývají z profesního či sociálního zařazení autora textu, a soubor **objektivních slohotvorných činitelů** (účel a forma projevu, prostředí, v němž vzniká, společenské a hospodářské podmínky v okamžiku vzniku textu...).

Mnohdy se skutečnosti zahrnované do obou skupin prolínají, je těžké rozhodnout, který jev působí jako faktor subjektivní a co z mimojazykových skutečností je už faktorem objektivním. Proto je vhodnější vidět faktory konstituující text jako dynamický průnik proměňujících se faktorů (viz také 3. období ve vývoji zkoumání jazyka a řeči v Tématu 1).

b) V posledních desetiletích vypracovala česká komunikační lingvistika aparát (prakticky viz kap. 8), který pracuje s **faktory konstituujícími text**. Při analýze se vychází faktu, že komunikace probíhá v nějakém typu činnosti a že vše, co takovou komunikaci spoluvytváří (účastníci komunikace, forma komunikace i text sám), se této skutečnosti podřizuje. Výsledek takového komunikování se podílí na proměně oné činnosti, v níž se komunikuje, na změně postojů jejich účastníků, na průběhu činnosti atd. (srov. kap. 1.4)

Posuzovatel pracuje s pojmy: *kontext*, *komunikant* (jeho sociální a z ní vyplývající komunikační role), *zkušenostní komplex komunikační kompetence komunikanta*, *komunikační norma*.

Komunikační kontext nutně zahrnuje sociálně psychologickou strukturu mluvčího, široce sociální skutečnosti vyžadující komunikační dovednosti, schopnost řečového chování, podmínky a proměny jeho vývoje, zkrátka popis skutečnosti tak, jak se jimi zabývají společenské vědy.

Proto se rozvíjejí pomezí lingvistické obory:

Psycholingvistika

Sociolingvistika

Pragmalingvistika

Vývojová psycholingvistika aj.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Vyhledejte definice výše uvedených pomezích lingvistických disciplín. Ke každé přiřaďte alespoň jeden domácí titul. Získané (učiteli zaslané) informace si osvojte.

PRO ZÁJEMCE

Při vyřizování požadavku v bance se setkáte s příjemnou úřednicí ve středních letech, která hovoří kultivovaně, srozumitelně, vše, co potřebujete, hladce vyřídíte. Připravené písemné materiály jsou přehledné a srozumitelné.

Účinný kultivovaný text, který je výsledkem komunikování, je určen typem činnosti – úřednice je zaměstnankyní instituce, která usiluje získat co nejvíc klientů a která si je chce udržet. Verbální prostředky, které úřednice užívá, jsou dány **předmětem činnosti** (termíny, kterými se nazývají tiskoviny a transakce, o nichž se hovoří, ale i slova, která usměrňují klienta v činnosti – slovesa pojmenovávající minulé i budoucí úkony, jež musí klient provést), **komunikační kompetence mluvčí** (dodržování příslušné jazykové normy, ale i způsob neverbálního chování) propojená se skutečnostmi, které jsou zahrnovány pod pojem **zkušenostní komplex**, způsobí, že úřednice hovoří v souladu se zájmy instituce, naplní hlavní cíl její činnosti – uspokojit zákazníka a udržet si ho. Jazyková (i formální) kvalita písemných materiálů je v souladu s úrovní mluveného projevu.

V případě, že by úřednice disponovala vynikající komunikační kompetencí v cizím jazyce, byla odbornicí v bankovníctví, ale neovládala by české komunikační normy v činnosti s českými klienty obvyklé, byla by činnosti instituce na překážku.

Lze v této situaci oddělit subjektivní a objektivní slohotvorné činitele?

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Vybavte si způsob komunikace výrazně úspěšného a výrazně neúspěšného kolegy (popř. pedagoga, moderátora. Jejich řečový projev se pokuste zhodnotit pomocí vztahení obsahu k faktorům, které text ovlivňují. Dokážete definovat původ jeho úspěchu či neúspěchu?

Při posuzování stylu projevu jste si uvědomili dominantní jazykové prostředky některé realizační roviny a dotkli jste se i některých jiných (patrně humanitních) vědních oborů.

Pocítíte, že stylistika, má-li dobře studovat a interpretovat jazykový projev, míří „dovnitř“ lingvistiky (viz tabulka výše) a zároveň se vztahuje k oborům a disciplínám spjatým v některém z faktorů text konstituujícím.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Stylistika je lingvistická vědní disciplína, která se **komplexně** zabývá vlastnostmi psaného a mluveného textu. Každý text je součástí činnosti lidí, je součástí širokého komunikačního kontextu. Aby byly vlastnosti textu přesně vyloženy, užívá stylistika metody, postupy a terminologii tradičních lingvistických disciplín (fonetiky, fonologie, lexikologie, morfologie, syntaxe), ale i disciplín nově se konstituujících (textová lingvistika, pragmalingvistika...). Výrazně se prolíná s těmi humanitními vědními obory, které zahrnují řečové chování člověka do předmětů svého zájmu. Je tedy **pomezí** lingvistickou disciplínou.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (2)

Psycholingvistika řeší mj. způsob, jakým si člověk (dítě) osvojuje řeč. Zjistěte dva krajní názory na tuto problematiku.

OTÁZKY

1. Definujte pojem kolón.
2. Jmenujte alespoň jeden suprasegmentální jev, který se podílí na výsledném účinku textu.
3. Co je větný ekvivalent? Uveďte příklad.
4. Co studuje pragmalingvistika?
5. Napište jména alespoň dvou současných stylistiků (textologů).

3 VLASTNOSTI TEXTU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola pokračuje v záměru upevnit představu textu/komunikátu jako výsledku činnosti, prostředí pro činnost i předpokladu činnosti – tedy jako fenoménu (realizovaného verbálními nebo neverbálními prostředky), bez něhož není možná existence člověka jako jedince ve společnosti.

Centrem kapitoly je stručný výklad o těch vlastnostech textu, které jsou podmínkou jeho úspěšného fungování.

CÍLE KAPITOLY

Cílem výkladů je vytvořit představu textu – produktu materiální povahy (komunikátu fixovaného tradičními i novými prostředky).

Student bude schopen v každém komunikátu – realizovaném zvukovými nebo grafickými prostředky – schopen vidět text, který je součástí společné činnosti lidí (odrazem, iniciátorem, prostředkem pro vykonání činnosti)

Získá dovednost identifikovat prvky aktivizující text – stylémy.

Bude schopen ve svém vlastním textu nahradit mlhavou intuici cíleně vybranými stylémy. Bude schopen rozeznat, z jaké roviny pozorované, nebo vlastní (aktuálně uplatněné) stylémy jsou.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Text, komunikát, stylém; příznakovost a neutrálnost (nepříznakovost) stylému, aktualizace a automatizace.

Intencionalita textu, koherence, koheze, akceptabilnost, informativnost, intertextualita.

3.1 Fáze vzniku textu

Tab. 2 Geneze jazykového projevu

Údaje v tabulce lze chápat buď ve vztahu k jednotlivé výpovědi mluveného projevu (lichocení: *Ty ses vyparádila!*), anebo ve vztahu k delším textovým útvarům (vysvětlování v učebním psaném textu). Vždy sledujeme přítomnost a účinnost jazykových jevů všech rovin.

mluvčí
reaguje
na
kontext

Jazykový projev v krocích	Příklad naplnění složka jazykového projevu	je studováno (hum. vědní obor, lingvistická disciplína)
ZÁMĚR	vysvětlování, lichocení, ovlivňování, pobavení, usměrnění činnosti, odmítnutí...	psychologie, pedagogika, sociologie...
OBSAH	slova	lexikologie
	jejich tvary	morfologie
	usouvztažnění slov ve výpovědi	syntax
	uspořádání výpovědi v textu	textová syntax
REALIZACE	zvuková	fonetika, fonologie, ortoepie
	grafická	grafémika, ortografie
	současné působení neverbálních výrazových prostředků (a vlastností komunikačního kanálu)	psychologie, etnografie, etnolingvistika

komunikát směřuje
k adresátovi

3.1.1 FÁZE VZNIKU SLOHOVÉHO ÚTVARU

Teorie slohových útvarů se používá zejména ve výuce stylizačních dovedností. V těchto (didaktických) souvislostech se následující kroky definují také jako *fáze nácvičky jazykového projevu*.

Invence

Autor budoucího textu se orientuje v problematice, seznamuje se s fakty a souvislostmi, osvojuje si výrazové prostředky nutné pro budoucí fáze tvorby textu.

Kompozice

V této fázi se zúročí kvalitní invenční fáze. Autor budoucího textu už poznal podstatné rysy věci, jevu či děje, který bude tématem komunikátu, a jeho vlastnosti uspořádal tak, aby vznikl koherentní text. V této fázi se začíná uplatňovat prvky horizontálního členění (zjednodušeně řečeno úvod, hlavní text, závěr; u rozsáhlých psaných textů rozdělení na kapitoly a podkapitoly) a vertikálního členění.

Stylizace

Stylizace je náročná především z toho důvodu, že autor musí věnovat pozornost jak klíčovým výrazům, které si osvojil již ve fázi invenční, tak kohezním prvkům, tj. především gramatickým prostředkům, které zajistí formální spojitost textu, které podpoří horizontální a vertikální členění a pomohou tak vytvořit celistvý text, v němž obsah i forma zaručí jeho účinek.

(Srov. s fázemi vzniku *proslovu* nebo *řeči* jako útvarů rétorického stylu.)

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Představte si, že potřebujete reklamovat nějaký výrobek. Už nemáte originální obal, výrobek však vykazuje nedostatky neslučitelné s účelem, ke kterému má sloužit.

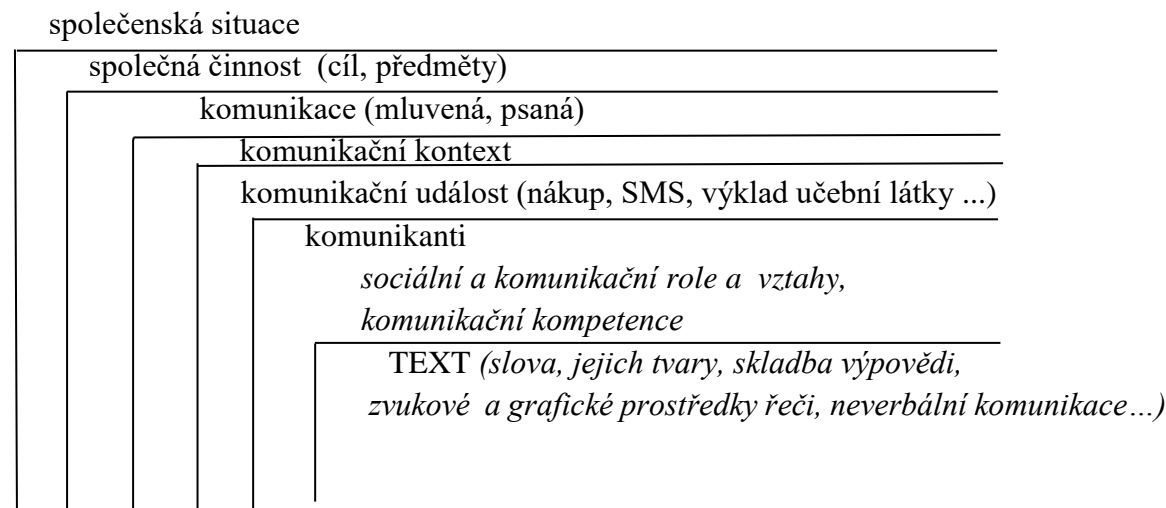
Uveďte, jak pojmete část invenční, kompozici zpracujte písemně. Stylizujte klíčovou část svého ústního projevu. Určete, jaký slohový postup (a útvar) užíváte.

Lze váš text zařadit k některému z funkčních stylů? (Proč ano, proč ne.)

3.2 Faktory konstituující text

V kapitole 2.2 jste byli seznámeni s pojmy **objektivní a subjektivní slohotvorné činitele**. Je to soubor faktorů, které působí na vznik a podobu textu. Jednotlivé faktory jsou podány jako jednotliviny, bývají posuzovány zvlášť, izolovaně.

Česká komunikační lingvistika vypracovala aparát, z něhož vyplývá, že žádný z faktorů, jež ovlivňují vznik a povahu textu, nefunguje neměnně – sám o sobě. Je součástí kontextu a přizpůsobuje se mu. Základním textotvorným faktorem, jemuž se podřizují ostatní, je **typ společné činnosti** v určité společenské situaci.

V kapitole 8 máte ukázkou analýzy mluveného a psaného textu. V analýze mluveného textu neodpovídá řečový projev učitele vzdělání a věku komunikanta. Ten se však ve zvolených výrazových prostředcích zcela přizpůsobil typu společné činnosti (výuka matematiky na ZŠ), jejímu cíli (vyvození nového pojmu) a řečové a kognitivní úrovni spolukomunikantů.

3.3 Stylém jako modifikátor textu

Při hodnocení jazykových prostředků všech rovin se užívají pojmy, které vystihují funkčnost popisovaných jazykových prostředků.

Ten jazykový prostředek, který dodá textu žádaný účinek, který přispěje k tomu, že text je vnímán tak, jak si přál autor, se nazývá **stylém**.

Stylém text stylově aktivizuje (J. Chloupek ve Současné stylistice češtiny, 1997, s. 11). Je to jazykový prostředek z kterékoliv nižší roviny.

Stylémem může být oslovení, oslovení zdvojnásobením, zařazení nespisovné, avšak široce noremní koncovky (např. *-ama* v 7. p. mn. č. jmen), elipsa klíčového výrazu v soukromé komunikaci..., termín, metafora. Stylém dokáže posílit záměr autora zařadit text do příslušné stylové vrstvy, jindy způsobí, že může být projev (psaný text, promluva) přijímán s rozpaky, protože je očekávaná stylová rovina narušena.

Ve volbách do senátu ČR zvítězila v jednom českém městě paní XY. Po potvrzení výsledku prohlásila: "Je to nádherný pocit, byl to obrovský adrenalin, ale je to za náma a jsem velmi ráda."

Za aktivizující stylémy lze považovat výraz *adrenalin* (termín z oblasti medicíny, resp. sportovní medicíny) a tvar zájmena *my*, který byl v 7. pádě použit v nekodifikované podobě (*náma*). Aktivizací těmito stylémy se autorka posunula z oblasti publicistické (která byla vzhledem ke kontextovým skutečnostem očekávána) do oblasti hovorových slohových prostředků.

Přijetí tohoto posunu je závislé na vlastnostech recipientů – adresátů. Přijetí (recepce) vytvoří vlastnosti budoucí komunikace, vytváří další kontextové skutečnosti.

Stylémy tvoří soubory, které mohou být ustálené pro určitý typ projevů. Složitá souvětí i kondenzované nominální konstrukce jsou stylémem vytvářejícím text odborný.

Složitá souvětí, nominální vazby, termíny jsou v odborném textu výrazové prostředky **stylově neutrální**. Jsou **nepříznakové**.

Text z encyklopedie: <http://www.quido.cz/Objevy/zehlicka.htm>

Žehličky se od sebe hodně liší tvarem, velikostí, řešením detailů, ale princip, na kterém pracují, je stále stejný. Do žehlicí desky – většinou z hliníkové slitiny dobře vedoucí teplo

– je zalisován topný článek, který se proudem rozžhavi a zahřeje tak žehlicí desku. Držadla žehliček se dělají naopak z plastů, které špatně vodí teplo, aby se toto držadlo od horké žehlicí desky příliš nezahřálo a nepopálilo ruce.

Termíny: např. hliníková slitina, topný článek, žehlicí deska.

V jiném textu (např. v běžném rozhovoru v domácnosti) by tentýž prostředek působil cizorodě, zvláště, možná nepatřičně. Tentýž jazykový prostředek by byl hodnocen jako **příznakový, nebyl by už stylově neutrální**.

Působení stylové příznakovosti se užívá tehdy, chce-li autor text ozvláštnit, upoutat pozornost adresátů. Poruší slohovou normu textu, který právě tvoří, a použije onen cizorodý jazykový výrazový prostředek – ten pak působí jako prostředek **aktualizace textu**.

Je-li aktualizace tímž prvkem prováděna často, jazykový prostředek původně příznakový ztrácí svoji neobvyklost a stává se běžným, prochází procesem **automatizace**. Aktualizace a automatizace textu jsou „spojené nádoby“. Oba procesy probíhají ve vzájemné spojitosti, jejich podoba a intenzita závisejí na kontextových skutečnostech. Tento proces je typický pro texty publicistické, je však častý i v mluvených projevech, kam často pronikají prvky odrážející dobové události.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Zaposlouchejte se do řeči dětí a mládeže a zaznamenejte ty jazykové prostředky, které slouží aktualizaci projevu. Pozorujete u některých z nich probíhající automatizaci?

3.4 Vlastnosti textu

Každý **text**, mluvený i psaný, vzniká jako součást řetězce jiných textů (jako součást kontextu). Autor textu chce adresáta informovat, směřovat v další činnosti, ovlivnit, získat od něho informace, nebo mu poskytnout estetický zážitek. Má-li text skutečně působit, jak autor zamýšlí, musí být intencionální. Ve všech svých složkách by měl respektovat adresáta, jeho potřeby, možnosti (celý jeho *zkušenostní komplex* – viz pojmy výše).

Intencionalita

Každý text vzniká jako uskutečnění komunikačního záměru (viz Tab. 2), ten pak určuje povahu všech realizačních rovin textu. Výrazové prostředky (viz Tab. 1) i struktura textu jsou voleny s ohledem na situaci, v níž (a pro níž) vznikají. Intencionalitou se tedy rozumí vědomá zaměřenost autora na adresáta a povahu textu s cílem zajistit účinnost textu. U

mluvených textů je intencionalita komunikátu ztotožňována s pojmem komunikační záměr, intence.

Hlášení ve školním rozhlase může být určeno žákům, učitelům nebo oběma skupinám příjemců. Zaměřenost na rozdílné skupiny příjemců, rozdílné kontexty, které je pojí se sdělovaným obsahem, rozdílná (nebo mísící se) intencionalita takového komunikátu (mluveného textu) bude mít vliv na všechny výrazové roviny.

Koherence

Je míněna spojitost mezi tematickými (významovými) celky textu. Textová koherence je výsledek kognitivních procesů autora, jeho schopnosti uspořádat text v posloupnostech (časové, prostorové, tematické).

Uspořádání kapitoly v odborné literatuře do odstavců, z nichž první problém naznačuje, poslední sumarizuje, shrnuje; sled otázek dotazníku; rozdělení školního hlášení na informace žákům a informace učitelům; sloky epické básně sledující časovou nebo kauzální linii atd.

Koheze

Spojitost textu se uskutečňuje kohezními prostředky, ty budují jeho vnitřní organizovanost textu. Jsou to zpravidla lexikální a gramatické prostředky (slova a jejich vazby). Svou funkci zde plní zejména vztažná a ukazovací zájmena, která pomáhají orientovat se ve sdělení, způsobem navazování jedné výpovědi na výpověď předcházející, opakování klíčového výrazu, ale i výrazy vyvolávající vědomí promyšlené posloupnosti sdělení atd.

Sledujte, jakými jazykovými prostředky jsou uvozeny odstavce v následujícím odborném textu: Úvodní slova odstavců tvoří kohezní řetězec, obsahem související výrazy, které zajišťují spojitost textu.

Člověk jako jedinec a osobnost – řeč, jazyk

V této části budeme přemýšlet o vztahu člověka jako jednotlivce, zabývajícího se nějakou profesí, majícího určité vzdělání, životní zkušenosti, podmínky, jsoucího příslušníkem určitého národa, občanem určitého státu na jedné straně a jazyka, jímž nejčastěji mluví a píše, tedy zpravidla národního jazyka na straně druhé. Nejen však to – budeme uvažovat i o vztazích jednotlivce k jiným jazykům, jichž potřebuje nebo dokonce musí v různých životních situacích užívat.

Na prvním místě stojí rozdíl...

Naproti tomu.....

To vše způsobuje.....

(Kořenský J., 1992, s. 42)

Texty jsou zpravidla lineární, vyznačují se relativní **uzavřeností, ohraničeností**. Je pět dána prvky koherence a koheze. Promítá se sem i to, jak silně působí výsledky souvisejících komunikačních událostí – kontext.

Nahlédnete-li do bohaté literatury o této problematice, zjistíte, že někteří autoři ještě zvlášť vyčleňují další vlastnosti textu:

informativnost, což je poměr mezi známými a neznámými informacemi; čím větší je poměr, tím větší je informativnost;

situačnost; tj. zakotvenost v konkrétní komunikační situaci (viz XY)

akceptabilnost, tj. zaměřenost na příjemce textu;

intertextualitu, tj. návaznost na jiné texty.

Domníváme se však, že tyto rysy lze pro naše účely shrnout pod pojem intencionalita, který pojímá všechny základní rysy komunikační situace, v níž (a pro níž) text vzniká, včetně vlastností příjemce.

Důležitou vlastností textu je **horizontální členění** textu. V něm autor ukazuje schopnost uspořádat témata, členit text na kapitoly, podkapitoly a odstavce podle některého logického principu, např. chronologického (vypráví příběh při zachování časového sledu událostí, popisuje pokus po jednotlivých krocích...), prostorového (popisuje prostor podle zvoleného postupu – zleva doprava, shory dolů, provádí památkami města tak, jak jimi prochází... kauzálního (provádí výklad nějakého jevu od pozorování k definici, nebo od definice k příkladu). Autor využívá grafické prostředky – nadpisy a podnadpisy, ale i různé grafické prvky (šipka na znamení „z toho vyplývá“ atd.

Neméně závažnou vlastností textu je **vertikální členění** textu. Autor jeho uplatněním dává najevo, že je schopen oddělit informaci hlavní, podstatnou od méně důležité, doplňující. K realizaci vertikálního členění slouží řada grafických prostředků – tučnost a velikost písma, závorky, uvozovky, ale zejména grafy, tabulky, mapy, nákresy. Posledně jmenované prostředky razantně zdůrazňují sdělení – jednou se o jevu (např. výskytu medvědů) dozví čtenář z textu, potom ještě jednou z mapky, kde je výskyt vyznačen, a potřetí z formulace popisky mapky.

V současné komunikační praxi se ve značné míře setkáváme s **nelineárním textem**. Obsah v takovém textu není uspořádán postupně (lineárně), ale respektuje rozbíhavost lidského myšlení, rozbíhavost danou obsahem textu. Jsou tak uspořádány četné encyklopedie, ale zejména texty na www stránkách. Pro tyto texty se ustálil termín hypertext (blíže např. Höflerová, 2003).

K ZAPAMATOVÁNÍ

Člověk v každé své činnosti komunikuje, vytváří **komunikát**. Takový komunikát, který lze fixovat, se nazývá **text**. Má-li být text účinný, musí být **intencionální**, ve výstavbě **koherentní**, v jazykové realizaci **kohezní**. Texty jsou zpravidla lineární, ohraničené. S rozvojem informačních technologií přibývá textů nelineárních. V lineárních i nelineárních textech se **na soudržnosti ale i přehlednosti a srozumitelnosti textu podílí horizontální a vertikální členění**.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Text vzniká při společné činnosti lidí. Základními konstituujícími faktory je typ činnosti, cíl činnosti, kontext, vlastnosti sociálních rolí komunikantů, zkušenostní komplex komunikantů

Základními vlastnostmi textu jsou:

- intencionalita, koherence, koheze,
- informačnost, akceptabilita, situačnost, intertextualita

Při tvorbě textu je třeba uplatňovat prvky horizontálního a vertikálního členění.

ŘEŠENÁ ÚLOHA (3)

Rozšířte si znalosti o závorekách v psaném textu:

1. Jaké druhy závorek lze v českém textu použít?
2. Jak se záorky graficky zpracovávají – kde jsou v jejich sousedství mezery?
3. Lze místo záorky použít lomítko?

OTÁZKY

1. Vyjmenujte fáze vzniku textu (zejména připraveného, psaného)
2. Charakterizujte pojem horizontální členění textu.

3. Jaké prostředky pro horizontální členění textu má mluvčí v mluveném projevu (verbální i neverbální)
 4. Jako funkci mají v textu závorky? Jakému typu členění slouží?
 5. Definujte pojem koheze.
-

4 HYPERTEXT, ELEKTRONICKÝ HYPERTEXT

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Text seznámí studenty s pojmem hypertext (a jeho různým chápáním).

V elektronickém prostředí dostal hypertext netušené možnosti. „Vnořené“ obsahy je možno organizovat podle funkce textu a řídit tak rozšiřování poznatků, informací, estetických vjemů. Klíčové zůstává, kdo řazení textu provádí, kdo je správcem (majitelem) příslušné webové stránky či portálu.

CÍLE KAPITOLY

Student se poučí o tom, že elektronický text, tedy text z podstaty nelineární, se ve výrazových prostředcích neliší od textu lineárního. Má rozdílné možnosti v oblasti extralingválních jevů (neverbálních, mimojazykových). Odlišným způsobem se v něm také realizuje horizontální a vertikální členění textu.

Seznámí se se základními pojmy popisujícími nelineární elektronický textu.

Získá dovednost uspořádat své myšlení (nelineární) do nelineárního, ovšem podle jistého principu organizovaného textu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Text lineární, nelineární; uzel, kotva (anchor), odkazové slovo, destination (cíl), horizontální členění textu, vertikální členění textu;

Intext, intextová reklama.

Pojem hypertext

Obsah slova *hypertext* nelze odvozovat z významu jeho dvou částí – *hyper*⁶ a *text*. Význam kompozita hypertext se ustálil podobně, jako se to děje např. při vzniku sousloví – spojením komponentů vznikl význam zcela nový. Ten nelze chápat jako prosté sloučení významu původních složek. S pojmem hypertext označujícím specifický typ multidimenzionálního textu jsme se v domácím prostředí poprvé již před více než třiceti lety⁷. Hypertext je už tehdy spojován nejen s novým typem audiovizuální tvorby, jsou zde naznačeny i budoucí vazby k počítačovému uspořádání textu. Autorky však připomněly i ty domácí teoretické práce, které změny ve způsobu uspořádání a žánrových proměnách komplexních textů předjímalý (K. Hausenbals, J. Mistrík), i když se jejich výsledná podoba v důsledku technického vývoje ustálila poněkud odlišněji, než se předpokládalo. Technické možnosti 80. let (viz níže), nové myšlenkové proudy a realita humanitních věd se na konci tisíciletí octly v průniku s možnostmi (silami) realizujícími nové typy prostředí pro šíření textů. V elektronickém prostředí je každý text nejen implicitně, ale pravidelněji explicitně (linkami) součástí elektronického hypertextu.

4.1 Elektronický text

Za elektronický text lze považovat jakýkoli textový útvar, jakékoliv (i neverbální) sdělení, jež je možné zobrazit na monitoru počítače. Každý elektronický text je potenciální součástí www sítě, protože postup, jakým se soukromé sdělení či text určený původně pro úzce ohraničenou komunitu stane součástí elektronických informačních systémů, je velmi snadný. Takový – na počátku svého vzniku soukromý text nebo text pro potřeby ohraničené komunity se stává součástí transtextuálního prostředí internetu. To však ještě neznamená, že má vlastnosti využívající možnosti internetu – vlastnosti, s nimiž pracuje poučený autor (nelineárnost, aparát zajištěnou otevřenost vůči reakcím adresátů, internetovému prostředí přizpůsobenou intencionalitu), a vlastnosti, jež očekává adresát (intertextová souvislost s jinými sděleními, posílení strukturovaného poznání o problematice v určité oblasti).⁸

Elektronický text tvořený pro prostředí počítače, tedy jako hypertext, je nelineární z podstaty. Významné kompoziční modifikace tedy očekávejme u těch vlastností textu, jež souvisejí s kompaktností, a to jak v horizontálním členění, tak v členění vertikálním. Kompaktnost (soudržnost i spojitost) musí být zachována zvláště tam, kde je klíčové sdělení obsaženo v několika uzlech, nejen v uzlu výchozím. Podobně jako v lineárních textech je kompozice u nelineárních textů velmi pevně určena v komunikátech pro

⁶ V SSČ (1994, s. 105) vysvětleno jako součást složenin s významem *nad-*, *pře-*, *nadmíru*, *super-*.

⁷ BARTUŇKOVÁ, J., ZACHOVÁ, A., 1995.

⁸ Pro všechny texty, jejichž vlastností se v následujících řádcích dotkneme, by mělo platit, že jsou součástí „svobodného prostředí“ hypertextu, tedy ideální formy vnímání a přijímání poznatků – autor není nucen (pokud sám nechce) uvažovat o vlastnostech adresáta, příjemce textu má zase jinou „svobodnou volbu“ – může centrem své percepcie učinit jakýkoliv text a prodírat se informacemi tak, jak mu to struktury webovských stránek dovolují.

administrativní sféru. V doporučení pro tvůrce webových stránek v oblasti státní správy⁹ se např. doslova uvádí: „Každá webová stránka má smysluplný název vystihující její obsah.“ Dále se zdůrazňuje nutnost trvalé možnosti orientovat se v textu – v jeho horizontální struktuře:

„Všechny webové stránky rozsáhlejšího portálu instituce nebo firmy obsahují odkaz na přehlednou mapu webu. Mapou webu se nazývá strukturovaný seznam odkazů na všechny stránky webu. Odkaz na mapu webu má být umístěn na každé stránce na témže místě, a to v rámci navigace nebo jako doplňující odkaz v patičce www stránek. Každá webová stránka tedy funguje zcela standardně a nezávisle na tom, zda již uživatel navštívil jinou WWW stránku webu. Obsah konkrétní WWW stránky proto nesmí záviset na předchozím zobrazení jiné WWW stránky. Nevyskytují se zde věty jako „Jak jste viděli na předchozí stránce“ nebo „Vyplňte číslo, které jste si přečetli na titulní stránce“.

Při tvorbě i analýze elektronického hypertextu tedy pracujeme s těmito pojmy:

Uzel – rozumí se jím úvodní ucelená informace o instituci nebo firmě. U publicistických textů není základní uzel definovatelný. Je jím pouze „hlavička“ periodika.

V uzlu se již nachází „navigace“, tj. explicitně vyjádřená koherence textu. Jsou jím buďto vodorovné či svislé lišty s názvy tematických bloků, nebo „mapa webu“ viz výše.

Odkazové slovo (anchor) – elektronicky aktivovaný výraz, který vede čtenáře k souvisejícímu obsahu.

Cíl (destination) – místo v textu, k němuž vede hyperlink od odkazového slova. Cíl odkazu.

Hyperlink – elektronický spoj mezi odkazovým slovem a cílem odkazu

4.1.1 KOHERENCE ELEKTRONICKÉHO HYPERTEXTU

Jeden z nejčtenějších zpravodajských portálů *idnes.cz* má koherenci budovanou nabídkou v horní liště stránky, označení Zprávy, Kraje, Sport...zhruba odpovídají „sešitům“, složkám, jak jsou obvyklé v tištěném vydání. Protože je portál *idnes.cz* velmi úzce provázán s reklamním byznysem, je třeba, aby byl text portálu vstřícný vůči vnímání čtenáře, aby čtenář neopustil internetové stránky, aby mu každá stránka dala úplnou informaci, popř. snadnou navigaci na doplnění vnořenými texty. Koherence je tedy propracována velmi pečlivě, při každém rozkliknutí odkazu je přítomna (je tedy tím, co se nazývá „mapou webu“).

⁹ *Pravidla formy přístupného webu*. [online]. [cit. 2011-04-17]. Dostupné na WWW: <http://www.xmarks.com/site/pristupnost.nawebu.cz/texty/pravidla-standardy.php%3Ffull>

Současné hypertexty (zpravodajské portály, firemní weby, stránky institucí se složitou výstavbou se (zatím) navzájem liší tím, jak pochopí a využijí klíčovou funkci úvodního uzlu, jehož charakteristiku jsme stručně podali výše.¹⁰

4.1.2 VÝRAZOVÁ KOHEZE – JEJÍ (NEJISTÁ) BUDOUCNOST

Docílit koheznosti v nelineárním textu je problematické. Je nutno spokojit se s tím, že text je kohezní jen na menší ploše – v základním uzlu, nebo dokonce jen v jeho části, pokud je uzel tematicky členitý – nelze být kohezní s textem, který „není vidět“. Propracovanost textu pomocí kohezního řetězce v genezi klíčového významu (kupř. v textech publicistických) je vzhledem k rozsahu uzlu obtížná. Běžné lexikální nebo gramatické prostředky koheze ztrácejí v systému odkazů svůj význam. Pro náročnější texty (odborné, učební) je zcela nevhodná kondenzace textu v nominálních vazbách, které komplikují vnímání původních valenčních vazeb základového slovesa. Významu nabývá důsledné tematicko-rematické řazení obsahů výpovědí.

Pokud chce autor zdůraznit obsahovou koheznost mezi uzly, je třeba použít složitější hypertextový odkaz, který bude nejen cílit na jiný uzel jako na celek, ale na konkrétní výraz ve vyvolaném uzlu. Technická podpora nebo počítačové dovednosti čtenáře mu potom umožní, aby se vrátil zpět do prostředí textu naposledy vnímaného. S rostoucí informační gramotností si však lze takové situace představit.

4.1.3 KOMPOZICE HYPERTEXTU V OHROŽENÍ

To, co bylo naznačeno o pozitivěch důsledně realizované koherence a koheze věcněsdělných hypertextů, platí jen pro ty texty, které vycházejí z jednoho záměru, jsou realizací jedné činnosti. Čtenář mnohých elektronických textů, zejména publicistických, je nucen vyrovnat se s vpády reklamních textů. Některé z nich jsou narušiteli koherence původně vyhledaného textu – než je umožněno číst to, co je cílem zvoleného hyperlinku, je třeba vyčkat, až se realizuje vložená reklamní sekvence nebo její podstatná část. Součástí publicistických textů je bannerová reklama – ta je statickou optickou součástí internetového (zpravidla publicistického textu nebo textu firem a institucí na reklamě závislých), její text se rozvine pouze po záměrné aktivaci čtenáře textu na aktuální stránce. Jiný, agresivnější typ reklamy parazituje přímo na textu zvolené stránky. Ze slova, jež je součástí autorského sdělení, je veden hyperlink¹¹ na reklamní text. Tento typ reklamy (intext) se začal se

¹⁰ Zajímavé je uvažovat nad tím, jak je promyšlen vztah *majitel webu* (autor koncepce) – *uživatel* některých českých www stránek. Webové stránky ministerstev pracují s úvodními uzly o velikosti dvou obrazovek monitoru, úvodní uzel webovských stránek vysokých škol zpravidla nepřesahuje 1,5 obrazovky, časopis *Vesmír* má rozsah úvodního uzlu zhruba na 5 obrazovek, Britské listy měly ještě v roce 2010 okolo padesáti obrazovek (s minimem odkazů), po dvou letech již propracovaly strukturu a úvodní uzel je v rozsahu 6 obrazovek, časopis *Blesk* rozšiřuje postupně úvodní uzel na současných 10 obrazovek monitoru.

¹¹ Poskytovatelé tohoto typu reklamy považují intextovou reklamu za neagresivní. Z hlediska textového a z hlediska struktury hypertextu je však naopak agresivnější než bannerová reklama (po stránkách textu –

používat v roce 2007 v USA, od r. 2008 pravidelně i u nás¹². Koheze významů i koherence tematické stavby takové stránky je narušena přímo v původním autorském textu – je důsledkem komerčního spojení dvou nesouvisejících činností – jeden z autorů podává text sdělení (publicista), jiný vytvořil text reklamy (prodejce) zboží. Dalším (již třetím) „spolutvůrcem“ textu je reklamní agentura, tedy firma, která použije klíčová slova zvolená prodejcem zboží jako odkazová slova (kotvy) – najde je automatickým vyhledávačem v aktuálních textech a (rozšíří tak text reklamy do článků těch portálů, jež s ní mají smlouvu (bez ohledu na rušivé obsahové vazby vzniklé homonymií tvarů, polysémií atd.)). Obr. 1 a 2 představují příklad obsahové nesourodosti sdělení, ukazují, k jakým etickým lapsům může dojít při „rozsevu“ klíčového slova¹³ reklamní agenturou do textů partnerských portálů. Současný publicistický text, ale i jiné typy věcněsdělných textů jsou v koherenčně i kohezně komplikované. Nakolik se výše stručně popsání vnější vlivy projeví v modifikaci kompozice a stylizace zejména těch věcněsdělných textů, jež se s ní musejí vyrovnávat, bude třeba zjišťovat a vyhodnotit.

Kompozice textu v publicistice je často vystavěna tak, aby vyhověla všem žadatelům o reklamní zviditelnění (jedná se většinou o bannerovou reklamu) a jednotlivé tematické části textu, odděluje nikoli kapitolami, ale celými stranami. Jsou to tzv. „klikací“ články – zatím jen pro sféru zábavní nebo populárně naučnou. V úvodu je naznačen celý tematický rozsah textu, jeho jednotlivé části jsou však dostupné jen za aktivní manuální spoluúčasti čtenáře, který aktivně volí další tematický celek. Ten se mu ukáže – avšak opět s novými reklamami a upoutávkami různého druhu.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola podala poučení o hypertextu, zejména jeho elektronické podobě.

Odlišuje pojem nelineární myšlení od pojmu nelineární text. Ten je organizován, a to systémem

- uzlů,
- odkazových slov,
- hyperlinků a

aktivovaná záměrným kliknutím čtenáře). Slovo, z něhož vede hyperlink k intextové reklamě, je totiž označeno jako hypertextový odkaz – neposkytuje však žádnou související informaci. A navíc – k jeho aktivaci není třeba záměrný motorický pohyb – kliknutí – aktivuje se pouhým dotykem kurzoru.

¹² Podrobněji o intextu, jeho vzniku, podstatě a aktuálním stavu viz Höflerová, 2011.

¹³ Intextová reklama již nepracuje s výpověďmi – reklamními slogany, jako tomu bylo v jejich začátcích kolem roku 2009, ale s klíčovými slovy. Souvislé slogany obsahovaly – zcela přirozeně – i neplnovýznamová slova. Nezřídka pak vedly odkazy z jednografémových předložek či spojek. Ubylo i etických lapsů – kdy např. ze slova tábor (koncentrační tábor) v publ. textu vedl odkaz k reklamě agentury zprostředkovávající stanové táboření v Chorvatsku.

- „cílů“ (destination), tedy obsahů, kam vede hyperlink.

I v elektronickém textu se užívá horizontální a vertikální členění – obojí udržuje kompaktnost textu a přispívá k jeho lepšímu porozumění.

Elektronické prostředí však umožňuje obklopovat základní text jinými texty – často obsahově nesouvisejícími, např. bannerovou reklamou. Reklamní texty mohou ale také „parazitovat“ na základním textu – jednotlivá slova základního textu se stanou „nosiči“ reklamy. Slova, jež zadavatel reklamy určí (slova o klidu, spánku, štěstí, zdraví, popř. slova ze sloganů charakterizujících firmu), jsou „robotem“ v textech označena hypertextovým odkazem (stávají se odkazovým slovem) a po jejich aktivaci (bez kliknutí!) se rozvine text, jenž se svým „hostitelským“ textem obsahově vůbec nesouvisí. Intextová reklama se realizuje na více než 50 zpravodajských a informačních portálech.

Hyperlinky (vložené autorem textu) nabízejí čtenáři širokou škálu doplňujících informací (nesou funkci vertikálního členění textu), mohou ale také posilovat promyšlenou kompozici textu – využívají horizontální členění základního textu (článku, reportáže...).

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Nelineární text (nelineární čtení) bylo vcelku běžné již před existencí elektronicky uspořádaných textů. Uveďte příklady.

Co je podmínkou užitečného nelineárního čtení v klasických tištěných textech?

OTÁZKY

1. Co je v elektronickém textu „uzel“?
2. Popište (s náležitými pojmy) hyperlink.
3. Co je intext?
4. Odkdy existuje jako součást elektronických textů?
5. Kolik subjektů se organizačně podílí na existenci jedné textové stránky s intextem?

5 STYLISTICKÁ PLATNOST VÝRAZOVÝCH PROSTŘEDKŮ

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola svým obsahem navazuje na úvodní poznatek (kap. 2), že stylistika je disciplína završující (používá k cíli svého výzkumu poznatky nižších lingvistických disciplín – fonetiky a fonologie, morfologie, lexikologie, syntaxe.

Postupně charakterizuje prostředky jednotlivých rovin. Jejich různorodost je jedním z aktivujících prvků pro odlišení stylu textů (v duchu funkčních stylů), ale i pro odlišení stylové úrovně (vyšší/nížší) v rámci každého „stylu“.

CÍLE KAPITOLY

Cílem výkladu a cvičení je, aby student získal

- a) dovednost ve vyhledávání účinných výrazových prostředků;
 - b) schopnost pojmenovat zdroj jejich účinnosti (zde je nutná aktivizace poznatků nižších lingvistických disciplín);
 - c) dovednost vybírat z vlastních komunikačních kompetencí výrazivo, jež podpoří funkci produkovaného textu.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Příznakovost, nepříznakovost;

Kvalita a kvantita vokálů, asimilace znělosti, ortoepie, ortofonie, suprasegmentální prostředky;

Termíny, archaismy, historismy, neologismy, expresiva, slova neutrální;

Morfologická polymorfie a variantnost, dichotomie spisovnost/nespisovnost, uplatnění slov podle slovních druhů;

Syntaktické poměry mezi větnými členy a větami; nepravidelnosti větné stavby, větný ekvivalent.

5.1 Stylistická platnost výrazových prostředků zvukových a grafických

Zvukové prostředky

Starší stylistiky podávají jako příklad zvukových výrazových prostředků přehled hláskových variant, Ty spočívají v tom, že se dvě (tři) slova vyskytují ve dvou (třech) hláskových variantách.

Střídají se samohlásky rozdílné kvantitativně (A) nebo kvalitativně (B), střídají se souhlásky (C)

(A)

(1) *umyvárna – umývárna, odesílatel – odesílatel*

(B)

(2) *Nenalévej– nenalívej, polévka – polívka, mléko –mlíko,*

(C)

(3) Těchto příkladů existuje pouze několik (*chřoupat – křoupat*), zahrnují se sem však varianty s protetickým –v: *oheň – voheň, opice – vopice*, které jsou příkladem dichotomie spisovnost/nespisovnost.

Ke skupině slov, kde stylotvorně funguje klásková varianta, se řadí i ta slova, kde se pozitivní vokál střídá s nulovým morfem: *výše – výš, jedenáct – jedenácte*. Zde se projevuje posun na ose časové (knižnost – neutrálnost).

Jedná se většinou o slova, u nichž lze pozorovat, že důsledek užití varianty způsobí posun na ose spisovnost – nespisovnost. Vlastností mnohých variantních jevů současné češtiny je to, že jeden výraz je pocíťován již jako knižní (zejména mimo oficiální či odborné texty), druhý jako příliš „hovorový“¹⁴, často skutečně není ještě kodifikován jako spisovný.

(To je případ i často uváděného příkladu *polévka/polívka*.)

¹⁴ Výraz hovorový v této souvislosti používáme ve smyslu nespisovný (podobně jako SSČ). Termínem hovorová čeština se však označuje takový útvar spisovné češtiny, který příležitostně, nepravidelně přijímá prostředky nespisovné, teprve časem se ukáže, zda jejich přítomnost vyžaduje kodifikaci, tedy přijetí mezi prostředky spisovné.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

V následujícím textu vyhledejte všechny **příznakové** prostředky hláskového charakteru, pokuste se je určit (pojmenovat). Vysvětlíte, jaký byl záměr autora, jestliže tyto prostředky do textu zařadil:

Když šel Kim do druhý třídy a já do čtvrtý B, kde byli noví kluci, tak jsem nutil Kima, ať mi před klukama říká Marián.

„Tak ti říkat nemůžu,“ řekl Kim a dál strkal polívku, „protože seš Jan. Ale moh bych ti – namísto Honzo – říkat Jane.“

„Seš hloupej,“ povídám. „Seš eště moc hloupej, protože Jane se vůbec neříká. A abys věděl, každej člověk si může změnit svý jméno, na jaký chce. Je třeba spisovatel, kterej se jmenuje Houžvička, a tak si vymyslí, že vodteďka bude Podhajský.“

(upraveno podle V. Stýblové: Můj brácha)

Zvukovými výrazovými prostředky jsou ale všechny suprasegmentální jevy:

Modulace tónová a silová, slovní přízvuk, umístování pauz, členění výpovědi na kóla).

Dokonce je třeba zaznamenávat i kombinace různých realizací těchto jevů (často příznakové).

Grafické výrazové prostředky by měly vždy posilovat intencionalitu a funkci textu:

Velikost, barva a typ písma, umístění tabulek, map, grafů, kreseb, fotografií, nákresů...

V elektronických textech (na zpravodajských a zájmových serverech je však grafika textu často překryta reklamou, jejíž autor má (přes zprostředkovatelskou organizaci) smlouvu s provozovatelem serveru. Grafika reklamy nemusí souznít s obsahem textu, který jí slouží (je zneužit) k prezentaci (viz intext v kapitole o elektronickém textu).

5.2 Stylistická platnost prostředků lexikálních a slovtvorných

Lexikální rovina obsahuje velké množství jednotek – lexémů (v konkretizaci jsou to slova a slovní spojení). Mezi těmito jednotkami existují rozmanité vztahy.

Lexém, jednočlenná i vícečlenná jednotka slovní zásoby má složku

- pojmovou – v ní je sdělován zjednodušeně řečeno „význam“ (blíže Stylistika 2008, s. 169)
- pragmatickou – sem jsou zahrnovány vlastnosti, které lexém získává v okamžiku užití. Obsahuje konotace navozené autorem (produktorem, mluvčím) i adresátem (receptorem), jeho interpretací textu, ale situací.
- V následujícím textu uvádíme přehled hledisek stylových rysů jednotek slovní zásoby, jak je podávají tradiční stylistiky.

Mnohá z nich jsou uživatelům této příručky dobře známa z jiných souvislostí, volíme proto způsob aktivní spoluúčasti na vyvození poznatku:

Poučení o původu slov pocíťovaných jako domácí najdete v etymologických slovnících. Popis a vysvětlení významu slov cizích lze hledat ve slovnících cizích slov.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost z roku 1994 (hl. red. J. Filipec) obsahuje popis a výklad téměř 63 tisíc lexikálních jednotek. Niž uvedená hlediska jsou u mnohých lexikálních jednotek uvedena, při posuzování stylové funkce je však třeba mít na zřeteli proměnlivost situace (zdrobněliny mohou být např. z hlediska expresivity neutrální, ale i příznakové).

a) Slova podle frekvence výskytu:

Údaje o frekvenci jednotlivých lexémů zachycuje publikace J. Jelínka, J. V. Bečky a M. Těšitelové *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce* (1961). Novější údaje o výskytu slov lze získat v Českém národním korpusu (<http://ucnk.ff.cuni.cz/>)

Při posuzování textů z hlediska lexikálních stylových prostředků pak hovoříme o slovech frekvenčně neomezených

- slovech frekvenčně omezených (zpravidla na jistou stylovou vrstvu konstituovanou situací, v níž zkoumaný text vznikl – jednotky profesní mluvy, slova se speciální funkcí v uměleckých textech...)

b) Slova podle původu

Rozlišují se slova

- prvotně domácí
- slova zdomácnělá
- slova přejatá
- citátové výrazy (pojmenování, která byla přejata beze změny, zpravidla v původním syntagmatu: *faux pas, ad infinitum, enfant terrible, deus ex machina, femme fatale*).

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Najděte význam citátových výrazů výše uvedených. Užijte je ve větách tak, že bude zřejmý jejich význam. Věty ale už nebudou význam vysvětlovat. Prostudujte příslušnou kapitolu v učebnici stylistiky a doplňte:

SLOVA SPISOVNÁ	
Charakteristika (podle učebnice):	
Příklady:	
SLOVA NESPISOVNÁ	
Charakteristika:	
Příklad slova „hovorového“ ¹⁵	
Příklad dialektismu (interdialektismu):	

Slovní zásoba podle užití slov v závislosti na sociálním prostředí:

Slangismy	
Charakteristika:	
Příklady:	
Profesionalismy	
Charakteristika:	

¹⁵ Dobře si zopakujte pojem „hovorová čeština“ (jako útvar národního jazyka) a pojem „hovorovost“ (ve smyslu lexikálním). Nastává zde totiž terminologický posun. Viz také tabulka níže.

Příklad:	
Argotismy	
Charakteristika:	
Příklad:	

Slovní zásoba podle příslušnosti ke stylovým vrstvám:

Slova hovorová (kolokvialismy)	Charakteristika:
	Příklady:
Termíny	Charakteristika:
	Příklad:
Publicismy	Charakteristika:
	Příklad:

Poetismy	Charakteristika:
	Příklad:

a) Slova podle dobové platnosti:

Historismy	Charakteristika:
	Příklady:
Archaismy	Charakteristika:
	Příklad:
Neologismy	Charakteristika:
	Příklad:

b) Slova podle struktury pojmenování

- jednoslovná
- víceslovná – sousloví, multiverbizační pojmenování (*provádět analýzu, podávat informace*), frazémy (*kam vítr, tam plášť, hrách na stěnu házet*)

- c) **Slova podle citového zabarvení** (srov. význam pragmatický výše)
- slova nociónální
 - slova emocionální (eufemismy, hypokoristika, augmentativa, pejorativa, vulgarismy)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vytvořte takové výpovědi, aby

- augmentativum plnilo funkci slova s kladným citovým zabarvením
- deminutivum bylo hypokoristikem
- augmentativum bylo hypokoristikem

5.3 Stylistická platnost prostředků morfolozických

Stylové vyznění konkrétního projevu je mimo jiné do značné míry ovlivněno např. využitím různých druhů slov, jejichž zastoupení v rámci daného komunikátu může příjemci napomoci v přesnějším určení stylové oblasti. Vysoká frekvence sloves a s tím spojená rostoucí dynamika textu odkazuje k oblasti běžně dorozumivací, naopak jmenné konstrukce podporují statičnost a užití sekundárních předložek myšlenkovou náročnost projevů odborného zaměření. Výskyt částic a citoslovcí pak zpravidla znamená zvýšenou expresivitu daného textu.

Pro větší přehlednost následujícího výkladu představíme jednotlivé morfolozické prostředky v závislosti na slovním druhu:

Podstatná jména

varianty stylově rovnocenné jsou u substantiv zastoupeny tvary 2. a 6. pádu singuláru vzoru *hrad* (např. *obdělňíku – obdělňíka, v dopisu – v dopise*);

varianty stylově diferencované jsou výrazně četnější, řadíme mezi ně např.:

varianty na *-i/-ové* u nominativu plurálu substantiv mužského rodu vzorů *pán, muž* (např. *muži/mužové, Češi/Čechové*), kdy jsou podoby zakončené na *-ové* klasifikovány jako knižní;

varianty koncovek *-é/-í* u nominativu plurálu substantiv zakončených na *-ita, -ista, -asta* (např. *fantasté/fantasti, kariéristé/kariéristi*), kdy jsou koncovky s *-É* neutrální;

variantní koncovky *-e/0* a *-i/0* v 1. a 4. pádě singuláru některých substantiv vzoru *růže* (např. *záře/zář, číše/číš, beznaděje/beznaděj*), přičemž tvary s nulovou koncovkou jsou neutrální a hovorové;

knižní charakter mají tvary substantiva *host*, pokud je skloňováno podle vzoru *kost*;

variantní dublety typu *símě/semeno*, *témě/temeno*, prve jmenované tvary nesou příznak knižnosti;

varianty přípon -ách/-ích (např. *teplácích/teplákách*),

nesprávné skloňování substantiv ženského rodu podle vzoru *kost* (např. *pracem/pracím*);

nahrazování vokativu nominativem (např. *pane Novák*) atd.

Přídavná jména nenabízejí tak širokou paletu stylově rozlišených prostředků morfologické povahy. K nejčastěji využívaným patří:

jmenné tvary adjektiv, které vykazují příznak knižnosti (např. *stár, zdráv*);

nespisovné koncovky -ej a -ý místo neutrálních -ý a -é (např. *horkej den, pěkný nohy*) atd.

Zájmena vykazují stylové rozdíly zejména u těchto variantních tvarů:

dubletní varianty *má/moje*, *tvá/tvoje* jsou stylově rovnocenné, u podob *mí/moji*, *tví/tvoji* se vyskytuje názor, že tvary „mí“ a „tví“ mají knižní ráz;

varianty 2. a 4. pádu zájmena já „*mě/mne*“ jsou si sice mluvnicky rovnocenné, tvar „*mne*“ je ale stylově pocíťován jako knižní.

Číslovky jsou stylově rozlišovány až v poslední době, neboť dříve se hodnotily jen na ose kodifikovanost – nekodifikovanost. Např. číslovkové tvary zakončené na -ech (*třech, čtyřech*) byly uznány jako spisovné teprve v roce 1993, v porovnání s podobami *tří, čtyř* jsou však stále nositeli hovorového příznaku.

Slovesa jsou jako nejfrekventovanější slovní druh prezentována množstvím nejrůznějších tvarových variant, a to jak stylově rovnocenných, tak diferencovaných:

K variantám stylově rovnocenným řadíme:

- varianty tvaru 3. osoby plurálu sloves typu *trpět, sázet* (např. *náleží/náležejí, sází/sázejí*);
- varianty tvarů kolísajících mezi 1. a 5. slovesnou třídou (*klušu/klusám, koupu/koupám*);
- variantní tvary přechodníku přítomného (např. *kluše/klusaje*);
- variantní tvary imperativu sloves typu *prosit* (např. *očisti/očist', shromáždí/shromážd'*);

- varianty trpného přičestí některých sloves typu *prosit* (např. *čištěn/čistěn*);
- imperativní variantní tvary existují jen u některých typů sloves (např. *nech/nechej*);
- varianty stylově diferencované většinou těsně souvisí s vývojem jazyka na ose neologismus → nespisovný výraz → hovorový výraz → spisovný výraz → knižní výraz → archaismus:
- varianty infinitivních tvarů sloves typu *péci* -ci/-t (např. *řící/říct, utéci/utéct*); varianty *říct, píct, utéct* jsou považovány jako obecně české;
- varianty infinitivních tvarů sloves -ti/-t (např. *dělati/dělat, prodávati/prodávati*);
- v 1. osobě plurálu je odsouvána koncovka -me ve prospěch -m (např. *neseme/nesem, vedeme/vedem, píšeme/píšem*), kdy koncovka -m má hovorový ráz;
- u sloves 3. třídy hovorové varianty na -u, -ou místo plně spisovného (až knižního) -i, -í (např. *maluji/maluju, kupují/kupujou*);
- tvary sloves 1. třídy typu *péci/péct* a *umřít*, můžeme tvořit starší knižní podoby *peku, pekou, pec*, nebo mladší varianty neutrálního vyznění *peču, pečou, peč*;
- u sloves 2. třídy varianty v přičestí minulém podle *minul* (např. *plácl/plácnul, stárl/stárnul*), původní spisovné tvary jsou slohově na vyšší úrovni;
- oblastně rozlišené spisovné varianty u 2. osoby singuláru préterita (např. *přišel jsi/přišels*).

○

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Popište užití morfologické prostředky v následujícím textu a na jejich základě se pokuste určit, do jaké stylové oblasti můžeme tento text zařadit.

Pro potřeby sportovního a říčního rybářství dělíme vody na pstruhové a mimopstruhové. Toto povšechné rozdělení bylo zavedeno proto, aby bylo možno jednotně opravit všeobecnou dobu hájení se zřetelem k rybám, které v řece převládají nebo tvoří její nejcennější obsádku. Původně bylo používáno rozdělení podrobnějšího, jak je zavedl profesor A. Frič, náš první vědecký pracovník v oboru říčního rybářství a hydrobiologie vůbec. Ten rozeznával: 1. pásmo pstruhové, zabírající horské potoky a říčky, 2. pásmo lipanové, představované menšími i většími podhorskými potoky, 3. pásmo parmové, navazující na předchozí a vyhovující především parmě, a 4. pásmo cejnové, zahrnující klidně tekoucí řeky nižších poloh.

5.4 Stylistická platnost prostředků syntaktických

Komplikovanost a myšlenkovou náročnost jednotlivých komunikačních událostí odráží ve své struktuře nejvýrazněji jazykový plán syntaktický. Podle svého záměru volí autor sdělení takové kombinace syntaktických prostředků, aby co nejsnáze dosáhl vytčeného cíle. Pro volbu optimální komunikační taktiky můžeme prostředky syntaktického charakteru vyčleňovat na základě několika kritérií:

Podle členitosti věty

a) věty jednočlenné – mohou být neutrální, ale velmi často jsou nositeli určitého příznaku:

jednočlenné věty slovesné obsahují sloveso v podobě 3. osoby, tedy ve tvaru neosobním (impersonálním), který nevyjadřuje vztah k subjektu (např. *Je mi tak dobře! Zde se neparkuje.*);

jednočlenné věty neslovesné (tzv. **větné ekvivalenty**) zpravidla velmi úzce souvisí se situací, v níž jsou realizovány, mají příznak emocionality.

Podle slovního druhu, jímž jsou jednočlenné věty neslovesné vyjádřeny, rozlišujeme konstrukce:

substantivní, jejichž základem je substantivum v nominativu (např. *Autobusové nádraží. Chudáček! Dobrou chuť!*);

adjektivní jsou vyjádřeny adjektivem v nominativu, a to konkrétně ve tvaru jednotného čísla středního rodu (např. *Skvělé! Příliš horké?*);

adverbiální obsahující hodnotící příslovce (např. *Naprosto špatně! Zřetelněji! Rychleji?*);

infinitivní vyjadřují výzvu nebo přání, a to prostřednictvím neurčitého tvaru (např. *Spát! Vyhrát tak v loterii! Což takhle podívat se na film?*);

vokativní představují přechodné pásmo mezi neslovesnými větami substantivními a citoslovečnými (např. *Pane Vráno! Miláčku!*);

citoslovečné jsou tvořeny samotnými citoslovci, mají příznak expresivity (např. *Fuj! Auvajs!*).

b) věty dvojčlenné

dvojčlenné věty *s přísudkem slovesně-jmenným s elipsou spony* jsou nadměru stručné a vyjadřují obecně platné pravdy (např. *Mladost – radost. Zimní pneu – bezpečná jízda.*);

dvojčlenné věty *se všeobecným podmětem* se nejčastěji vyskytují v kontextu stylu hovorového (např. *Dávali v kině.*), nebo odborného, kde jsou poměrně frekventované věty v 1. osobě plurálu (např. *Podívejme se nyní na daný problém ...*).

Podle postoje mluvčího

Každá výpověď sleduje určitý komunikační záměr, cíl, kterého chce autor svým sdělením dosáhnout. Hovoříme o tzv. komunikačních funkcích výpovědi. Podáváme jejich stručný přehled:

1. **Asertivní** (oznamovací): sdělení, oznámení, tvrzení, hlášení, klasifikace.
2. **Direktivní** (výzvodá): rozkaz, příkaz, prosba, pokyn, pozvání, instrukce, návod, návrh, rada, doporučení.
3. **Interogativní** (otázková): otázka zjišťovací a doplňovací.
4. **Komisivní** (závazku): slib, závazek, přísaha.
5. **Permisivní a koncesivní**: (dovolení, souhlasu): dovolení, souhlas, rezignace a její opak, odmítnutí, nesouhlas, nedovolení.
6. **Varovací**: varování, výstraha, výhružka.
7. **Expresivní a satisfaktivní**: výtka, výčitka, pokárání, pochvala, uznání, poděkování, blahopřání, kondolence, omluva.
8. **Deklarativní**: mluvčí mění stav věcí a je k tomu kompetentní: rozsudek, jmenování, křest...

U KF je nutno charakterizovat její Vfo (výpovědní formu). U ní se sleduje (mj.):

- přísudkové sloveso – jeho gramatické kategorie i slovníkový význam;
- přítomnost částic jako slov výrazně modifikujících konečné vyznění výpovědi;
- Intonační průběh výpovědi.

I. Podle větné struktury vydělujeme:

1. **větu jednoduchou**, která nachází využití zvláště v mluvených projevech běžné komunikace, pokud se jednoduchá věta nachází v projevu psaném, bývá bohatěji rozvíta;
2. **souvětí souřadné** (parataktické) je typické jak obsahovou, tak stylistickou plynulostí, s níž se setkáváme v rámci všech stylových oblastí, zvláště typický je

však tento druh souvětí pro oblast běžně dorozumivací a uměleckou, kde výrazně podporuje dynamiku děje;

3. **souvětí podřadné** (hypotaktické) představuje způsob struktury příznačné především pro psané projevy, neboť podává obsah ve značně kondenzované formě.

II. Podle druhu vedlejší věty

V žádném případě nemůžeme říci, že by byl některý druh vedlejších vět přesně vymezen pro určitou stylovou oblast, i když například vedlejší věty podmínkové, důsledkové či příčinné dominují v komunikátech odborného zaměření.

Ze stylistického hlediska jsou však zvláště příznakové tzv. **nepravé vedlejší věty**.

Jejich podstata je dána skutečností, že z formálního hlediska naplňují představu věty vedlejší, ačkoli po obsahové stránce jsou k větě, k níž se vztahují, ve vztahu koordinace (např.

(1) *Pro detailní rozbor použijeme nově zavedeného analytického aparátu, **který***

našemu pojetí nejlépe vyhovuje .../ Pro detailní rozbor použijeme nově zavedeného analytického aparátu, neboť našemu pojetí nejlépe vyhovuje ...

(2) *V tabulce si můžeme rovněž povšimnout výrazného nepoměru otázek k textu, které*

*by měly ověřovat získané znalosti, vzhledem k odbornému a doplňkovému textu, **přičemž můžeme tvrdit**, že když se otázky k textu objeví, jde především o otázky týkající se textu doplňkového.*

III. Podle druhu zvláštnosti větné stavby

Odechyly od pravidelné větné stavby jsou především záležitostí nepřipravených mluvených projevů a jsou způsobeny bezprostředností komunikační situace, popř. citovým zaujetím autora. K početně nejzastoupenějším syntaktickým zvláštnostem větných struktur patří:

1. **elipsa** (věta neúplná) vzniká vynecháním větného členu, který by jinak do větné struktury náležel; smysl sdělení pak dotváří kontext a situace (např. *Sliby chyby! My o vlku a vlk za dveřmi.*);
2. **apoziopeze** (neukončená věta) se v psaném projevu označuje třemi tečkami nebo pomlčkou, v mluveném projevu se vyjadřuje prostřednictvím intonace (např. *Odpal, nebo tě ...*);
3. **vsuvka** (parenteze) může mít podobu slova, slovního spojení nebo věty, která přerušuje souvislé sdělení, má funkci doplňující, zpřesňující (např. *V současné době – a na to nezapomínejme – se zcela čisté stylistické formy téměř nevyskytují.*);

4. **samostatný větný člen** si klade za cíl určitou informaci zdůraznit, přičemž může ve větě zastávat různé pozice:
- antepozici – samostatný větný člen je vydělen před větou (např. *Ondrášek, to je hodný chlapec!*);
 - postpozici – větný člen stojí vždy za větou, z níž je formálně vyčleněn (např. *Tam se asi nikdy nedostanu, do té Ameriky.*).

IV. Podle druhu nepravidelnosti větné stavby

Tak zvané nepravidelnosti jsou známkou defektní větné stavby, kdy je sice narušena gramatická forma, ale srozumitelnost vyjádření je vcelku zachována. Mezi nepravidelnosti větné stavby náleží:

- anakolut** neboli vyšinití z větné vazby, které se projevuje zvláště v mluvených nepřipravených projevech (např. *Pracovníci, kteří dobře pracují, musíme náležitě odměnit.*);
- zeugma** představuje násilnou elipsu, kdy dochází k zanedbání odlišné vazby dvou různovazebných sloves (např. *Zaléval a pečoval o květiny.*);
- atrakce**, tedy mechanické přizpůsobení slova podobě slova sousedního (např. *před sluncem východem*);
- kontaminace** má za následek vznik nových spojení, a to mechanickým zkřížením dvou různých vazeb (např. *osočít se na někoho = osopit se na někoho + osočit někoho*).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

U následujícího textu najdete a charakterizujte výrazové prostředky všech jazykových rovin, které jsou pro takto zaměřený text příznačné.

Číslo

Podívejme se např. na gramatický prostředek čísla u sloves, jenž je funkčně spjat s gramatickým číslem u substantiv (a substantivních zájmen a číslovek) a prostřednictvím něhož přísluší k funkčně-sémantickému komplexu vyjadřování kvantovosti v češtině. Provedeme-li analýzu gramatické kategorie číslo, zjistíme, že na rozdíl od substantiv nepodává mluvnické číslo u sloves samo o sobě žádnou kvantitativní informaci o ději (činnosti, stavu nebo vztahu) vyjádřeném slovesem, nýbrž pouze nás odkazuje ke kvantitativním rysům substance (bytosti a věci), která je nositelem tohoto děje. V druhé řadě je možno odkazovat k mluvnickému číslu substantiva (nebo jeho substantivního ekvivalentu), jímž je tento nositel vyjádřen a s nímž slovesný predikát souvisí jako se svým subjektem.

(podle Mluvnice češtiny 2, s. 161)

SHRNUTÍ KAPITOLY

V bohatém systému českého jazyka existuje celá řada hláskových, tvarových variant, synonymních lexémů či syntaktických konstrukcí. Konkrétní výběr jazykových prostředků při zpracování a formulaci jednotlivých komunikátů je odvislý od celé řady faktorů, s nimiž jsme se na předchozích stranách seznámili. Nejdůležitějším kritériem volby by ale měl být tzv. záměr, tedy cíl (v nějaké činnosti), kterého chce autor pomocí svého textu dosáhnout.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Určete, jaký typ nepravidelnosti větné stavby se vyskytuje v následujících větách a souvětích, a přestylizujte je:

Vím, že člověk často, když dělá některou práci poprvé, nejde mu dobře.

Práce našich zdravotníků slouží zdraví našim spoluobčanům.

Lidé stále vcházeli a vycházeli z budovy.

Jsem za to rád.

OTÁZKY

1. Jaký je v mluveném textu rozdíl mezi pauzou a mlčením?
 2. Co je stylém?
 3. Kdy je hypokoristikum příznakové?
 4. Co je větný ekvivalent?
 5. Definujte zeugma.
-

6 TEXTY PODLE DOMINANTNÍ FUNKCE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje (vzhledem k charakteru tohoto učebního textu velmi stručně) s charakteristikou textů podle dominantní funkce.

CÍLE KAPITOLY

Student

- si upevní poznatky o textotvorných faktorech – zásadním faktorem je typ činnosti a funkce textu v ní;
 - seznámí se s kategoriemi (pojmy), jimiž se typy textu označují
 - získá dovednost poznat funkčně smíšené – do českého třídění „podle funkčních stylů“ nezařaditelné texty.
-

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Funkce jazyka (tradičně podle PLK), funkční styly: hovorový (běžnědorozumivací, prostěsdělovací), odborný, populárně naučný, učební, administrativní, publicistický, řečnický, esejistický, umělecký.

Stylová smíšenost textů,

výrazové prostředky charakterizující typ textu.

6.1 Teorie funkčních stylů

V předchozích kapitolách několikrát velmi jasně zaznělo, že ke každému komunikátu je zapotřebí přistupovat z pozice konkrétní komunikační situace, tedy především z typu činnosti, kterou autor vykonává, a jejího záměru (cíle, účelu, funkce), jenž je pro jakýkoli text významotvorný. Právě hledisko autorského záměru nejvíce ovlivňuje výběr a uspořádání jednotlivých jazykových (i nejazykových) prostředků v rámci konkrétního textu.

Vzhledem k tomu, že současné stylové pojetí jak mluvených, tak psaných projevů nelze označit jako typizované, může být v tomto ohledu sebemenší objektivizace poněkud zavádějící. Přesto se však alespoň rámcové povědomí o tzv. typologii funkčních stylů jeví jako velmi užitečné.

Pojem funkční styl (vymezený v rámci funkční lingvistiky) zastřešuje oblast vyjadřovacích prostředků a postupů a je předurčen určitými slohovými útvary.

Vědecká teorie funkčních stylů byla rozpracována především zásluhou **Pražského lingvistického kroužku** (1926–1948).

B. Havránek rozlišil základní funkce jazyka:

(A) sdělovací, a to 1. komunikativní (obcovací), 2. prakticky odbornou, 3. teoreticky odbornou,

(B) 4. estetickou.

Těmto funkcím přiřadil funkční „jazyky: 1. hovorový, 2. pracovní (věcný), 3. vědecký, 4. básnický.

Klíčový význam pro vývoj české stylistiky měla celostátní konference o slohu, pořádaná v Liblicích v roce 1954, která zhodnotila stav naší stylistiky a vytyčila nejdůležitější úkoly stylistiky:

- chápat stylistiku především jako jazykovědnou disciplínu;
- vypracovat systém české stylistické terminologie, ujasnit základní stylistické pojmy;
- zkoumat stylistické jevy nejen z pohledu současnosti, ale také z hlediska historického;
- vytvořit systémovou metodiku rozboru uměleckého stylu.

K dalším významným milníkům české stylistiky patří celostátní konference ve Štíříně (1982), která vedle tradičních všeobecných otázek konečně obrátila pozornost také k dosud opomíjené problematice teorie vyučování stylistiky.

Na základě skutečnosti, která funkce v konkrétním textu dominuje, rozeznávají základní české stylistické příručky několik funkčních stylů, mezi nimiž zastávají dominantní pozice:

- funkční styl hovorový (běžnědorozumivací, prostěsdělovací)
- funkční styl odborný (+ populárně naučný, učební)
- funkční styl administrativní,
- funkční styl publicistický,
- funkční styl řečnický,
- styl esejistický,
- funkční styl umělecký.

Stylistická teorie definuje i styly sekundární: styl konverzační (společenská konverzace), styl reklamy, epistolární (styl dopisů).

V rámci všech zmíněných stylů hraje prvořadou roli funkce sdělná (informativní, dorozumivací), která je však podle bližšího zaměření projevu doplněna o funkce další – např. vzdělávací, persvazivní, poetickou apod.

Znovu je však nutné připomenout, že stylově „čisté“ útvary, které vykazují charakteristiky pouze jediného funkčního stylu, se vyskytují jen velmi zřídka.

6.2 Mluvenost jako významný stylový modifikátor

O mluvenosti jako významném řečotvorném faktoru se uvažuje již mnoho desetiletí. Klasikové evropské i české lingvistiky (srov. např. J. Chloupek in *Stylistika současné češtiny*, 1997, s. 133nn.) se o mluvené řeči vyjadřují jako jevu, v němž je jazyk teprve skutečný, živý. Při posuzování mluveného textu je třeba vzít v úvahu, že každý obsah, tedy text s jakoukoliv funkcí (odborně sdělnou, učební, administrativní) má tzv. mluvenostní prvky:

Reálnost, aktuálnost, situační zakotvenost situace způsobuje, že mluvčí často (v různých jazykových rovinách) realizuje svou řeč jako nespisovnou, a to i řeč sekundárně mluvenou (tedy převod písemné spisovné předlohy);

Situačně zakotvená mluvená komunikace má dialogický ráz (a to i tehdy, jsou-li repliky spolukomunikantů – posluchačů – neverbální. Dialogičnost vede mluvčího k modifikaci větné stavby, k verbálnímu zdůrazňování výrazových prostředků zajišťujících vertikální a horizontální členění textu (zdůrazňuje opakováním, popř. pomocí neverbální komunikace.

Je-li komunikace od počátku konstituovaná jako dialogová, má specifická pravidla (jejich dodržování či porušování – zejména v oblasti tematických návazností) má výrazný vliv na úspěšnost cílů komunikantů v dialogu zúčastněných.

Mluvená řeč se od psané řeči liší nejen uplatněním zvukových prostředků (zejména suprasegmentálních), ale především odlišnou syntaxí. Neznamena to jen fakt, že syntaktická stavba bývá (ale nemusí být) jednodušší. Za syntaktická specifika mluveného projevu se považují následující jevy¹⁶:

1. Užívání zájmen (osobních, frekventovaných ukazovacích)

A on hned, že věděl, že to tak bude ...

Ukažte mi takový ten proužek tam vzadu...

2. Přesouvání jádra výpovědi na začátek výpovědního celku

Tašky padaly ze střech, no hrůza...

Kávu mu nabízela, ale on že ne...

3. Eliptičnost výpovědí (elipsy situační, kontextové)

a) *Co si dáte? Co obvykle?*

b) *K 1: Nevím, neměli byste tam zajít?*

K 2: My nechceme.

c) *Beru na vědomí. Uzdravte se.*

4. Dvojití vyjádření téhož členu

Mám na něho svůj názor, na toho chlápka.

5. Dodatečné zpřesňování

Proč to nedodělali, když to věděli, jak říkali že, ... dost dopředu...

6. Spojování výpovědí polysémními spojovacími výrazy

(Příklady jsou na hovorové užití vtažného zájmena *co*, jež pravidelně nahrazuje zájmeno *který*.)

My, co jsme tam byli...

¹⁶ Zpracováno podle příkladů uvedených v publikaci Müllerová, O., 1994, dále z archivu autorky a z materiálu ČNK.

My hoši, co spolu mluvíme...

Chut', co Vás dostane.

7. Několikerá platnost užitého kontaktního výrazu

No teda! (podtrhuje emocionálnost)

... no, já nevím ... (pomáhá vyjadřovat nejistotu)

No, řekni to přece ... (pomáhá zesilovat apel)

8. Významově nevyhraněné výrazy

teda, jaksi, třeba, jako, jakoby... (zpravidla jsou signálem nevyslovené, neformulované změny modalit výpovědi, odhalují, že jistou část výpovědi mluvčí pociťuje jako tíživou, emočně nebo mentálně obtížnou...)

9. Modelové syntaktické konstrukce (podléhající „módním trendům“)

Jde o to, že..., je to o ..., přišlo mi ...

Křížení syntaktických větných perspektiv

10. Východiska:

Dejte mi látku na **letní šaty**.

Potřebuju, **aby se šaty dobře nosily**.

Reálná zaznamenaná výpověď:

No, na takový letní, aby se to dobře nosilo.

11. Paralelnost syntaktických konstrukcí mluvčího a adresáta (rozdíly v paralingv. charakteristikách)

K 1: S Blažkem je to hnusný!

K 2: S Blažkem je to hnusný?

(Rozhovor matky s dcerou o učiteli.)

12. Větné konstrukce s nejasným sémantickým vztahem

No a prej to Haničce vyzkoušela a ted' zkoušela, zkoušela a ono to nepadlo.

13. **Nenoremnost v rovině zvukové (grafické), lexikální, morfologické jako deklaráce neoficiálnosti** (popř. s jinými funkcemi – jako vyjádření kooperace s ostatními komunikanty...)

14. **Lexikum charakterizující (deklarující) příslušnost k sociální (profesní) skupině** super, hnusný, vychytávka, aťák ...

15. Opravy

Výslovnostní: *Nechtěl to vysloo ... vysloVOvovat tak přehnaně...*;

Gramatických kategorií jmen a zájmen (souvisí se změnou větné perspektivy);

Opravy slovesného způsobu (*Napište ... mohla byste mi napsat tu adresu?*).

6.3 Texty stylu hovorového

V kontextu každého přirozeného jazyka lze hovorový styl charakterizovat jako nejstarší. Primární roli zde sehrává **funkce prostě sdělná** (informativní).

Funkční styl hovorový je snadno variovatelný subjektivní styl soukromých projevů realizujících dorozumivací styk v takových situacích, ve kterých komunikujeme spontánně a bezprostředně. Zahrnuje tedy projevy každodenní komunikace v rodině, mezi přáteli, známými, na pracovišti apod.

Tato skutečnost se velmi výrazně odráží v ustálenosti podoby hovorového stylu. Jedná se totiž o nejméně vyhraněnou stylovou oblast, v níž pravidelně dochází k míšení prostředků primárně náležejících k jiným funkčním stylům.

Jan Chloupek ve Stylistice současné češtiny (1997, s. 35) proto pochybuje o správnosti definovat běžnou komunikaci jako funkční styl. Své stanovisko zdůvodňuje:

1. Běžná mluva se nerealizuje spisovným jazykem. Charakteristika ostatních funkčních stylů je na spisovných výrazových prostředcích postavena.
2. Texty (komunikáty) se neřídí ve své výstavbě žádnou (obecně přijímanou) normou. (tzv. styl konverzační“, tedy styl „krásného hovoru“¹⁷ se nerozvíjí.
3. Běžná mluva se řídí faktory nejen slohotvornými, ale řečotvornými, tj. faktory situačními (srov. zde kap. 8).

Pro charakteristiku mluvených textů je třeba vzít v úvahu, že se některými vlastnostmi od psaných textů skutečně odlišují:

- Odehrávají se jako skutečně **mluvené** (od stanovení této teorie se rozvinula soukromá komunikace na internetu, je tedy možné dobře pozorovat, jak je „mluvenost“ – viz soubor znaků výše) převáděn do psané podoby.

¹⁷ Viz např. Mathesius, V. *Možnosti, které čekají*. Praha: Jan Laichter, 1944.

- Mají nezpochybnitelně **dialogický charakter**.
- Za výrazný rys byla považována **soukromost**, v současnosti však projevy „běžně mluvené“ naplňují i veřejný prostor.
- Se „soukromostí“ je vázána situační zakotvenost, tj. příslušnost k určité komunikační situaci, k určité konkrétní činnosti (srov. výše bod 3 u Chloupka a zde kap. 8), adresnost sdělení, vyšší míra expresivity vyjádření.

K výrazovým prostředkům jazykového charakteru, jež jsou pro „hovorový styl“ typické, řadíme následující jevy:

Zvuková rovina

Mluvené texty silně odrážejí prostředí, v němž komunikace probíhá. Konkrétní jazykový materiál ilustruje jazykovou kompetenci mluvčího v této rovině nejvýrazněji. Mluvené projevy nesou znaky interdialektu, jenž je mluvčímu vlastní (prvky obecné češtiny – tvarotvorný formant slov podle adjektivního skloňování na -ej, -ej v základech slov namísto spisovného -ý (*strejc, vejr...*) varianty s -í namísto -é v základech slov (oblíknout, polívka); jindy jsou přenášena do mluveného projevu (i veřejného, prestižního) rysy jiných interdialektů – nadměrná, či naopak nedostatečná kvantita vokálů, nespisovná asimilace ([*tfuj, sfuj, kfitko, tfarox*], [*byzme*])

V rovině zvukové se promítají v suprasegmentálních jevech osobnostní charakteristiky mluvčího (tzv. zkušenostní komplex) – v rychlosti a dynamice řeči, v umístování kadence a antikadence, ve schopnosti pauzami oddělovat kóla)

Lexikální rovina

Výběr slov je podřízen dominantním rysům aktuální komunikační situace. Může tedy obsahovat slova ze všech stylových vrstev. Dominantními rysy lexikální roviny však je:

- užívání frekventovaného a obecně srozumitelného výraziva;
- výskyt obsahově vyprázdněných slov (např. *prostě, vlastně, jako, jakoby*);
- výskyt expresivních výrazů (např. *strašně, úplně, hrozný, děsný, ohromný*);
- častá módní slova, mnohdy cizího původu (*trendy, in, super*);
- užití tzv. kontaktních výrazů (např. *poslyš, podívejte se, hoši, děcka*);
- u obyvatelských jmen mírně převažují varianty s -ák nad variantami s -an (např. *Pražák, Ostravák*); varianty na -an jsou stylově příznakové;
- výskyt unverbizovaných pojmenování (např. *zasedačka, banketka, panelák*).

Morfologická rovina

Morfologie nese stopy upřednostňovaného interdialektu, či dialektu, v mnohých situacích je však dominantní hovorová čeština.

Běžný hovor je prostředím pro užívání variant. Tvaroslovné (morfologické) varianty však často neuspokojují vyjadřovací potřeby mluvčích – chybí neutrální, nepříznačková varianta. Existuje mnoho tvarů, u nichž je jedna ze spisovných variant pociťována jako stylově nízká, druhá jako knižní: *děkuju/děkuji, husiti/husité...*

Lze sledovat tyto podoby tvarů (oscilují mezi spisovností a nespisovností, některé jsou charakterizovány jako „hovorové“ – viz <http://www.ujc.cas.cz/poradna/porfaq.htm>):

- má někdy u sloves v indikativu přezenta přednost hovorová varianta 3. slovesné třídy na -u, -ou (např. maluju, kupuju);
- u sloves v 1. osobě plurálu je koncovka -me nahrazována koncovkou -m (např. rozhodujem, vedem, kupujem);
- u sloves 2. třídy je upřednostněno přičestí minulé podle vzoru mine (např. plácnul, začnul, stárnul);
- u vlastních jmen bývá vokativ nahrazen nominativem (ovšem pouze u jmen bez obecného označení: Danek! Markéta! u vokativů s obecným slovem jen po slově pane – pane Vávra);
- u číslovek tři a čtyři jsou hyperkorektní varianty (tří, čtyř) nahrazeny hovorovou (kodifikovanou) podobou zakončenou na -ech (např. třech, čtyřech);
- u substantiv, shodujících se adjektiv a zájmen se objevuje duálové -ma v instrumentálu plurálu všech rodů (např. s těma známýma pánama, ženama, oknama).

Syntaktická rovina:

- typická je jednoduchost ve větné i souvětne stavbě výpovědi;
- časté věty vztahné a tázací s absolutním „co“ (např. domy, co postavili letos ...);
- užití nadbytečného zájmeného podmětu (např. oni ti učitelé);
- nemotivované opakování větných členů;
- odchylky od pravidelné větné stavby;
- výskyt defektní větné stavby.

Co se užitého jazykového kódu týče, projevy tohoto stylu se realizují rozličnými útvary národního jazyka – hovorovou (tedy spisovnou!) češtinou, nářečím, interdialekty s dominantním postavením obecné češtiny jako dialektu nejrozšířenějšího.

Sdělení splňující podmínky stylové oblasti hovorové se nemusí objevovat výhradně v rámci každodenní běžné komunikaci ve známém prostředí. Uměle stylizované projevy hovorového stylu jsou velmi časté také v umělecké próze (např. u Čapka, Pavla, Hrabala, Párala, Viewegha aj.), kde mají za cíl navodit u čtenáře pocit aktuální bezprostřednosti vyjadřování – např.:

[...] Máma je už delší dobu pracovně ve Státech, a když říkám ve Státech, tak samozřejmě, že myslím Spojený státy americký, a otec se tam za ní na léto chystá, z čehož má asi největší radost moje ségra Pepina, protože si myslí, že se na to léto nakvartýruje do pražskýho bytu i s tím novým blbečkem. Já nevím, co se jí stalo, ale ségra mluví úplně jinak než většina normálních lidí. Když si hraje na drsňačku, což je skoro pořád, tak to vám z ní lezou jen takový jako úlomky mluvy, mám pocit, že by byla ráda, aby to vypadalo, jako že jí vod huby lítaj třísky, jak do toho nekompromisně šije, a přitom pořád drtí v zubech žvejkačku [...].

(podle P. Šabacha: Ramon (psáno pro New York Times). Praha: Paseka, 2004, s. 19)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

V předchozí ukázce najdete užité hláskové a syntaktické prostředky, které jsou příznačné pro projev funkčního stylu hovorového.

6.4 Texty stylu odborného

Odborný funkční styl je typickým reprezentantem veřejné jazykové komunikace, jejímž hlavním cílem je uveřejnění nově získaných poznatků. Do této stylové oblasti tedy řadíme takové projevy, u nichž se vedle funkce sdělné uplatňuje také **funkce odborná**, a to v praktickém i teoretickém slova smyslu.

Z hlediska expresivity a emocionality sdělení jsou odborné texty nociónálního charakteru. Objektivita sdělovaných poznatků je nutností a jakékoli prostředky naznačující osobní postoje či názory autora jsou zcela nežádoucí.

Charakteristická je tendence směřující k věcné přesnosti, úplnosti a jednoznačnosti vyjádření, kterou bývá realizována tzv. intelektualizace jazyka a která může vést (zvláště v kontextu exaktních věd) až k vytváření tzv. textových modelů, tedy typických způsobů sdělování v rámci dané oblasti vědecké komunikace. K jistému typu modelovosti patří i rysy intertextovosti odborných komunikátů (např. odkazy na literaturu, poznámky pod čarou, citace apod.).

Kromě výše zmíněných charakteristik disponuje text odborné povahy ještě celou řadou dalších znaků. Mezi nejvýraznější patří:

1. PŘEVAŽUJÍCÍ PÍSEMNOST

Funkční styl odborný v žádném případě nepředstavuje typ komunikace, která by se odvíjela jen prostřednictvím písemné formy, i když tato podoba je frekventovanější. Četným mluveným projevům tohoto zaměření (např. referátům, přednáškám) vždy předchází primární podoba psaná. Formulace naučného textu je tedy úzce vázána právě na písemnost.

2. VEŘEJNÉ PROSTŘEDÍ (NEADRESNOST)

Vědecky orientované sdělení je většinou adresováno široké veřejnosti, funguje v rámci určitého oboru, jehož publikum je velmi obtížně vymežitelné. Konkrétní příjemce tudíž není, a ani nemůže být přesně definován – je zpravidla neznámý, vzdálený či nepřítomný.

Veřejnost projevu je mimo jiné spojena také se skutečností, že obsah je svým tvůrcem zpravidla chápán jako společensky závažný, a proto bývá náležitě připraven, a to nejen z hlediska obsahu, ale také po stránce kompoziční a stylizační.

3. SITUAČNÍ NEZAKOTVENOST

Jednotlivé projevy funkčního stylu odborného sice vznikají v určitém okamžiku a reflektují stav poznání v daném bodě pomyslné časové osy, ve skutečnosti však směřují k jisté nadčasovosti.

Autor formuluje své sdělení takovým způsobem, aby jeho porozumění a následné přijetí nebylo limitováno dobou recepce. S tímto nadčasovým pojetím koresponduje také užitý slovesný čas – v textech odborného zaměření dominuje čas přítomný (gnómický, nadčasový).

4. POJMOVOST

Se snahou o maximální přesnost, jednoznačnost a věcnou správnost funkčního stylu odborného velmi úzce souvisí jeho pojmovost. Z pohledu užitého lexika můžeme vypočítat převahu **odborných názvů (= termínů)**, které mají za následek „pojmově hustý“ projev (Mistrík, s. 428). Se značnou terminologickou nasyceností souvisí i další výrazný rys odborného vyjadřování, a to tendence k nominalizaci, tzn. nadměrný podíl užitých substantiv a substantivních frází.

Odborný název můžeme společně s Čechovou (1997, s. 157) definovat jako takové pojmenování, které je v rámci dané disciplíny jednoznačným pojmenováním oboru. Kromě jednoznačnosti by měl termín splňovat ještě další podmínky – měl by být přesný, neexpresivní, nosný (schopen tvořit odvozeniny) a v neposlední řadě také ustálený. Znalost terminologie konkrétního oboru je pro autora závazná. Časté opakování jednotlivých termínů se v případě odborného pojednání nechápe jako nedostatek, neboť terminologická synonymie je z hlediska srozumitelnosti textu zcela nežádoucí.

V rámci odborného názvosloví můžeme vydělit několik skupin termínů, a to podle rozličných kritérií:

I. podle oblasti užití:

- a) termíny ryze odborné (vědecké) jsou reprezentovány hlavně slovy cizího původu, neboť současné odborné vyjadřování směřuje jednoznačně k internacionalizaci (např. lingvistika, frazém, kolokvialismus);
- b) termíny běžné (popularizační), které představují domácí ekvivalenty internacionalismů (např. jazykověda, víceslovné pojmenování);

II. podle struktury:

- a) jednoslovné (např. substantivum);
- b) víceslovné (např. podstatné jméno);

III. podle způsobu tvoření:

- a) systémové – např. odborná pojmenování strojů mívají příponu -č (např. *lapač, sazeč*);
- b) nesystémové – např. odborné názvosloví označující české slovní druhy.

5. ODBORNOST

Odbornost ve smyslu odborného vyjadřování je determinována právě náležitě osvojenou terminologií konkrétního oboru.

Stejně jako v pojednání o funkčním stylu hovorovém si i na tomto místě ve stručnosti zrekapitulujeme nejvýraznější jazykové prostředky užívané v kontextu odborného vyjadřování:

V rovině hláskové

- absence hláskových variant rozvolňujících text k hovorovosti.

V rovině lexikální:

- užití odborných názvů (termínů);
- výskyt ustálených pojmenování, v nichž je nositelem významu jméno spojené se slovesem širokého významu (např. provést rozbor × rozebrat);
- užití nevlastních (sekundárních) předložkových výrazů (např. v důsledku, v protikladu, pod dojmem);
- není žádoucí synonymie termínů (klíčových slov).

V rovině morfologické:

- užití autorského plurálu (např. sledovali jsme, ukazujeme, jak lze...);
- častý výskyt pasivních konstrukcí (např. bylo zkoumáno, prokázalo se);
- neosobní vyjádření formou predikativa (např. je možno, lze);
- u sloves převládají tvary přítomné, které působí jako nadčasové, gnómičké, trvale platné;
častá jsou slovesa neplnovýznamová a pomocná, což souvisí s převahou jmenného vyjádření (úkaz **byl** nezvyklý, výraz **se stává** předložkou, **je** zřejmé, že..., *můžeme* jev považovat za vzácný...).

V rovině syntaktické

- výskyt rozvitých vět a souvětí s přesnou vnitřní obsahovou i formální výstavbou;
- přesné užívání spojek a spojovacích výrazů k vyjádření vztahů časových, prostorových, kauzálních;
- důraz na objektivní slovosled, průběžné střídání tématu a rématu výpovědi.

Při samotné formulaci vědeckého projevu je nutné mít na paměti, že sdělení neformulujeme sami pro sebe. Je proto nezbytné, abychom brali náležitě ohledy také na adresáta. Musíme si uvědomit, zda je čtenář v dané oblasti odborník, zda se o zpracovávanou tematiku alespoň zajímá, nebo je úplný laik. Na základě této vstupní informace, tedy podle zaměření (účelu) rozlišujeme několik typů vědeckých textů, které se liší zejména užitím odlišných prostředků odborného vyjádření.

Představíme pět základních typů textů, jež vykazují různou míru „vědeckého“ zaměření:

A. Vědecký (teoretický) text

Zahrnuje projevy, které přispívají k rozvoji věd v rovině teoretické a jsou určeny úzkému okruhu odborníků. V čistě vědeckých projevech se upřednostňuje mezinárodní terminologie zahrnující slova cizího původu, užití jazykové prostředky jsou výhradně spisovné, mohou vykazovat rysy knižnosti.

Daleko častěji než u ostatních typů vědeckých textů se zde objevuje jmenné vyjadřování (např. podstatná jména slovesná, slovesa v trpném rodě, přísudek jmenný se sponou). Zhuštění větné skladby se dosahuje použitím větných členů místo vedlejších vět, případně dnes již archaickými přechodníkovými vazbami.

Krátký úryvek nedovoluje prokázat jeden z nejdůležitějších rysů odborného textu – dokonalou kompozici. Ta odráží bohatou invenci (okruh poznatků o zpracovávaném jevu), již autor dokázal uspořádat s cílem podat čtenáři informaci úplnou, věcně přesnou a logickou.

Číslo

Podívejme se např. na gramatický prostředek čísla u sloves, jenž je funkčně spjat s gramatickým číslem u substantiv (a substantivních zájmen a číslovek) a prostřednictvím něhož přísluší k funkčně-sémantickému komplexu vyjadřování kvantovosti v češtině. Provedeme-li analýzu gramatické kategorie čísla, zjistíme, že na rozdíl od substantiv nepodává mluvnické číslo u sloves samo o sobě žádnou kvantitativní informaci o ději (činnosti, stavu nebo vztahu) vyjádřeném slovesem, nýbrž pouze nás odkazuje ke kvantitativním rysům substance (bytosti a věci), která je nositelem tohoto děje. V druhé řadě je možno odkazovat k mluvnickému číslu substantiva (nebo jeho substantivního ekvivalentu), jímž je tento nositel vyjádřen a s nímž slovesný predikát souvisí jako se svým subjektem.

(podle Mluvnice češtiny 2, s. 161)

A. Praktický (pracovní, jednací) text

Praktický text realizuje projevy, které uvádějí teoretické poznatky vědních disciplín do praxe a odrážejí tak jejich praktické využití. Tyto komunikáty jsou určeny všem, kteří v daném oboru pracují. Typickými znaky prakticky pojatých textů jsou určitost, věcnost, přehlednost, srozumitelnost, stručnost vyjádření a šablonovitost (používají se i textové modely, šablony).

Subjekt autora je většinou zcela potlačen, vyjadřování je neosobní, poměrně častý je výskyt ustálených pojmenování a pasivních konstrukcí. Vyjadřování je prostší, jednodušší lexikálně – užívají se běžné termíny (domácí ekvivalenty internacionalismů), i syntakticky. Jazyk je zpravidla spisovný, ve slovní zásobě se však mohou objevit nespisovné výrazy z profesní mluvy (pracovního slangu).

Typickým reprezentantem praktického textu v rámci odborné oblasti českého jazyka jsou např. *Pravidla českého pravopisu*.

6.5 Texty stylu administrativního

V některých soudobých učebnicích stylistiky nebývá vydělován jako samostatný styl, ale bývá charakterizován jako podstyl, nebo dílčí oblast funkčního stylu odborného, s nímž ho spojuje především značná redukce expresivity jazyka a snaha o jednoznačnost vyjádření.

Funkční styl administrativní vykazuje společné znaky také se stylem publicistickým. Projevy obou těchto stylových oblastí především zprostředkovávají informaci. Adresát stylu administrativního však nemá možnost svobodného výběru, neboť texty jsou nařízenými.

K svébytnému vydělení funkčního stylu administrativního vedla především skutečnost, že jeho projevy zastávají několik zcela specifických úkolů:

- A. jazykově ztvárňují fakta a věcné údaje, jejichž znalost umožní adresátovi činit důležitá rozhodnutí (žádosti, posudky, životopisy, stížnosti aj.);
- B. ovlivňují a řídí činnosti jednotlivců (fyzických osob) nebo podniků, úřadů, institucí (právnických osob) – např. oběžníky, vyhlášky aj.;
- C. slouží ke shromažďování informací a jejich rychlému zpracování, autor je heslovitě vyplňuje (dotazníky, výkazy aj.);
- D. zahrnují i úřední dopisy, které mají funkci výměny informací mezi podniky, úřady či institucemi.

Vedle funkce **sdělovací** (zpravovací) tedy hrají v komunikátech tohoto stylu důležitou roli ještě funkce **direktivní** (řídící) a **operativní** (správní).

VÝZVA K ZAPLACENÍ NEDOPLATKU

poplatku za provoz systému shromažďování, sběru, přepravy, třídění, využívání a odstraňování komunálních odpadů

[...] Ke dni 13. 7. 2005 je na účtu společného zástupce vedeného na jméno Ing. Petr Pavel evidován nedoplatek poplatku za provoz systému shromažďování, sběru, přepravy, třídění, využívání a odstraňování komunálních odpadů

ve výši: **448,- Kč**

Vyzýváme Vás k úhradě shora vykázaného nedoplatku do 31. 8. 2005 přiloženou poštovní poukázku, převodem na účet statutárního města Ostravy nebo na pokladně správce poplatku [...].

Nebude-li dlužná částka ve stanoveném termínu uhrazena v plné výši, bude Vám nedoplatek vyměřen platebním výměrem a následně exekučně vymáhán [...].

Jak je z předchozí ukázky zřejmé, v případě administrativního stylu se jedná o oficiální, institucionální formu sdělení realizovanou formálně dokonalými standardizovanými psanými texty, v nichž převažují účelné formulace.

Dominantní je snaha o maximální preciznost, objektivnost, stručnost, přehlednost a věcnou správnost. Užitým jazykovým kódem je výhradně spisovná čeština, typická je absence citově zabarvených prostředků.

6.6 Texty populárně naučné a učební

Text populárně naučný

Předkládá výklad vědeckých poznatků způsobem srozumitelným široké veřejnosti. Schopnost autora popularizovat vědu charakterizuje Daneš (1996, s. 209) jako schopnost „[...] správně pochopit podstatu a význam vědeckého poznatku a mít stále na mysli své čtenáře, tedy nikoli jen opakovat někde vyčtená slova, nýbrž zpracovat jejich smysl přístupným způsobem.“

V souvislosti s těmito snahami hovoříme o tzv. „popularizační pyramidě“, v jejím rámci rozlišujeme tři stupně popularizace:

- a) nejvyšší stupeň pyramidy – zde se nacházejí práce předních vědců určené jak odborníkům dané specializace, tak představitelům příbuzných oborů;
- b) střední stupeň pyramidy – zahrnuje práce adresované poučeným zájemcům ze vzdálenějších oborů;
- c) nejnižší stupeň pyramidy – obsahuje zpravidla články populárních časopisů a novin, které se obracejí k co nejširšímu laickému publiku; autory těchto prací jsou většinou neodborní spisovatelé, publicisté a novináři.

Je třeba mít stále na paměti, že práce „popularizátora vědy“ na kterékoli ze zmíněných úrovní je nelehká a především velmi odpovědná.

Popularizační text vykazuje několik klíčových charakteristik (Daneš 1996, s. 207–209):

- podává skutečnost jednoduše a přístupně, aniž by ohrozil věcnou správnost;
- omezuje užití úzce odborných termínů, které nahrazuje domácími ekvivalenty, popř. je čtenáři alespoň objasňuje;
- zjednodušuje větnou stavbu;
- probouzí zájem čtenáře – např. odkazem na aktuální událost, dovoláváním se čtenářovy zkušenosti, vtipným úvodem apod.;
- formuluje výstižný, čtenářsky atraktivní, vtipný název;
- co se týče struktury textu, podává populární výklad přehledně.

K popularizačním projevům odborného zaměření, které se soustředí na problematiku českého jazyka, řadíme např. rozličné sloupky o češtině:

Vaničku a kolečko

Když před lety Slováci za vlády Vladimíra Mečiara zavedli povinnost říkat „francúzsky chlebík“ místo bageta, aby to bylo správně slovensky, byla to politická úchylnost. S obsahem tohoto pojmu je český čtenář důkladně obeznámen. Co si však počít, když se lidi začnou podobně chovat sami od sebe? „Čeština na skřipci“ spatřila v obchůdku s potravinami v zapadlém koutě Čech balíček cukrářských rakviček. Jejich oficiální název zněl – věřte či nikoli – VANIČKY. Bláznivý tah, řeknete si, ale žijeme v jakž takž svobodné zemi, takže každý může rakvičky prodávat třeba jako Fialový sliz, bude-li chtít; o nic nejde. Jde. „Čeština na skřipci“ by nerada vylila s vaničkou i dítě, ale má silné podezření, že změna tradičního cukrářského názvu je součástí politicky korektního trendu, jehož hlavním znakem je vítězství snahy nikoho neurazit nad – inu, nad vším ostatním. Mohlo by se slovo rakvička nelibě dotknout pozůstalých, či dokonce drahého zesnulého? [...] Týmž

problémem jako rakvička trpí věneček; o ten lze navíc přijít, což mu dává nepokrytě sexistický náboj. Zrušme věneček a zaveďme korektní kolečko! A co indiánky, koňakové špičky či vídeňská káva? To už jsou úplně nesmysly. Například by cukrárny měly servírovat výhradně původní Američany, čokoládové kužely s obsahem alkoholu a evropskou kávu. Dobře je na tom naopak větrník, který poukazuje na nutnost využívání zdrojů obnovitelné energie [...].

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Na základě informací, které jste dosud získali o popularizaci a jejich variantách, se pokuste určit, do kterého stupně popularizační pyramidy spadá předchozí ukázka, kdo je jejím autorem a kdo případným příjemcem.

Text učební

Zprostředkovává informace, kontroluje míru jejich osvojení a záměrně působí na adresáta způsobem, který aktivizuje jeho zájem. Na tento druh vědeckého textu jsou kladeny nejen požadavky odborné, ale také didaktické, neboť autor objasňuje, vysvětluje, dokládá příklady apod.

Způsob vyjadřování i větná stavba jsou poměrně jednoduché. Velmi výrazně se zde však uplatňují prostředky členění textu – např. grafické prostředky (různé typy písma, velikost, zvýraznění, schémata, tabulky, grafy apod.).

Příbuzná slova spolu souvisejí a mají vždy společnou část – kořen.

<i>pokrm</i>	<i>výkřik</i>	<i>přenos</i>
<i>krmit</i>	<i>křiknout</i>	<i>nosit</i>
<i>vykrmovat</i>	<i>překřikovat</i>	<i>výnosný</i>
	<i>p ř e / k ř i k / o v a t</i>	
<i>předponová část</i>	<i>kořen</i>	<i>příponová část</i>
<i>předpona</i>	<i>slovní základ</i>	<i>přípona</i>

Kořen = část slova, která je společná všem příbuzným slovům.

Slovní základ = část slova, od které se tvoří slova.

Předpona = část slova před kořenem.

Přípona = část slova za kořenem.

(Český jazyk pro sedmý ročník zvláštní školy. Praha: Septima, 1996, s. 18)

6.7 Texty esejistické

Esej představuje rozhraní stylu odborného a uměleckého (příp. publicistického). Výsledkem autorského snažení je v tomto případě text (tedy esej) definovaná jako „žánr odborné komunikace, který se formoval na základě vědecké úvahy zesílením subjektivity, zvýrazněním estetické složky a posílením zřetele k vnímateli textu“ (Čechová a kol., 1997, s. 162). Autor zde tedy sice zpracovává odborné téma, ale pojetí textu vyjadřuje jeho osobní zaujetí. Tento typ textu je využíván zejména ve společenskovědních oborech. Esej nemusí bezpodmínečně zpracovávat nové informace, může se pokusit o nový pohled, o novou interpretaci poznatků staršího data. Esej často ani neprezentuje nové poznatky.

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Páteř

[...] je původu latinského a je to první slovo latinského textu modlitby Otčenáš – latinsky Pater noster. Jak se začátek modlitby mohl stát názvem části živočišné kostry? Bylo to tak: název modlitby Pater (noster), v němž se cizí r změnilo v ř (podobně jako ve jméne Heřman), se stal názvem modlitby obecně a pak byl přenesen na název předmětu, jehož se při modlení užívalo: šňůry perel (dnešního růžence). Avšak taková šňůra perel mohla sloužit také jako ozdoba, náhrdelník. Dalším přenesením významu se potom slovo páteř stalo pojmenováním části kostry, která svým uspořádáním – řadou částečně pohyblivých obratlů – náhrdelník či růženec připomínala. A tak od konce 15. století má naše slovo i tento význam. Jeho významy původní byly později zapomenuty. Ostatně obdobný původ má – ovšem zcela novodobé – pojmenování typu výtahu s nepřetržitým provozem: paternoster [...].

(D. Šlosar: Tisíciletá, Praha: Dokořán, 2005, s. 13–14)

Zamyslete se nad vědeckou hodnotou ukázky. Co jí můžeme z tohoto hlediska vytknout a co jí naopak činí čtenářsky přitažlivou?

6.8 Texty stylu publicistického

Pojmenování funkční styl publicistický reprezentuje nadřazené označení pro veškeré typy jazykových komunikátů, které vedle obligátní **funkce sdělné** (informační) plní navíc ještě funkci **persvazivní** (přesvědčovací, získávací). Kromě těchto dvou dominantních funkcí se v poslední době zvláště v rámci tištěných médií velmi výrazně prosazuje kombinace dvou funkcí doplňkových – zábavní (křížovky, rébusy, vtipy, horoskopy, kuchařské recepty apod.) a servisní (informace o počasí, kurzovní lístek, televizní program apod.).

Do stylové oblasti publicistické spadají jak projevy psané, tak projevy mluvené, přičemž s rozličností formy souvisí i terminologická diferenciací uvnitř tohoto stylu. K **publicistice** v užším slova smyslu řadíme mluvená sdělení, kdežto pro psané komunikáty realizované zejména v denním a periodickém tisku užíváme obecného názvu styl **novinářský** (popř. žurnalistický).

Podle míry objektivnosti a aktuálnosti konkrétního sdělení můžeme jednotlivé projevy řadit ke 3 základním oblastem současné publicistiky:

- I. **oblast žurnalistiky** představuje typické zpravodajství, které se zaměřuje výhradně na vysoce objektivní a aktuální podání konkrétních mediálních obsahů (např. zpráva, oznámení, interview, komuniké, inzerát aj.);
- II. **oblast publicistiky** spojuje informační a názorovou složku (např. úvodník, glosa, recenze, kritika, debata, diskuse, polemika aj.);
- III. **beletristická (zábavní) oblast** nemusí přinášet jen zcela aktuální informace; směrodatný je spíše netradiční náhled, který zaujímá, a užití takových jazykových prostředků, které přesahují rámec funkčního stylu publicistického (např. fejeton, reportáž, sloupek aj.).

Současná stylistika (2008) přináší přehled publicistických žánrů:

K dominantním vlastnostem funkčního stylu publicistického patří zejména:

1. **jazyková správnost** související z veřejným prostředím, v němž se veškeré mediální obsahy pohybují;
2. **všeobecná srozumitelnost a přehlednost**, neboť projevy této stylové oblasti jsou určeny širokému spektru adresátů (co se týče věku, vzdělání, pohlaví apod.);
3. **stručnost**;
4. **aktuálnost**, která se však liší v závislosti na konkrétní oblasti současné publicistiky;
5. **objektivita** a k ní se vztahující **přesnost** podání, přičemž záleží nejen na oblasti, z níž mediální obsah pochází, ale také na skutečnosti, zda se daný zdroj sdělení řadí k hromadným sdělovacím prostředkům seriózní či bulvární orientace;
6. **přesvědčivost** sdělení souvisí zejména s mnohdy velmi výrazně se uplatňují funkcí persvazivní a uskutečňuje se pomocí jazykové formulace;
7. **operativnost** ve smyslu schopnosti okamžitě a bez větších problémů změnit obsah novin nebo zpráv podle aktuální situace. Největší operativnost vykazují elektronická média.

Stylová oblast publicistická je velmi dynamická, co se užívaných jazykových i grafických prostředků týče. Jazykové pojetí publicistického stylu vždy koresponduje s dobou, kterou dané komunikáty odráží. Přesto však můžeme některé výrazové prostředky blíže specifikovat:

V rovině lexikální:

- Požadavek všeobecné srozumitelnosti a přesvědčivosti a s ním související minimální užití cizích slov (vlivem doby se však užití slov cizího původu zvyšuje, přičemž písemná podoba se velmi výrazně přizpůsobuje výslovnosti – např. *lídr*, *pank*, *kouč*);
- využití beletristických prvků (např. hyperboly) či slangu (zvláště ve sportovní rubrice – např. *zavěsit míč do šibenice* apod.);
- frekventovaná obrazná vyjádření metaforické povahy;
- výskyt publicismů (např. *delegace*, *trend*, *časový horizont*).

V rovině morfologické:

- poměrně často užívané prostředky vyjadřující kontakt s adresátem, konkrétně tvary imperativu, popř. 1. a 2. osoba plurálu (např. *rozhodněte sami*, *komu dát důvěru ...*);
- výskyt stylisticky neobratných nahromaděných genitivních vazeb, které vznikají řazením termínů a terminologizovaných sousloví (např. *docílení zvyšování pracovní morálky*);
- poměrně frekventované je užití nevlastních (sekundárních) předložek.

V rovině syntaktické:

- velmi frekventovaná je věta jednoduchá s široce rozvitými větnými členy (zvláště několikanásobnými), má funkci gradačního prostředku;
- hojně užívaným prostředkem stylové lexikální aktualizace je shodný přívlastek (zvláště v titulcích);
- výskyt ustálených vazeb se sekundárními předložkami, které reprezentují tzv. kondenzační prostředky (např. *v okruhu působnosti*, *v rámci prohlubování spolupráce*);
- časté věty tázací (zvl. řečnické otázky), zvolací a práci chápeme jako prostředky, které signalizují kontakt s adresátem.

Vizuální prostředky, které jsou dnes pevně spojeny s prezentací zpráv, se dostávají do popředí zhruba od 90. let minulého století. Jak u bulvárních, tak u seriózních periodik se v grafické stránce stále častěji projevuje ohled na průměrného konzumenta. Právě jemu je totiž přizpůsobena nejen jazyková stylizace a obsah novin, ale i jejich grafická úprava, jíž dominuje barevnost, jednoduchost, velké množství obrazového materiálu a jiných vizuálních prvků.

Dnešní průměrný čtenář zkrátka dává přednost velkým barevným fotografiím, šestisloupcovému horizontálnímu formátu, menšímu počtu zpráv na první straně – to všechno pomáhá snáze se v textu orientovat a více si zapamatovat. Přesně taková grafická úprava dnešního periodika zdatelně zvyšuje atraktivitu novin, což je přirozeným záměrem nakladatele.

Již od 30. let minulého století se v kontextu české publicistiky setkáváme s dvojicí pojmů – automatizace a aktualizace, které byly do české lingvistické terminologie zavedeny Bohuslavem Havránkem, jedním z hlavních představitelů Pražského lingvistického kroužku. Jak automatizace, tak aktualizace se projevují napříč všemi výrazovými rovinami, nejzřetelnější známky však zpravidla nalézáme v rámci roviny lexikální a grafické.

Pojem **automatizace** znamená, že se ve stejných komunikačních situacích opakovaně setkáváme s totožnými výrazovými prostředky. Ty jsou účastníky komunikace chápány jako očekávané a konvenční, ze strany příjemců daného sdělení nevzbuzují ani náznak pozornosti. V publicistice ale nehodnotíme schematizované, modelové vyjadřování vždy negativně, neboť v mnohých informačních žánrech není vhodné zvýrazňovat akt vyjádření a zaměřit pozornost čtenáře na formu, na jazykový znak (Srpková, s. 19).

Naopak **aktualizace** představuje užití takových jazykových i nejazykových prostředků, které na adresáta útočí svou neotřelostí, neočekávaností. Značná míra aktualizacních snah je více než zřetelná ve formulaci titulů, popř. celých titulkových bloků.

Dojde-li však k tomu, že jsou některé aktualizované prostředky nadmíru často užívány, mohou být postupem času pocíťovány jako otřelé – jako tzv. klišé.

Obě zmíněné tendence neztratily ani postupem doby nic na své nadčasovosti. Právě naopak – automatizace je stále hojně sycena poměrně častou stylizační pohodlností současných novinářů a reportérů, naopak jistý odklon od spisovnosti a dravě se prosazující snaha za každou cenu šokovat zase nahrává trendům aktualizacním.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

V následujícím textu najděte a pojmenujte charakteristické výrazové prostředky všech jazykových rovin.

Favoritem slavného závodu osmiveslic – Cambridge

Tradiční závod osmiveslic z prestižních univerzit v Cambridgi a Oxfordu se na Temži koná v neděli, ale živo je tam už nyní.

Cambridge (wb) The Boat Race, jak zní oficiální název závodu, se v Británii těší obrovské pozornosti. Přimo na břehy Temže se přijde obvykle podívat čtvrt milionu lidí a v televizi sleduje tradiční souboj veslařů dvou patrně nejslavnějších univerzit světa dalších šest milionů lidí.

Od roku 2000, kdy prolomila sedmiletou nadvládu soupeře, sledujeme v tradičním klání univerzitních osmiveslic úspěchy posádky Oxfordu, které se vždy v poslední chvíli podaří řečeno fotbalovou terminologií tzv. „zavěsit míč do šibenice“.

V dlouhodobém časovém horizontu, jak zaznělo na tiskové konferenci, však vyznívá celková bilance londýnského veslařského závodu před nedělním 152. ročníkem příznivěji pro studenty z Cambridge. Ti jsou letos horkými favority a jejich úspěch spočívá především ve schopnosti táhnout za jeden provaz, uvedl trenér Mike Owen.

6.9 Styl umělecké literatury

Používáme termín z publikace *Současná stylistika* (2008), ve starších učebnicích se uvádí pojem funkční styl umělecký. Texty tohoto stylu jsou konstituovány jak výsledek deklarování estetické funkce. Estetické působení je nadřazeno všem dalším funkcím, které lze v textu identifikovat (informační, komunikační...), text umělecký nevznikl proto, aby informoval, sděloval, polemizoval, vznikl proto, aby vyvolal estetický zážitek. Míra a charakter takového zážitku se pak mohou stát předmětem následující přímé či nepřímé komunikace autora se čtenáři (diváky, posluchači) nebo s jinými autory

Český lingvista Jan Chloupek se zdůrazňuje (1993, s. 64), že ve stylu umělecké literatury ...“neběží o komunikaci, ale o hru na komunikaci“. Uvádí, co tvoří podstatu takových komunikátů:

- existence předmětů a významů (idejí);
- souhra mezi autorem a vnímatelem
- konvence podložené staletým vývojem slovesné kultury
- schopnost vnímatele chápat tyto konvence jako zákonitosti.

Dichotomii komunikace / (umělecká) hra na komunikaci považuje Jan Chloupek (1997, s. 135) vedle dichotomie psanost/mluvenost za druhý nejdůležitější faktor v procesu diferenciaci a stratifikaci národního jazyka.

Estetičnost působení textu je dosahována poetizací, popř. záměrnou depoetizací textu.

U uměleckých textů nelze hovořit o stylové normě. Je nutno respektovat záměr a osobnost autora. K uměleckému dílu lze zaujímat osobní (laické či odborné) postoje, nelze však hodnotit jazyk díla. „Jazyk (chceme-li: funkční jazyk) slovesného umění není jen jazykem pro komunikaci, je něčím víc: odhadovat, jak je v uměleckém díle stylizován, to je málo.“ (Chloupek, 1993, s. 64.)

Hlavní součástí této stylové oblasti jsou projevy tzv. krásné literatury, která je již tradičně vnitřně členěna na tři oblasti – prózu, poezii a drama.

Pro projevy stylové oblasti umělecké je příznačná celá řada vlastností, které napomáhají uplatnění estetické funkce. Patří mezi ně zejména emocionalita a subjektivita, zážitkovost, propracovaná intencionalita textu, ikoničnost, poetizace sdělení.

Poetizace nemusí být dosaženo jen prostřednictvím jazykových prvků. Jako prostředek estetizace může sloužit např. forma podání, která bude vhodně dotvářet obsah uměleckého sdělení:

SUP

Kdys kdes byl

vrch a na něm

strom. Ten strom

byl dub, či snad

buk? Kdo ví. A na něm

pták. Ten pták byl kos.

Ne, byl to sup. Ten sup

byl hňup, a tak slup' chlup.

Strom stál dál. Sup na něm

spal. A nad ním mrak a za ním

blesk a hrom. Ó, co ten strom?

Blesk do něj bác, ten strom bum. Bum

na zem! A co ten

sup? Když slup'

ten chlup, moh'

on ted' frrrrnk?

Ne, neb byl hňup.

Sup na zem plác,

strom na něm bác,

on hned byl trop,

*strom byl mu hrob.*¹⁸

Přehled výrazových prostředků textů umělecké literatury není jednoduché předložit. Každý text je totiž svou subjektivitou originální, situační nezakotvenost (na rozdíl od všech ostatních typů textů) dovoluje autorovi volně variovat prostředky všech jazykových rovin. Jediným cílem takové „hry“ je zvýšit estetické a emocionální působení textu.

Některé specifické žánry (např. historické romány, cestopisy, sci-fi) přebírají výrazové prostředky zdrojových oblastí.

Přesto se však pokusíme alespoň rámcově nastínit přehled „osvědčených“ prostředků jazykového charakteru:

V rovině hláskové:

- výskyt neobvyklých hláskových seskupení, a to zejména u onomatopoických výrazů;
- užití paronomázie, tedy opakování výrazu ze stejného kořene (např. *svět/svět*
- *-lo/svět -luška/svět -lice*);
- jako zdroj estetické kvality textu může působit také kumulace slov jisté délky (např. *Žil kdys kdes chlap.*).

V rovině lexikální:

- index opakování slov je nízký, což dokazuje velikost slovníku krásné literatury;
- užití synonymních lexémů;
- užití poetismů a autorských slov;
- jako prostředek charakterizace postav a zobrazovaného prostředí mohou sloužit dialektismy;
- časté užití lexémů kolokviálních (hovorových) a obecných, dále slov slangových a profesních.

V rovině morfologické:

- u starší umělecké literatury můžeme narazit na tvarové prostředky, které dnes hodnotíme jako zastaralé – např. infinitiv na *-ti*; opisné pasivum; přechodník přítomný a minulý; předminulý čas; jmenné tvary adjektiv apod. V nové

¹⁸ Vybráno z KROBOTOVÁ, M. *Cvičení z české stylistiky*. Olomouc: PdF UP, 2004, s. 81.

literatuře se naopak autor často (při simulaci běžné mluvy) tvary dosud nekodifikovanými, avšak uzuálními či noremními.

V rovině syntaktické:

- zvláště v lyrice jsou časté obměny slovosledu, např. postpozice shodného přívlastku, nebo přesun slovesa na konec věty;
- užití subjektivního pořádku slov jako prostředku poetizace;
- nepravidelnosti větné stavby;
- především v epickém textu se v současnosti stírá hranice mezi vypravěčem a postavami, což je demonstrováno skutečností, že vedle autorské a přímé řeči zaujímá pevné místo také nevlastní přímá řeč, řeč polopřímá a smíšená.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Uveďte, kterých jazykových prostředků se v uvedené ukázce užívá, a proč:

[...] Když jsme odcházeli z obývacího pokoje, snažila se teta Kateřina zabalit Milouše do přikrývky, ačkoli byl teplý srpnový večer. Milouš to přijímal trpně a hltal potraviny, které mu byla přinesla. V hale se Saturnin tázal, nebudeme-li už nic potřebovat, přál nám dobré noci a odešel do svého pokojíku. Stoupali jsme po ztemnělém schodišti do prvního patra a doktor Vlach vykládal něco o oční chorobě, zvané šeroslepost, a pak bez přechodu začal recitovat jakousi báseň o tom, že tma spala již na sloupech z mramoru, a o králi Šalamounovi. Potom pravil, že kdyby byl mladší, šel by ještě s námi na terasu, ale starým pánům to prý neschází. Uklonil se nám jako dvořan a pokusil se tlumočit přání dobré noci veršem. Potom zmizel ve svém pokoji [...].

(Z. Jirotko: *Saturnin*. Praha: Československý spisovatel, 1968, s. 113)

6.10 Texty stylu rétorického

Řečnický styl je připomínán už od antického Řecka a bývá definován jako verbální složka konkrétně přednášených, tedy živých řečí. Jakýkoli řečnický projev je pak možno označit jako komunikační aktivitu vázanou na určitou situaci a určité prostředí, která je předkládána vždy v mluvené podobě, a to jako dialog jednotlivce a kolektivu (jazykově se však realizuje pouze replika řečníka).

Výsostné postavení má v rámci takto zaměřených textů funkce **persvazivní** (přesvědčovací; v tomto kontextu také řečnická či rétorická). V souvislosti s řečnickými projevy lze persvazi rozdělit do tří typů (Čechová a spol., 1997, s. 201):

1. **přesvědčování**, u něhož se žádoucího ovlivňování dosahuje zejména prostřednictvím argumentace působící na myšlenkově aktivního adresáta;
2. **propagace** je postavena na autoritativním tvůrci projevu, který ovlivňuje myšlení a jednání pasivnějšího vnímatele;
3. **agitace** obrací se k adresátovi, který je o správnosti budoucího jednání sám přesvědčen, očekává pouze konkrétní formulaci názoru.

Řečnický styl disponuje celou řadou rysů spadajících také ke komunikátům jiných funkčních stylů – např. můžeme poměrně snadno nalézt společné vlastnosti se stylem:

- publicistickým – projevy obou stylů informují a zároveň svým způsobem formují adresáta, chtějí ho získat a přesvědčit;
- odborným – projevy obou stylů přinášejí jisté poučení;
- uměleckým – projevy obou stylů si kladou za cíl působit na adresáta svou estetickou hodnotou.

Už ve starověku je známé tradiční dělení řečnických projevů do tří základních skupin:

agitačně-propagandistické projevy (politické a soudní projevy), které se snaží především o jasnost, zřetelnost a srozumitelnost a kterým dominuje funkce persvazivní;

slavnostní projevy (veřejné, rodinné);

naučné projevy, které mají zpravidla podobu výkladu a akcentují svůj didaktický záměr (přednášky, referáty, koreferáty, diskuse, polemiky, církevní projevy – např. homilie, kázání).

Kromě vlastností, o něž se musí řečnický styl „dělit“ se styly ostatními, je třeba také zmínit stěžejní faktory konstituující projevy této stylové oblasti. Patří k nim zejména:

Užití mimojazykových prostředků, ke kterým řadíme např. gestikulaci, mimiku, intonaci, artikulaci, rytmus řeči, tempo, pauzy nebo sílu hlasu. Čím nápadnější vizuální a akustické prostředky jsou, tím je projev teatrálnější a pro posluchače přitažlivější.

sugestivnost, jejímž účelem je dramatizace textu. Té je dosaženo např. užitím rozličných básnických figur, řečnických otázek, deiktických slov, frazeologismů, přirovnání, aluzí, popř. opakováním důležité části projevu.

adresnost je dosažena především užitím takových prostředků, které pomohou navázat kontakt s adresátem – např. oslovení, kontaktní slova, dialogizující gramatické kategorie (1. a 2. osoba plurálu) apod.

zpětná vazba je důležitá hlavně pro zjištění týkající se síly a účinku řečnického projevu.

Vážení přátelé,

vítám vás na semináři o životě a díle českého myslitele Jára Cimrmana. Dovolte mi nejprve, abych přečetl text projevu, který jsem přednesl při položení čtvrtého základního kamene divadla Jára Cimrmana. Řekl jsem: „Český národ skládal kdysi grošik po grošiku, aby sobě zbudoval Zlatou kapličku nad Vltavou, Národní divadlo. Podle tohoto krásného vzoru budeme i my, přátelé Mistra Jára Cimrmana, skládat základní kámen k základnímu kameni, abychom také vybudovali stánek hodný Mistrova díla.“ [...]

[...] Rád bych začal otázkou: Čím všim nás ještě pojizerský velikán Jára Cimrman překvapí? Až dosud se veřejnost dozvěděla, že Cimrman má dodnes světu co říci jako dramatik, filosof, výtvarník, básník i jako technik-vynálezce. Mám tu výstřižek z amerického deníku New York Herold Tribune, který pohotově komentuje výsledky dosavadního bádání takto: „Spojené státy by měly ex post děkovat Bohu, že Češi objevili svého Cimrmana teprve nyní. Stačilo, aby si pospíšili jen o nějakých šedesát let, a Thomas Alva by se musel spokojit s úlohou technika druhé kategorie.“

Ale pohledme nyní, co nového přinesl výzkum v katastru pojizerské osady Liptákov [...].

(To nejlepší ze Smoljaka, Svěráka a Jára Cimrmana. Praha: Exact Publishing, 1995, s. 9)

SHRNUTÍ KAPITOLY

Obsáhla 6. kapitola přinesla informaci o teorii funkčních stylů. Naznačila její počátky v díle B. Havránka, konstatovala její rozšíření do českých škol, nastínila její rozpor s teoriemi chápajícími text jako součást činnosti.

Jestliže klasikové české stylistiky akcentovali funkci textu, jistě by nic nenamítali proti konstatování, že se změnou činnosti lidí, s jejími variantami nelze očekávat od žádného textu absolutní stylovou čistotu.

Rozeznáváme-li tedy dnes texty stylu prostědělovacího, odborného, populárně naučného, administrativního, učebního, rétorického, esejistického a uměleckého, vezme, že texty jsou převážně stylově smíšené. Poučený analyzátor však pozná, které jazykové

prostředky jsou původní a které přidané (opře se o základní stylové charakteristiky), ale zároveň bude umět posoudit, zda je takto modifikovaný text účinný a v čem se například své základní funkci zpronevřuje.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Vyhledejte poznatky o tzv. epistolárním stylu. Uplatňuje se i dnes?

OTÁZKY

1. Který řečotvorný faktor je pro „styl“ textu dominantní?
 2. Jaké jsou důvody pro pochybnosti o existenci „hovorového“ stylu?
 3. Co je aktualizace textu?
 4. Který typ textu vylučuje výrazovou aktualizaci?
 5. Jmenujte alespoň jeden jazykový jev, který se může vyskytnout ve všech typech textů, jsou-li realizovány jako mluvené.
-

7 SLOHOVÉ POSTUPY A ÚTVARY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Poučení o slohových postupech (a jejich útvarech) je již tradiční kapitolou ve stylistice – informace zde získané jsou podmínkou účelné stylizace. V předchozí kapitole bylo opakovaně sdělováno, že texty nemusejí být „stylově čisté“ – naopak kontextově komplikovaná činnost, v níž text vzniká, často přímo vyžaduje „pomezí“ mezi tzv. styly, vyžaduje střídání postupů (a tedy i útvarů).

Např. reportáž (text primárně publicistický) má základní poslání (funkci) informační – pro zdokonalení informace se na malé ploše použije slohový postup popisný, nebo i vyprávěcí.

Jiný text by takové míšení nesl – byla by narušena jeho funkce, např. text administrativní má stručně informovat (sdělovat na různém stupni odbornosti). Má ale zároveň plnit funkci direktivní a operativní, má tedy obsahovat návod k chování v duchu hlavního sdělení.

CÍLE KAPITOLY

Student si osvojí terminologii, která je již ve své popisnosti sdělná.

Bude schopen rozlišit, ke kterému typu sdělení je vhodný určitý postup (a útvar)

Získá dovednost rozlišit situace, kdy dochází k míšení či střídání slohových postupů a útvarů

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Slohový postup, slohový útvar.

7.1 Charakteristika slohových postupů

V části 4.2 byly vymezeny na základě funkce textu jednotlivé funkční styly. Aby bylo dosaženo žádoucího účinku textu, aby byla splněna jeho hlavní funkce (sdělnost, informativnost, direktivnost, estetické působení atd.), postupuje se při tvorbě textu ustáleným způsobem, tzv. **slohovým postupem**.

Učitel seznamuje žáky s obrazem regionu na mapě. Používá termíny z geografie (*sídlo, řeka, vodní tok, pohorie, měřítka, levý přítok, kotlina*), vytváří výpovědi, jejichž syntaktické a sémantické centrum, tedy sloveso, respektuje adresáta (dítě) a naplňuje zároveň regulativní funkci výukového procesu: znázornit, vidět, všimnout si...). Používá situaci přiměřený výkladový postup (induktivní nebo deduktivní), v němž odhaluje souvislosti jednotlivých jevů (srážkový stín, deltu řeky, rozvinuté zemědělství...). V okamžiku, kdy v zájmu akceptability svého projevu vloží subjektivně laděné pasáže (např. zážitky z cest), uplatní slohový postup popisný či vyprávěcí.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Prostudujte článek K. Hausenblase *Učební styl v soustavě stylů funkčních* (časopis Naše řeč 55, 1972, s. 150–158) a rozhodněte, zda je vhodné užívat ve výuce různé slohové postupy. Své tvrzení zdůvodněte.

Produktem slohového postupu je text, který má obecně přijímané kompoziční schéma a jazykové vlastnosti – **slohový útvar**.

Bývá charakterizován

- na základě použitých výrazových prostředků (výběr slov a jejich tvarů, typy syntaktických vztahů);
- na základě zvolené kompozice textu (uplatnění prostředků koherence, koheze, vertikálního a horizontálního členění textu).

Představme si text, který se vyznačuje:

- použitím **výkladového postupu**, tj. podává úplný přehled o nějaké věci nebo jevu tím, že podrobně přibližuje jeho jednotlivé vlastnosti a vztahy mezi;
- jazykovými prostředky jsou přesná pojmenování (**odborné názvy**), nejsou přítomny expresivní výrazy a výrazy s přeneseným významem, **syntax** projevu **je bohatá**, nejednotvárná, podporuje zvýraznění vnitřních souvislostí mezi pojmenovávanými jevy;
- kompozice je přehledná, text se vyznačuje výraznou koherencí (promyšleným rozvíjením klíčového obsahu, návaznost jednotlivých obsahů je podpořena propracovanou **kohezí** (jako prvky koheze slouží částice členící text, opakování klíčového výrazu, jednota mluvnické formy aj. konektory).

Text, jenž má výše popsané vlastnosti, může být **výkladem, přednáškou, odborným článkem, kapitolou učebnice**. Všechny uvedené podoby textu s popsanými vlastnostmi jsou **slohové útvary** výkladového postupu.

7.1.1 SLOHOVÝ POSTUP INFORMAČNÍ

a času, neuvádí však nadbytečný popis či okrajové souvislosti časové a příčinné. Informační postup zcela postrádá estetizující či přesvědčovací výrazivo.

Informační slohový postup je výrazově velmi úsporný, v kompozici často využívá textové modely, které zavazují autora ke sdělení základních informací.

Slohové útvary informačního postupu: zpráva, oznámení, zápis z jednání atd.

7.1.2 SLOHOVÝ POSTUP VYPRÁVĚCÍ

Vyprávěcí slohový postup se užívá v těch sděleních, kde je nejdůležitější dodržet sled údajů **v časové ose**. Řazení událostí v časové ose je poznamenáno **subjektivitou**, kterou vnáší autor projevu (na rozdíl od konstatačního pojetí řazení událostí, které je typické pro informační podání – viz níže).

Subjektivnost podání událostí řazených v čase se projevuje ve výběru sloves vyjadřujících dějový průběh, v bohatosti časových a prostorových vyjádření. Jazykové prostředky všech rovin korespondují s mírou subjektivity. Text bývá velmi kompaktní, umožňuje zpracovat prvky koherence a koheze.

Jednoduchá forma vypravování se užívá v běžné komunikaci a v publicistice, zpracovaná, rozvinutá forma je obvyklá v krásné literatuře.

Slohový útvar vyprávěcího postupu: vypravování.

7.1.3 SLOHOVÝ POSTUP POPISNÝ

Stěžejním znakem popisného postupu je to, že údaje ve sdělení jsou řazeny podle jiného principu, než je časová posloupnost – řadí se podle společných systémových znaků, které autor zná na základě důkladného pozorování jevu. Důkladnost spočívá v tom, že zjištěné jevy nespojuje do skupin náhodně, ale třídí je podle společných znaků (barevnost, materiál, funkčnost, umístění...). Jazykové prostředky vykazují větší zastoupení slov umožňujících statické sdělení – substantiva, adjektiva. Dějové pojetí je zpravidla nadčasové (3. os. sg. přítomnosti). K řazení jevů lze využít kauzálních či časových souvislostí. Koherence textu je dána i typem postupu, který umožňuje pozorované jevy seřadit (místně, kauzálně, podle důležitosti...) při střídání „jednotlivého“ pohledu se může neužitečně soudržnost a spojitost textu oslabit.

Slohové útvary popisného postupu: popis prostý, popis odborný, popis umělecký (líčení), charakteristika, popis dějový, popis pracovního postupu.

7.1.4 SLOHOVÝ POSTUP VÝKLADOVÝ

osvětlovány vztahy mezi jednotlivými obsahovými složkami tématu a v závěru je sdělen výsledek odborného uvažování, je sděleno řešení problému nebo návrh řešení, bývá formulováno zobecnění pozorovaných a vysvětlovaných jevů. Koherence textu je založena buď na **induktivním postupu** (popisem, charakteristikou, analýzou ke zobecnění), nebo na **deduktivním postupu** (obecné konstatování je dokládáno, specifikováno).

Výkladový postup se uplatňuje v odborných textech, v některých publicistických žánrech (při analyzování jevu), někdy bývá součástí záměru autora v umělecké literatuře.

Slohové útvary výkladového postupu: odborná pojednání (studie), přednáška, odborný článek, referát, posudek, popularizační výklady, esej.

7.1.5 SLOHOVÝ POSTUP ÚVAHOVÝ

subjektivizace autorovou osobností, autorovy náměty, názory, závěry mohou prolínat sděleními odbornými (ve výkladovém postupu), mohou být i součástí útvarů vzniklých slohovým postupem vyprávěcím.

Útvary slohového postupu úvahového: recenze, úvodník, komentář.

7.2 Vztah slohových postupů a útvarů k funkčním stylům

Slohový postup je rámcový model výstavby textu, který vyhovuje určitému typu sdělení, určitému záměru, určité funkci.

Jestliže byla charakteristika funkčních stylů zobecněním (objektivizací) znaků jistých skupin textů, charakteristika slohových postupů je zobecněním textových a jazykových prostředků používaných v jedné stylové oblasti, v jistém funkčním stylu. Je to zobecnění na „nižším stupni“ zobecnění složek výstavby textu.

Co se rozumí složkami výstavby textu?

Jsou to prostředky roviny grafické (zvukové), lexikální, morfologické a syntaktické, které umožní, aby text byl intencionální, koherentní a kohezí – a tedy účinný.

Jistá velká skupina textů slouží ke kontaktu jednotlivců, firem, institucí s jinými firmami a institucemi. Texty se vyznačují oslabenou adresností (intencionálností), protože musejí sloužit širokému spektru uživatelů, ale mají ustálený způsob výběru jazykových prostředků (*jméno, příjmení, bydliště...příjmový doklad, výdejka, reklamace... článek, paragraf, ustanovení...*), ustálené typy výpovědí – v úvodu a závěru textu (oslovení, datum a místo pořízení, název textu...).

Zobecněním funkcí těchto textů je definován styl administrativní, zobecněním vlastností textů jsou definovány útvary administrativního stylu: **výdejka, dotazník, faktura...**

Už při definování funkčních stylů jste si mohli všimnout, že hranice jevů spjatých s mnohotvárností lidské komunikace lze velmi těžko stanovit – a ani to není nutné vždy a beze zbytku.

Užitečné pro vlastní praxi je uvědomit si, že jakýkoliv komunikát vzniká v komunikační situaci, jejíž konstituující faktory nelze zrušit či potlačit (nanejvýš, jedná-li se o řízenou činnost, je lze modifikovat), že komunikát vzniká v takové podobě, aby pomohl uskutečnit záměr mluvčího, aby mu pomohl nově uspořádat skutečnosti, vztahy, činnosti.

Různorodá komunikační praxe přináší nutnost kombinovat slohové postupy a přináší výrazovými prostředky pestré texty – slohové útvary. Takový nový textový model, který má fungovat, musí ale najít nové výrazové prvky, nová schémata, která zajistí základní vlastnosti textu – intencionálnost, tematickou soudržnost (koherenci) a výrazovou spojitost (kohezi). Jen tak bude text vzniklý modifikací slohového postupu účinný.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

V úkolu je řešen vztah funkčních stylů a slohových útvarů (produktů definovaných slohových postupů).

Prostudujte příslušná hesla v učebnici Stylistika současné češtiny (Čechová, M. aj., 1997, popř. v Současné stylistice, 2008) a tabulku doplňte. Neopomeňte kapitolu *Modifikace slohových postupů* (s. 67–75, v Současné stylistice z roku 2008 na s. 109–118).

FUNKČNÍ STYL	SLOHOVÝ POSTUP	SLOHOVÝ ÚTVAR
HOVOROVÝ	vyprávěcí, popisný, informační, výkladový, úvahový	vypravování, popis, zpráva, oznámení, výklad, úvaha
ODBORNÝ	výkladový, úvahový	
PUBLICISTICKÝ		reportáž, interview, glosa, reklama,

RÉTORICKÝ	vyprávěcí, úvahový, výkladový	popisný, informační,
ADMINISTRATIVNÍ		zápis z jednání, dotazník, obchodní smlouva
UMĚLECKÝ		žánry poezie, prózy, dramatu

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola přinesla informace o pěti základních slohových postupech a jejich útvarech:

Slohový postup informační, vyprávěcí, popisný, výkladový, úvahový.

Základní útvary: zpráva, rozšířená zpráva, vypravování, výklad, úvaha.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

8 MOŽNOSTI ANALÝZY TEXTU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola přináší dvě komplexní analýzy:

- a) Textu mluveného
- b) Textu psaného

Analýza mohou sloužit jako příklad pro vlastní analyzační (nikoli jeninterpretáčnii!!) postupy.

CÍLE KAPITOLY

V kapitole se student seznámí s uplatněním lingvistických poznatků při analýze mluveného a psaného textu. Analýzou upevní poznatek, že stylistika je završující lingvistická disciplína.

Upevní si poznatky o rozdílnosti formy sdělení u mluveného a psaného textu.

Získá dovednost aplikovat stylistické (tedy všechny lingvistické) poznatky při posouzení textu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Replika, výpověď s komunikační funkcí, cíl komunikace ve společné činnosti, společenská role, komunikační role, intencionalita textu, koherence a koheze textu, kohezní řetězec.

8.1 Analýza mluveného textu

V následujících řádcích bude podána krátká ukázka toho, jak by mohl pozorovatel přistoupit k posouzení mluveného textu. Bylo už několikrát uvedeno, že každý text (a

mluvený zvlášť) vzniká ve společné činnosti. Je předpokladem i důsledkem činnosti, a to proto, aby se člověk pokusil pozměnit činnost, manipulaci s předměty atp. Mluvený projev, u něhož budou naznačeny analyzační kroky, je textem z prostředí školské komunikace.

Specifická činnost ve škole (výuka, učení, výchova) daná charakterem instituce (škola = instituce, která zajišťuje vzdělání a podílí se na výchově svěřenců) uspořádává specifickým způsobem vztah komunikantů a určuje, jak bude komunikace probíhat. V pozadí každého školského dialogu jsou typické vlastnosti školského dialogu (řízenost, kontakt jedinců s nestejným zkušenostním komplexem, cíl známý oběma komunikujícími stranám ...).

Cíl komunikace je nejpodstatnější faktor utvářející text. Není nutné uvažovat o tom, zda jsou očekávané výrazové prostředky špatně či dobře užity, nebo dokonce zda jsou spisovné či nespisovné. V analýze textu sledujeme:

- zda bylo cíle dosaženo (nedosaženo);
- a jakými prostředky se tak stalo.

Použité značky:

ř. – řádek, R – replika, K – komunikant;

↓ klesavá intonace, ↑ stoupavá intonace, ∂ hezitační zvuk, / pauza;

P, R, S, A, E, – žáci podle jmen, X – (neidentifikovaný) žák, ŽŽ skupina žáků,

U – učitel;

= skákání do řeči, STŘEDní – zvýšený důraz na slabice, či slovu.

V prepisech se v závorkách vyznačují i důležité situační komentáře (smích), (hluk ve třídě), (náhlý pohyb ruky k ústům), (podává sešit), které zpravidla zachycují zvuky a důležité neverbální komunikační projevy.

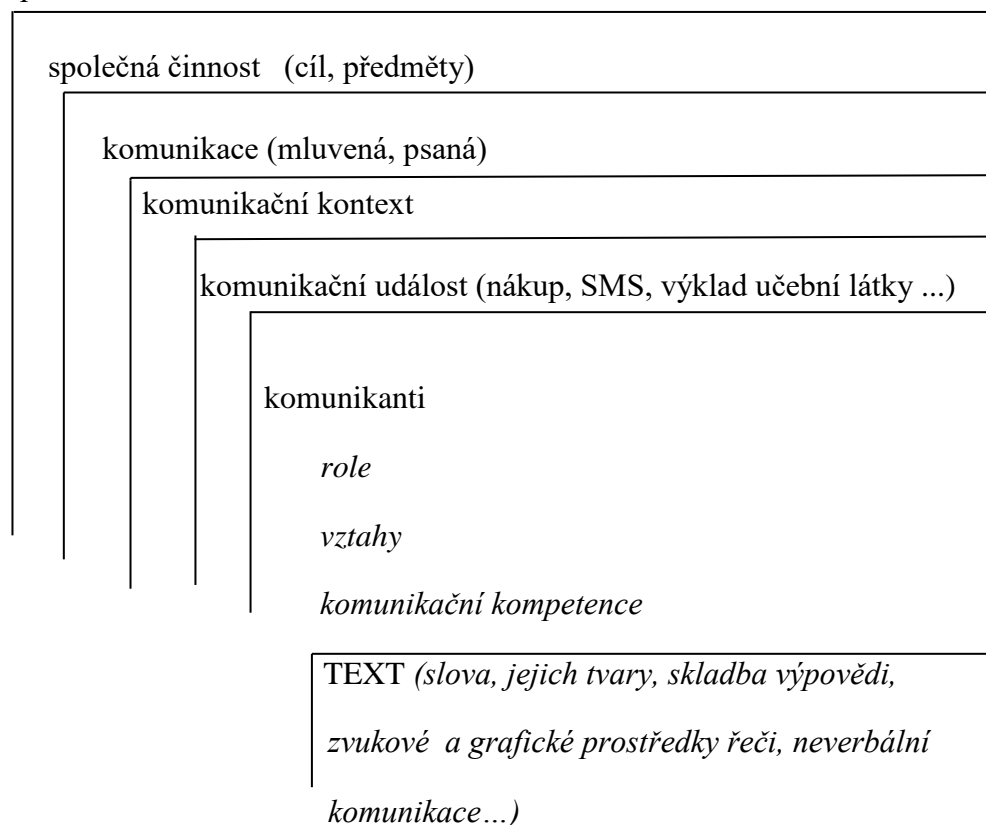
ř.	R	K	
1	1	U	<i>a zkusme přemýšlet pouze nad tím slovem ↓</i>
2			<i>jazykově jak byste vysvětlili význam slova PRŮměr ↓ / Peťo ↓</i>
3	2	P	<i>rozdělení celků na nějaké úplně stejné části ↓</i>
4	3	X	<i>= stejné části ↑ jako PRŮměrně třeba ↓</i>
5	4	U	<i>NO ↑ tak vy už pracujete matematicky ↓</i>
6			<i>zkuste mi vysvětlit SLOvo průměr ↓</i>
7			<i>když já třeba řeknu ↑ že jsem ve škole byla průměrný žák ↓</i>
8			<i>CO já tím slovem průměr myslím ↑ ☺</i>
9	5	X	<i>= jakože ∂</i>

10	6	U	<i>Romčo ↓</i>
11	7	R	<i>mírný ↓</i>
12	8	U	<i>mírný ↓/</i>
13			<i>dalo by se to ještě přesněji říct ↑</i>
14	9	E	<i>takový normální ↓ jakože ↓</i>
15	10	U	<i>normální ↓ je v normálu ↓</i>
16			<i>ten kdo je víc je nadprůměrný ↓ kdo je míň je podprůměrný ↓</i>
17			<i>dobře ↓ dalo by se najít přesnější slovo ↑/ Sylvi ↓</i>
18	11	S	<i>třebas jsem někde uprostřed ↓/</i>
19	12	U	<i>takže byla jsem někde uprostřed mezi celkovou třídou ↓</i>

20			<i>někteří byli výborní ↓ někteří byli slabší ↓</i>
21			<i>já jsem patřila do toho ♂: do toho STŘEDU / že↑</i>
22			<i>Adrianko↑</i>
23	13	A	<i>já jsem chtěla souhlasit s tím co Sylva říkala ↓/</i>
24	14	U	<i>můžeme tedy říct že průměr je ♂: střední hodnota ↑ ☺</i>
25	15	ŽŽ	<i>jo↓ no↓</i>
26	16	U	<i>průměr je tedy STŘEDní hodnota ↓/</i>
27			<i>ve škole kdo je PRŮměrný má střední úroveň znalostí ↓/</i>
28			<i>aritmetický průměr představuje střední hodnotu skupiny čísel ↓</i>

Budeme postupovat s užitím analyzačního aparátu uvedeného v publikaci *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu* (Kořenský, J. aj., 1999). Pro naše účely aparát přizpůsobujeme takto:

společenská situace

Bude-li analýza obsahovat jen vyjádření k textu (vlastnostem textu) a nebude-li brát v úvahu faktory uvedené jako „nadřazené“, konstituující (komunikanti a jejich role, vztahy mezi komunikanty, typ činnosti a její cíl ...), nebude úplná, komplexní. Ukázkou komplexní analýzy výukového dialogu naleznete v publikaci *Školský dialog a jeho vliv na rozvoj řeči dětí* (Höflerová, 2003, s. 38n).

Ke konstituujícím faktorům:

Rozhovor se odehrává v běžné české škole, která postupuje podle většinového vzdělávacího programu. Hodinu matematiky v 5. ročníku vede aprobovaná asi třicetiletá učitelka. Vyvození pojmu, jehož pochopení je klíčové pro nabývání dalších poznatků, se děje v mluveném dialogu, výuka je vedena frontálně. Žáci v minulých vyučovacích hodinách i v čase předcházejícím zaznamenanému dialogu opakovali základní učivo z aritmetiky. Komunikanty jsou kromě učitelky desetileté děti, vztahy ve třídě nejsou poznamenány žádnou rušivou zvláštností, jsou pro výukovou práci příznivé.

K vlastnostem textu:

Členění dialogu

Dialog je členěn na krátkou **část úvodní**, ta je reprezentována učitelčinou iniciační replikou (1):

a zkusme přemýšlet pouze nad tím slovem ↓

jazykově jak byste vysvětlili význam slova PRŮměr ↓ Peťo ↓

dále následuje rozsáhlá **část střední**, v níž probíhá hledání řešení (ř. 3–23), dialog je ukončen **částí závěrečnou**, která má specifický, z hlediska etiky školské komunikace velmi zajímavý průběh (ř. 23–28).

Horizontální členění dialogového textu tedy plně odpovídá cíli komunikace i povaze školského komunikačního dialogu – žák má vědět, co je cílem společného (heuristického) rozhovoru, má být postupně vyváděn z „nevědomí“ do „vědomí“ (e-dukován).

Vertikální členění není v tomto textu verbálně realizováno výrazně, opírá se jen o vlastnosti textu ve zvukové rovině (učitelka důležité výrazy vyslovuje se zvýšeným důrazem, lze předpokládat odpovídající neverbální komunikaci). Skupina dětí se soustředí na základní problém, učitelka sleduje pozorně všechny výpovědi, všechny začleňuje do struktury dialogu. Nedopustí, aby témata jiná (s hlavním tématem nesouvisející) narušila sled myšlenek.

Koherence textu

Koherence je odrazem autorova myšlení. Řídícím komunikantem ve sledovaném textu je učitelka, ta je „hlavním autorem“ zaznamenaného textu, ta zabezpečuje obsahovou návaznost sdělení.

Kohezní řetězec klíčových pojmů, který koherenci podporuje, lze vidět takto:

to slovo (R 1) – *jazykově vysvětlit význam slova PRŮměr* (R 1) – *SLOvo průměr* (R 3) – *CO slovem průměr myslím* (R 4) – *přesněji říct* (R 8) – *přesnější slovo* (R 10) – *nadprůměrný ... podprůměrný* (R10) – *byla jsem někde uprostřed – do toho STŘEDU* (R 12) – *průměr je STŘEDní hodnota* (R 15) – *aritmetický průměr představuje střední hodnotu čísel* (R 15)

Intencionalita textu

Kohezním řetězcem klíčových pojmů učitelka respektuje úroveň myšlení desetiletých dětí – úroveň myšlení konkrétního s počátky rozvíjejícího se myšlení abstraktního. Když vyžaduje přesnější obsahové vysvětlení pojmu, vede děti k představě *středu*, pozice *uprostřed*. Klíčovým okamžikem vyvozování je vyslovení dvojice slov s předponami vymezujícími jev prostorově v R 10 – *nadprůměrný ... podprůměrný*. Pak okamžitě následuje replika žákyně, kde se poprvé objevuje slovo příbuzné adjektivu *střední* (které tvoří součást hledaného termínu střední hodnota). Slovo pojmenovávající postavení konkrétní osoby mezi jinými osobami, tedy ve *středu*, *uprostřed*, pak ztotožňuje se slovem *průměr*. Opravuje tak nevhodné vysvětlení slova průměr – *mírný* (R 7), stejně i pro tuto chvíli nepřesné slovo *normální* (R 9).

Některé jazykové vlastnosti vybraných částí textu

Bylo už naznačeno, že vedení dialogu, jeho obsahová koherence (a tím míra účinnosti) je na velmi dobré úrovni. Děti reagovaly ochotně, nakonec bylo dosaženo dobrého výsledku, význam slova byl společně nalezen. Všimněme si blíže některých syntaktických jevů v řeči učitelky i v řeči žáků v úvodních replikách dialogu.

Řeč učitelky:

Učitel naplňuje ve školské komunikaci zpravidla repliku iniciační a repliku evaluační (Höflerová, 2003).

V replikách iniciačních se setkáme nejčastěji se záměrem vyzvat, podnítit žáky k činnosti. Často je taková výzva formulována jako otázka, ve školské komunikaci otázka a výzva dokonce splývají (Svobodová, 2000).

V našem textu je dobrou ilustrací uvedených zákonitostí už několik úvodních replik:

V R1 je jak výzva (*a zkusme přemýšlet pouze nad tím slovem*), tak otázka (*jazykově jak byste vysvětlili význam slova PRŮměr*). Repliku doplňuje oslovení žáka (*Peto*). Oslovení není formulováno se stoupavou intonací, nepůsobí tedy tolik apelativně, jako by působila antikadence, ta v sobě vždy skrývá nevyřčenou (elidovanou) zjišťující otázku – Řekneš nám to? Víš to?

Zajímavé je i uplatnění mluvnických kategorií sloves. Přísudkové sloveso *zkusme* je formulováno v imperativu, jeho účinek je však ztlumen tím, že učitelka použila inkluzivní plurál, zahrnula i sebe (ač to odporuje logice věci) do skupiny komunikantů, která bude význam slova hledat. Inkluzivní plurál je velmi častou slovesnou formou v řeči učitelů, nebývá však vždy užíván funkčně, bývá zařazován stereotypně, jeho původně aktualizací účinek se bohužel ztrácí. S rostoucí automatizací však nabývá i jiného charakteru – deformuje obraz učitele jako mluvniho vzoru.

V další části repliky se učitelka otázkou obrací už přímo k žákům – přísudkové sloveso *byste vysvětlili* má tvar kondicionálu přítomného. Nevyjadřuje se jím ale míra pravděpodobnosti děje, kondicionál zde slouží v jednom ze svých dalších významů – vyjadřuje děj mimo aktuální okamžik promluvy, převažuje tedy časový aspekt slovesného tvaru před aspektem způsobovým. Rozmlžení časového pásma je však vyváženo příznakovou vidovou formou – dokonavostí, vysvětlování musí být uzavřeno, ukončeno, realizováno.

Evaluační repliky, jimiž učitelka hodnotí zpočátku neúspěšné žákovské snažení, by mohly obsahovat klasifikační výrazy, ty by však příliš povzbuzující patrně nebyly. Jedinou výjimkou je opatrné hodnocení na ř. 17 – *dobře*. Učitelka se v evaluačních replikách vyjadřuje formou tzv. „učitelského echa“. Tento většinou velmi neužitečný řečový postup, který snižuje motivaci k samostatnému výkonu, však významově povyšuje a činí z něj jakési užitečné neutrální „předpolí“ pro novou výzvu (ř. 13, ř. 17):

11	R	<i>mírný</i> ↓
12	U	<i>mírný</i> ↓/
13		<i>dalo by se to ještě přesněji říct</i> ↑
14	E	<i>takový normální</i> ↓ <i>jakože</i> ↓
15	U	<i>normální</i> ↓ <i>je v normálu</i> ↓
16		<i>ten kdo je víc je nadprůměrný</i> ↓ <i>kdo je míň je podprůměrný</i> ↓
17		<i>dobře</i> ↓ <i>dalo by se najít přesnější slovo</i> ↑/ <i>Sylvi</i> ↓

Lze tedy konstatovat, že i syntaktické vlastnosti řeči učitelky podporují její strategii – se značnou dávkou vstřícnosti, pomalu, ale důsledně vést děti ke správnému chápání obsahu slova *průměr* a ke správnému pochopení obsahu pojmu *aritmetický průměr*.

Řeč dětí:

Dětské repliky jsou zásadně eliptické, je to v soulase s otázkově-výzvným charakterem replik učitelky. Eliptické reakce jsou v mluvené komunikaci běžné, nepříznačné. Zajímavé je, jak rozsáhlá elipsa je mluvčími formulována. V R 2 je vyjádření obsáhlé, žák používá část vyjádření, které si osvojil v už zvládnutém předcházejícím tématu (dělení celku na stejné části). Jiný žák (R3) chce význam slova *stejný* ztotožnit s významem *průměrný*. Nejistota vyjádřená částicí *třeba* umístěná za rématem výpovědi však dává celé elipse charakter neurčitosti, nejistoty, vágnosti. V R 7 (ř. 11) je elipsa *mírný* tvarově (a předpokládejme i syntakticky) v soulase s postavením slova *průměrný* v poměrně vzdáleném textu učitelčiny repliky (ř. 7). S rostoucí jistotou se mění i syntaktická stavba výpovědi. V R 18 se žákyně vyjadřuje úplně strukturovanou větou. Částice *třebas* je v úvodu výpovědi, lze ji vysvětlit i jako reakci na pasivní formu slovesa v replice předcházející, jako formu, která tím, že eliminuje konatele, vyvolává představu neurčitosti, náhodnosti, libovolnosti. Slova *třebas*, *třeba*, *například*, *možná* jsou prvky kooperativního charakteru, vystihují pojetí předcházející repliky, nikoli vyjádření osobní nejistoty, váhání, jako jsme pozorovali v textu na ř. 4.

Řeč dětí je v souladu s podmínkami, jaké vytváří svým řečovým chováním komunikant řídící, tedy učitelka, a jaké jsou dány dosavadní úrovní dětských mentálních a komunikačních schopností.

Sledovaný text je ukázkou stylu učebního (je součástí stylu odborného). Charakter situace – dialog komunikantů s velmi rozdílnou úrovní odborné (oborové) a komunikační kompetence – však způsobil, že značná část výrazových prostředků by měla být klasifikována jako prostředky stylu hovorového.

Zařazení textu ke „stylu“ je možné jen na základě evidence převažujících prvků. Ve školském dialogu, kde je rozhodujícím konstituujícím prvkem komunikace kompetence komunikantů a jejich vzájemný vztah, je rysů odborného stylu mnohem méně, než je potřebné k tomu, aby byl soubor odborných výrazových prostředků dominující či převažující.

Proto hodnotíme školskou komunikaci nikoli podle toho, zda odpovídá nárokům odborného (učebního) stylu, ale podle toho, zda bylo dosaženo cíle komunikace, který vyplývá z charakteru společné činnosti – vzdělávat a vychovávat.

Pro bližší poučení o učebním stylu doporučujeme článek Karla Hausenblase Učební styl v soustavě stylů funkčních. *Naše řeč*, 55, 1972, s. 150–158.

8.2 Analýza psaného textu

Jak jsme již několikrát předeslali, získané stylistické znalosti by měly umožnit adekvátně posoudit text. To by však nemělo být realizováno jako pouhé informování o charakteristických výrazových prostředcích příslušejících k jednotlivým stylům. A to především proto, že projevy, s nimiž se setkáváme v současných komunikačních

podmínkách, nemůžeme označit jako stylisticky „čisté“. Zpravidla u nich narážíme na kombinaci rozličných prostředků, jejichž užití je motivováno zejména záměrem autora, tedy účelem, který daný text sleduje.

Jednou z variant, jak můžeme k efektivní analýze konkrétních textů přistoupit, je vzájemné srovnávání komunikátů, které sice zpracovávají podobné téma, ale u nichž dochází k míšení rozličných jazykových i nejazykových prostředků.

Text č. 1

[...] Počítal jsem, že naši dostanou dopis od starýho Thurmera, že mám padáka, nejdřív tak v úterý nebo ve středu. Nechtěl jsem přijít domů, dokud to nepraskne a naši to důkladně nezažijou. Nechtěl jsem se tam vyskytovat v tom momentě, kdy to praskne. Naše maminka bejvá někdy hrozně hysterická [...]

Zkrátka a dobře, k tomuhle jsem se rozhod. A tak jsem šel zpátky do pokoje a rozsvítil světlo, že začnu balit a tak. Měl jsem už hromadu věcí zabalených. Stradlater se vám vůbec nezbudil. Zapálil jsem si cigaretu a dooblík se, načež jsem si zabalil dva příruční kufříky. Trvalo mi to maximálně dvě minuty. Já dovedu balit bleskově [...].

(podle Salinger, J. D. *Kdo chytá v žitě*. Praha: Volvox Globator, 1996, s. 39)

Jedná se komunikát formálně psaný a předem připravený (z oblasti tzv. „hry na komunikaci“, tedy z oblasti uměleckého textu – viz níže) jsou však v něm cíleně (v zájmu vyvolání jistého účinku) zachovány všechny prvky mluvenosti a zdánlivé nepřipravenosti. Záměrem tohoto řešení je autorova snaha vzbudit u adresáta zdání přirozeného a především spontánního jednání hlavního hrdiny. Především prostřednictvím jazykových prostředků autor velmi názorně a plasticky vypravuje o chystaném útěku, chce docílit toho, aby se adresát dokázal vcítit do hrdinovy situace, aby se stal jeho spojencem. Funkci tohoto textu bychom tedy mohli charakterizovat jako esteticky sdělnou, což nás přivede ke zjištění, že daný komunikát spadá do stylové oblasti umělecké.

Komunikační událost je v tomto případě monologická a je realizována skrze jednosměrnou komunikační vazbu od autora k poměrně širokému okruhu adresátů. Aktivní pozici zaujímá pouze autor. Kontakt mezi autorem sdělení a jeho příjemci je nepřímý, zprostředkovaný psaným textem. Jakékoli vazby mezi adresáty jsou vzhledem k obrovské heterogenitě skupiny příjemců téměř vyloučeny, stejně jako případná zpětná vazba směrem k autorovi. Produkce a recepce textu jsou odděleny v čase.

Pokud bychom měli blíže specifikovat autora tohoto sdělení, musíme vycházet z jeho aktuální podoby teenagera, který se vzhledem ke svým studijním problémům rozhodne utéci nejen ze školy, ale také z domu. Tomuto „převtelení“ odpovídá i zvolený způsob vyjadřování, tedy užití celé škály jazykových prostředků.

Předkládaný komunikát je realizován tzv. obecnou češtinou, která představuje na našem území dominantní interdialekt a která je všeobecně využívána k navození sugestyvity

a spontaneity sdělení. Užití obecné češtiny se významněji projevuje v rovině (morfologické) kdy byly zaznamenány tyto hláskové změny:

- nahrazení stylově neutrální a plně spisovné podoby s -é- nespisovnou variantou s -í/-ý- (např. *starýho*, *dooblík*);
- výskyt tvarů s nespisovným (obecně českým) -ej-, které suplují v rovině běžného dorozumívání neutrální podoby s -í/-ý- (např. *bejvá*).

Obě tyto hláskové změny se v rámci běžné komunikace objevují častěji než jejich plně spisovné varianty a často mají expresivní (popř. hanlivé) zabarvení.

Lexikální vrstva je v tomto případě reprezentována užitím výrazů náležejících k jádru slovní zásoby. Jednotlivé lexémy představují slova frekvenčně neomezená a odpovídají věkové i sociální charakteristice mluvčího. K nejvýraznějším jazykovým prostředkům této roviny patří:

- výskyt hovorových slov (tzv. kolokvialismů), které často označujeme jako lexikální jednotky expresivní a neřadíme je do systému spisovného jazyka (např. *dostat padáka* = dostat výpověď, *něco praskne* = něco vyjde najevo, *naši* = rodiče);
- v textu můžeme také zaznamenat výskyt adverbia „bleskově“, které není užito v původním slova smyslu, ale ve významu velké intenzity;
- jazykový prostředek „bleskově“ však lze hodnotit také jako tzv. módní slovo, jehož existence je dána konkrétní dobou;
- „fiktivní“ nepřipravenost má za následek, že v textu není dodržena potřeba synonymie, dochází ke stylisticky neobratnému opakování (např. *Nechtěl jsem přijít domů, dokud to nepraskne a naši to důkladně nezažijou. Nechtěl jsem se tam vyskytovat v tom momentě, kdy to praskne.*)

Také s rysy **morfologické** povahy příznačnými pro stylovou oblast běžně dorozumívací jsme se v rámci daného textu mohli setkat poměrně hojně:

- u sloves v plurálu indikativu přezenta má přednost hovorová varianta 3. slovesné třídy zakončená na -ou před plně spisovnou podobou zakončenou na -í (např. *nezažijou*); k podobnému nahrazení hovorovým slovesným tvarem často dochází také v singuláru (-i > -u, např. *maluji* > *maluju*);
- u sloves v 1. osobě singuláru je odsouváno l-ové participium (např. *rozhod jsem se*, *dooblík jsem se*).

V oblasti **syntaxe** jde o postupné řetězení jednotlivých výpovědí bez explicitního vyjádření jejich vzájemných sémantických vztahů, což je u mluvených (nebo zdánlivě

mluvených) projevů běžné. Mimo to je zdání spontánního nepřipraveného projevu docíleno ještě dalšími prostředky syntaktického charakteru:

- typická je nerozvitost větných struktur, absence složitých souvětí;
- vzhledem ke snaze vzbudit dojem nestrojenosti a nepřipravenosti projevu postupně zesiluje nemotivované opakování (např. *Počítal jsem, že naši dostanou dopis od starýho Thurmera, že mám padáka...*);
- výskyt tzv. volného dativu, který představuje nevazebný, tedy slovesem neřízený pád (jeho výskyt nelze vyloučit ani u bezpředmětových sloves); v tomto případě se jedná konkrétně o nevazebný dativ kontaktní (*Stradlater se vám vůbec nevzbudil.*).

Vybraný text je pouhým reprezentantem mnohem širšího a především komplexnějšího celku, proto o jeho **kompoziční** struktuře můžeme říci pouze to, že je z hlediska horizontálního členění uspořádán do řádků a členěn do odstavců. Prvky vertikálního členění se zde nevyskytují.

SHRnutí STUDIjNÍ OPORY

Text je pouze studijní oporou. V žádném případě nenahradí studium odborné literatury. Autorka shromáždila aktuální poznatky o typech textů a snažila se systematizovaně je podat studentům. Systematizovanost se opírala

- o teorii funkčních stylů;
- o propracovanou teorii uplatnění výrazových prostředků všech jazykových plánů.

Kromě toho usilovala autorka o podání aktuálních teorií a poznatků:

1. Teorie funkčních stylů předpokládá ideální texty s jasně vymezenou funkcí. Takové texty – vzhledem k proměňující se činnosti – prakticky neexistují. Je však velmi užitečné jednotlivé danosti textů funkčních stylů znát, a to právě proto, aby mohl uživatel jazyka (jak ve funkci autora, tak ve funkci adresáta) usoudit, do jaké míry a s jakým účinkem se text vzdaluje či přibližuje teoreticky zpracovanému modelu.
2. Česká komunikační lingvistika (rozvíjející se zejména od konce 80. let 20. století) vypracovala analyzační aparát, v němž jsou jednotlivé faktory konstituující text podány jako provázané jevy. Jejich souhra či nesouhra způsobuje to, zda je text pro danou společnou činnost účinný. (Nezkoumá se například, zda interview nese povinné znaky publicistického textu, nebo zda se odbývá ve spisovném či nespisovném jazykovém kódu, ale to, zda informační hodnota sdělení byla dostatečná, zda byly otázky publicisty natolik přesné, aby žádanou odpověď zajistily... atd.
3. Komunikace v elektronickém prostředí přinesla nový způsob organizace textu a nový způsob propojení grafické a obrazové stránky textu. Uspořádání textu pomocí počítače pozměnilo vyznění některých základních funkcí textů, stylová „čistota“ – i vzhledem ke grafickému okolí percepovaných textů (reklamy), není hlavním textovým rysem.

Student dostal do ruky, jak už bylo řečeno, pouze studijní oporu. Zvládnout základní studijní literaturu a sledovat novinky v lingvistických časopisech je nezbytné.

9 ODPOVĚDI NA ŘEŠENÉ ÚLOHY (1–6) V TEXTU

ODPOVĚDI NA ŘEŠENÉ ÚLOHY V TEXTU

Řešená úloha č. 1:

- a) „Výmluvností“ nazýval Jungmann charakter sdělení; jeho termín „výmluvnost“ můžeme ztotožnit i s pojmem styl, způsob, snad i funkce. Rozlišoval výmluvnost prozaickou, básnickou a řečnickou.
- b) „Jakost“ textu je jeho podstatná, nezbytná vlastnost. Jungmann rozlišuje:
- Světlost – ta umožňuje a usnadňuje poznání, chápání. Její přítomnost je nutná v textech prozaických.
 - Líbeznost – pomocí ní se dosáhne působení na city, převažuje v básnictví.
 - Mocnost – zajistí sílu působení textu na posluchače a čtenáře, je hlavní vlastností rétorických textů.

Řešená úloha č. 2:

Psycholingvistika řeší mj. způsob, jakým si člověk (dítě) osvojuje řeč. Zjistěte dva krajní názory na tuto problematiku.

Je to nativismus (schopnost mluvit určitým jazykem je vrozená) a behaviorismus (schopnost hovořit určitým jazykem člověk získává působením sociálních podnětů).

Řešená úloha č. 3:

Rozšířte si znalosti o závorkách v psaném textu:

1. Najděte v literatuře údaje o funkci závorek v textu.

Závorky jsou druh interpunkčních znamének. Obsahují doplnění textu, který je „uzávorkovaným“ textem přerušen. Je významným prostředkem vertikálního členění textu.

2. Jaké druhy závorek lze v českém textu použít?

Nejčastěji se používají závorky kulaté, hranaté, složené, lomené.

3. Jak se závorky graficky zpracovávají – kde jsou v jejich sousedství mezery?

V běžných textech se nejčastěji používají kulaté a hranaté. Uvnitř závorek se mezera nedělá, vně závorek ano.

4. Lze místo závorky použít lomítko?

Odpovídáme populárně-naučným textem lingvisty Šimandla:

Lomítko se stává novým rozdělovacím/členicím znaménkem. V éře psacích strojů bývalo v područí závorek, které se na mnoha klávesnicích muselo nahrazovat právě lomítkem – ale počítačové psaní i sazba nám umožnily obě znaménka rozlišovat. Nesnáze s lomítkem jsou v jeho „odmezerování“ Lomítko bez mezery se hodí pro alternativu tvořenou vždy jedním grafickým slovem: pán/paní, a/nebo. Pokud je jeden z výrazů dvou- a víceslovný, volme lomítko s mezerami: koukni se / kouknete se

Řešená úloha č. 4:

Nelineární text (nelineární čtení) bylo vcelku běžné již před existencí elektronicky uspořádaných textů. Uveďte příklady.

Nejzřetelnějším příkladem jsou např. obrázkové encyklopedie pro děti – a to již od 60. let 20. století.

Nelineární čtení však provádí čtenář vždy, když cíleně (veden racionální potřebou doplnit si aktuálně čtený text vysvětlením) opustí řádek textu – směrem k obrazové příloze, ke grafu, poznámce pod čarou, heslu v rejstříku a následně k vysvětlení obsahu hesla na jiném místě v knize. Nelineární text máme před sebou i tehdy, ostavíme-li se před knihovnu s řadami knih a podle svých znalostí a znalostí kontextu (tj. vědomostech o zálibách majitele knihovny) hledáme mezi knihami titul/y, které uspokojí aktuální poznávací potřebu.

Co je podmínkou užitečného nelineárního čtení v klasických tištěných textech?

- a) Základní struktura vědomostí o sledované tematice.
- b) Text musí být užitečně horizontálně a vertikálně členěn.

Řešená úloha č. 5:

Určete, jaký typ nepravidelnosti větné stavby se vyskytuje v následujících větách a souvětích, a přestylyzujte je:

- Víím, že člověk často, když dělá nějakou práci poprvé, nejde mu dobře.

Anakolut – vyšínutí z vazby

Vím, že když člověk dělá nějakou práci poprvé, nejde mu často dobře.

- Práce našich zdravotníků slouží zdraví našim spoluobčanům.

Atrakce – spodoba – syntakticky nesprávná

Práce našich zdravotníků slouží zdraví našich spoluobčanů.

- Lidé stále vcházeli a vycházeli z budovy.

Zeugma – zanedbání dvojí vazby

Lidé stále vcházeli do budovy a vycházeli z ní.

Jsem za to rád.

Kontaminace – zkřížení vazeb

Jsem tomu rád. Jsem za to vděčen.

Řešená úloha č. 6:

Vyhledejte poznatky o epistolárním stylu. Uplatňuje se i dnes?

Epistolární styl se neřadí k tradičním funkčním stylům. Jeho charakteristickými znaky jsou:

1. psanost
2. adresnost
3. dialogičnost (dopis se chápe jako jedna replika dialogu)

Adresnost (intencionalita) způsobuje, že v textu dopisu převládají jazykové prostředky hovorové, odborné, přesvědčovací/rétorické. Epistolární (dopisový) styl nachází uplatnění i dnes, i v elektronických textech.

10 POJMY

POJEM	DEFINICE POJMU
funkční styl	Styl vymezený na základě funkce textu, tzn. na základě vlivů, které na výběr výrazových prostředků a na jejich integraci do textu vykonává obecně pojímaná komunikační funkce.
funkční styl administrativní	Funkční styl promluv úředního, institucionálního styku mezi účastníky, jejichž osobité vlastnosti jsou překrývány přesně stanovenou společenskou rolí.
funkční styl epistolární	Neboli funkční styl dopisový, korespondenční, který se vyčleňuje na základě dominantních prvků psanosti, adresnosti a dialogičnosti. Na rozdíl od ostatních stylů je velmi úzce vázán na prostředí (soukromé/veřejné).
funkční styl hovorový	Funkční styl spojený s běžnou komunikací, s lidskou potřebou každodenního sdělování. Zahrnuje projevy, jimž dominuje funkce komunikativní/prostě sdělná.
funkční styl odborný	Funkční styl charakteristický výsostným postavením funkce věcně informační. Slouží k přesnému, systematizovanému a jednoznačnému zprostředkování informací v oblasti vědy, techniky a odborné praxe obecně.
funkční styl publicistický	Funkční styl publicistický reprezentuje nadřazené označení pro veškeré typy jazykových komunikátů, pro něž je typická funkce persvazivní (přesvědčovací, získávací). Základní funkcí publicistických textů by však měla být funkce informační.
funkční styl rétorický	Styl veřejných projevů, který si klade za cíl především zaujmout a přesvědčit kolektivního vnímatele pomocí specifických jazykových prostředků a argumentů racionálního i citového charakteru.
funkční styl umělecký	Styl s dominantní funkcí estetickou, která má za následek to, že čtenář vnímá nejen hodnotu informační, ale také způsob jazykového zprostředkování, tzn. snaží se strhnout pozornost adresáta.
horizontální členění textu	H. členění textu odráží dokonalost kompozice, schopnost autora logicky řadit témata. Text je členěn na část úvodní střední a závěrečnou, odborný text na kapitoly, mluvený text např. na úvodní pozdrav, vlastní sdělení, rozloučení, drama je členěno na jednání a výstupy.
intence	Záměr (autora textu) odrážející se v kompozičních a jazykových prostředcích textu.

intencionalita	Vlastnost textu; text má takové vlastnosti (členění, formu, jazykové prostředky, které vyjadřují autorovu intenci.
jazykový styl	Způsob cílevědomého výběru a uspořádání (organizování) jazykových prostředků, který se uplatňuje při genezi textu.
koherence	Koherence je výsledkem schopnosti autora uspořádat témata sdělení podle nějakého principu (kauzálního, regionálního) Projevuje se mírou věcné soudržnosti textu, logikou řazení obsahů v textu.
koheze	Koherenci textu podporují (uskutečňují) kohezní prostředky – grafické členění textu, zvukové podání v případě textu mluveného), lexikální a gramatické prostředky uskutečňující provázanost obsahů.
komunikát	Komunikát je základní komunikační jednotkou. Je složen z elementárních jednotek komunikace – výpovědí. Rozlišují se komunikáty verbální (jazykové), nebo neverbální (pantomima, obraz...). Pro verbální komunikát se někdy jako synonymní termín užívá pojem <i>text</i> (rozlišuje se na psaný a mluvený). Pojem <i>text</i> také viz níže.
neverbální výrazové prostředky	Zahrnují se sem většinou pouze nejazykové výrazové prostředky (pozice, gesta, mimika). Vztahy mezi pozicemi, gesty a mimikou u jednoho člověka jsou tzv. malé relace, vztahy pozic, gest a mimiky jednoho člověka k okolí jsou tzv. velké relace (viz Vávra, V., 1990) Lingvistika sem neřadí ani zvukové prostředky řeči.
slohový postup	Slohový postup je ustálený model výstavby textu, který je charakteristický svou tematickou výstavbou a volbou jazykových prostředků.
příznak	Taková vlastnost jazykového jevu, která ho odlišuje od jiného jevu téže jazykové roviny použitelného pro tutéž nebo podobnou situaci. Výletníci <i>došli</i> do cíle. Výletníci se <i>doplazili</i> do cíle. (Slovesa se liší mírou expresivity. Výrazy si konkurují v rovině lexikální.) Nepotřebuju vaši pomoc. Nepotřebuji vaši pomoc. (Slovesný tvar se liší mírou oficiality, knižnosti. Výrazy

	<p>si konkurují v rovině morfologické, příznakovou je výsledkem rozdílnosti v osobních koncovkách sloves.)</p> <p>Stejný (podobný) textový jev hodnotí starší stylistiky jako „stylový odstín“ (blíže SS 2008, s. 34).</p>
slohový útvar	Slohové útvary jsou produkty konvencionalizovaných slohových postupů (postup vyprávěcí – vypravování, postup informační – zpráva, sdělení, komuniké)
stylém	<p>Nazývá se tak systémový prvek, který vytváří styl (foném, morfém, syntagmém...).</p> <p>Konkrétní vyjádření stylému je pak ta jednotka z některé nižší roviny, která pomáhá vyjádřit záměr autora.</p> <p>(kvantita vokálu, pádová forma, slovosled...).</p>
stylistika	Jazykovědná disciplína, která se zabývá užíváním jazykových prostředků v různých komunikačních situacích a funkcích, tedy vlastnostmi mluveného a psaného textu. Zabývá se také zkoumáním vlivů, které způsob užívání jazykových prostředků určují.
termín	Označení pro odborný název, pro konkrétní pojmenování v systému některého vědního nebo technického oboru.
text	Jazykový projev, komplexní uspořádaná psaná nebo mluvená promluva. Pojmem text se někdy označuje struktura komunikátu, jindy je to termín synonymní s termínem komunikát.
verbální výrazové prostředky	Verbální výrazové prostředky jsou prostředky lexikální, morfologické a syntaktické. Lingvistika (narozdíl od některých jiných vědních oborů zkoumajících řeč) se řadí i prostředky roviny zvukové.
vertikální členění textu	Vertikální členění textu podporuje kompozici, tedy doplňuje horizontální členění textu. Např. v odb. textu se rozlišují podstatné a doplňující údaje, ty se vysunují mimo hlavní text (menší velikostí písma nebo do poznámek ...), text literární rozlišuje řeč vypravěče a řeč postav.

výrazové prostředky	<p>Rozlišují se výrazové prostředky verbální a neverbální (viz příslušná hesla). Nejednota bývá v zařazování prostředků zvukových.</p> <p>Proto je výhodné</p> <ol style="list-style-type: none">1. buď užívat pro zařazení výrazových prostředků řeči tuto terminologii: Prostředky jazykové (lexikální, morfologické, syntaktické), prostředky paralingvistické (zvukové prostředky), prostředky extralingvistické (mimojazykové okolnosti – věk a vzdělání komunikantů, místní, časové a okolnostní charakteristiky situace...);2. nebo postupovat pomocí metod a terminologie komplexní analýzy textu (viz ukázka v Příloze této příručky).
---------------------	--

11 LITERATURA

- ČECHOVÁ, M. aj. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV, 1996.
- ČECHOVÁ, M., CHLOUPEK, J., KRČMOVÁ, M., MINÁŘOVÁ, E. *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV, 1997.
- ČECHOVÁ, M., KRČMOVÁ, M., MINÁŘOVÁ, E. *Současná stylistika*. Praha: NLN, 2008.
- ČMEJRKOVÁ, S. – DANEŠ, F. – SVĚTLÁ, J. *Jak napsat odborný text*. Voznice: Leda, 1999.
- DANEŠ, F. Čeština ve vědě dříve a dnes. In Čmejrková, S. a kol. *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha: Academia, 1996, s. 168–171.
- DANEŠ, F. Jak popularizovat vědu. In Čmejrková, S. a kol. *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha: Academia, 1996, s. 206–209.
- DANEŠ, F. Jazyk vědy. In Daneš, F. a kol. *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997, s. 68–83.
- DeVITO, J.A. *Základy mezilidské komunikace*, Praha: Grada, spol. s r. o., 2001.
- Encyklopedický slovník češtiny*. (Ed.: P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová) Praha: NLN, 2002.
- Nový encyklopedický slovník češtiny* (online). Dostupné z: <https://www.czechency.org/>
- Elektronické slovníky a zdroje ÚJČ*. Dostupné z: <http://ujc.avcr.cz/miranda2/m2/elektronicke-slovníky-a-zdroje/>
- GEIST, B. *Psychologický slovník*. Praha: Vodnář, 2000.
- HOLASOVÁ, T. *Umíte dobře mluvit?* Praha: H & H, 1992.
- HOFFMANNOVÁ, J. *Stylistika a... Současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia, 1997.
- HOFFMANNOVÁ, J. a kol. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha, 2016.
- CHLOUPEK, J. *Knížka o češtině*. Praha: Odeon, 1974.
- KOŘENSKÝ, J. *Komunikace a čeština*. Praha: H & H, 1992.
- KOŘENSKÝ, J. a kol. *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice: Pedagogická fakulta JU, 1999.
- KROBOTOVÁ, M. *Úvod do české stylistiky*. Olomouc: PdF UP, 2004.

- LOTKO, E. *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1999, 2000.
- KLEIN, Z. *Atlas sémantických gest*. Praha: HZ Editio, 1998.
- MISTRÍK, J. *Štylistika*. Bratislava: SPN, 1997.
- MÜLLEROVÁ, O. *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia, 1994.
- MÜLLEROVÁ, O.–HOFFMANNOVÁ, J. *Kapitoly o dialogu*. Praha: Pansofia, 1994.
- SRPOVÁ, H. *K aktualizaci a automatizaci v současné psané publicistice*. Ostrava: FF OU, 1998.
- ŠKVARENINOVÁ, O. *Rečová komunikácia*. Bratislava: SPN, 2004.
- VÁVRA, V. *Mluvíme beze slov*. Praha: Panorama, 1990.
- VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2005.
- WATZLAWICK, P. *Pragmatika lidské komunikace*. Hradec Králové: Konfrontace, 1999.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

	Čas potřebný ke studiu		Cíle kapitoly
	Klíčová slova		Nezapomeňte na odpočinek
	Průvodce studiem		Průvodce textem
	Rychlý náhled		Shrnutí
	Tutoriály		Definice
	K zapamatování		Případová studie
	Řešená úloha		Věta
	Kontrolní otázka		Korespondenční úkol
	Odpovědi		Otázky
	Samostatný úkol		Další zdroje
	Pro zájemce		Úkol k zamyšlení

Název:

Autor: **Doc. PhDr. Eva Höflerová, Ph.D.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 106

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.